

АНДРИЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

З Ласки Родини

Повість у трьох частих.

ЧАСТЬ ПЕРША.

Головний склад

„PROSVITA“

BOX 22. EDMONTON, ALBERTA.

1918

В Укр. Видавничій Спілці „Просьвіта“

Можна дістати отсі книжки:

- “УКР. АНГ. КУХАР” або як варити і печи по тутей-
шому і старокразьовому — — — — — \$1.00
- “ВЕТЕРИНАР”, або як лічити і плекати худобу, коні,
і всю иньшу домашню скотину — — — — — 0.60
- “ДОМАШНИЙ ЛІКАР” або як лічити себе і других до
машними ліками без помочи лікаря — — — — — 0.75
- ”З ЛАСКИ РОДИНИ“, (в трох томах). Перший том
130 стор. Ціна — — — — — 0.50
Всі три томи в оправі — — — — — \$ 1.75.
- ”ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЕМ“ чудове представленє в
трох діях з життя козаків. Се представленє ко-
ротке гарне і на часі. Ціна — — — — — 0.25
- “ЯК ПОВСТАВ СЬВІТ” наукова розвідка — — — — — 0.20

За сими книжками питайте у всіх книгарнях так в Канаді
як і в Стейтах.

Хто не має эще сих цікавих і потрібних книжок нехай
пише до “Укр. ВИД. СПІЛКИ”.

АДРЕС:

„PROSVITA“.
BOX 22. EDMONTON, ALTA.

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

З ЛАСКИ РОДИНИ

Повість у трьох частих.

ЧАСТЬ ПЕРША.

Головний склад

„PROSVITA“
BOX 22. EDMONTON, ALBERTA.

Був гарний серпневий вечір. Ціле небо голубе, засіяне мільярдами зьвізд, було супокійне, як душа праведного чоловіка. Падучі зірки мерехтіли по небесному морі літали одна за одною, мов бджоли в рійку. Вони тим яркійше відбивали від темно-синього неба, що не було місяця...

В селі клекотіло від накликування нічліжан, що збирали ся з кіньми на стерню.. На полі дехто ще сьпівав і звідтам заносило пахощами скошеного цьвіту. В траві чичиркали сверщі. На полі заблимали огники...

В таку гарну, тиху ніч, як сказав хтось, чути чиканэ годинника вічності. Така ніч — то найліпший лік на всяку душевну болість. В тім божім супокою, серед сеї божої величі заспокоюють ся найдужше розбурхані нерви, устаэ біль душі, а бодай дізнаэ ся великої полекші.

Того гарного вечера сидів на замаэнім диким виноградом ганочку попівства в Страшевичах під Самбором Олекса Поницький, професор гімназії в Перемишлі, син місцевого пароха.

Він задумав ся, не знаючи гаразд над чим. Його голова не вийшла ще з сеї лїнивої байдужности, в яку попадаэ чоловік, що працюэ головою, а потім, відірвавши ся від буденної праці, заїде на ферії на село. Його гадки снують ся по голові мов який супокійний сон, без звязку і системи.

Поницькому находили на гадку спогади з його молодости, в суміш із ріжними питаннями суспільними, з темами задач, які давав у гімназії, і які би ще можна дати, а побіч того лиця його товаришів, учеників, знайомих... і так усе в колесо...

Виймив папіросницю і став на помацьки скручувати папіроску.

До його вийшов на ганочок батько, о. Григорій Поницький.

— Ти тут, Олесю? Шукаю за тобою. Ходи но сину в хату. Треба нам порішити одну справу в купі, бо відкладати довше годї

Олесь дуже інтересував ся справами своєї родини. Він устав зараз і пустив ся йти. Щось воно дуже важне, коли батько урочисто заговорив.

— Служу вам, тату.

— Про що ти так важко думав?

— Гарний вечір...

— Чарівний...

Війшли в хату. В гостинній кімнаті вже світило ся. Біля горіхового стола з двома кляпами звислими на обох кінцях, що стояв на середині хати на килимику, сиділа мати. Вона була одягнена в звичайну спідницю, у старім кафтанику і в білій хустинці на голові завязаній кінцями під бороду. То був її звичайний одяг у будний день коло господарства. Пані Поницька була жінка сорок п'яти літ. Лице в неї було огоріле від сонця, так само руки чорні від праці, посідані і поморщені. Вона мала звичай складати їх одну на другу на грудях. Ціла її стать не могла ніяк нагадати колишньої учениці першорядного інституту. Тяжка буденна праця на хліб насущний витиснула на ній своє нестерте пятно. Лишили ся у неї незмінні лиш очі, гарні, голубі. Тими очима наче кришталевими віконцями визирала на світ божий розумна, щира, добра душа. Усю затерла тяжка праця: і стан гнучкий і руки пещені, делікатні; все минуло ся, лише блеску очий годі було за терти і він лишив ся. Ті очі немов осьвічували все лице. З них сяли розум, лагідність, добрячість, усе те, що чоловікови дає право до симпатії у людей. Така була пані Поницька. Для всіх без різниці добра, приязна, нікому не відмовила своєї поради і помочи. З однаковим довірєм спішили до неї сусідки: попаді і мужички. Всі її радо слухали, всі її любили.

На боці під стіною на софі сиділа молода пані професорова Поницька. Цілою своєю поверховістю була вона рішучим противенством до своєї тещі. Одягнена протенсіонально в довгий халат прибраний різними додатками, які тепались на ній за кожним рухом її складного тіла і більше заваджали, ніж прикрашали її стать. Її фризюра була вичесана по модньому в цілу високо зложену копицю свого і чужого чорного волося. На перший погляд виглядала маєстатично, як героїня з якогось роману. Може справді Павця (вона звала ся Павліною) одягала ся в такий стрій з такою величезною фризурою, взоруючи себе по романам, що їх читала

пристрасно. Та приглянувши ся до її лица близше, дізнавало ся якогось немилого розчарованя, бо лице не йшло в парі з поставою. Не скажу, щоб було погане. Навпаки, лінії лица були правильні, а навіть гарні, — та була се, так сказати, — красота тіла без краси душі. У Павці було біле, гарне личко, що тим краще відбивало при чорнім волосю, були чорні, гарно закресні брови, гарний ніс. Лиш уста були стиснені до купи так, що виглядали в сумерку на якусь давно загоєну рану від прорізу. Над ними виднів ся чорний мошок. Кажуть, що такий склад уст вказує на енергію, і се у Павці дійсно справджувало ся. Вона була справді енергічна, певна себе, не любила, щоб їй хто перечив, а коли що рішила, то змагала ся довести діло до кінця.

Ось тепер вона також брала участь у семейній нараді, яка саме мала відбутися, Ніхто, що правда, не кликав її до того. Сіла випадково в гостинній кімнаті, тож годі було впросити її.

Коли оба Поницькі увійшли сюди, о. Григорій приступив відразу до діла.

— Справа така, мій сину: що нам робити з Марійкою? Ми порадили ся, аби її вчити дальше. До учительської семінарії вона ще й літ не має і може ще не гаразд приготована — отже може би....

— Ах Господи!- на що їй науки, на що семінарії, то всьо ляріфарі! — відзиваєть ся Павця, при чім повернула боком свою гарну голову, наче-б нагнівала ся.

— Не перебивай мені, Павцю, поки не скажу всього, — заговорив лагідно о. Григорій.

За той час Олесь опер ся своїм звичаєм спиною до печи, заложивши позаду руки, а о. Григорій ходив великими кроками по кімнаті, похиливши голову. Він усе так робив, коли над чимось важко думав. Був се високий мущина, трохи згорблений, зі знатною лисиною на голові.

— Я гадаю, — продовжав о. Григорій, — що сей рік узятиб на її підготовленє до семінарії. Вона скінчила п'яту класу виділову, отже питанє, чи посилати її до шестої, чи вчити дома, чи як?

— Буде з неї п'ятої класи!- — відзиває ся знов Павця. — Нехай засукає рукави та береть ся до галушок, бо потім не потрафить чоловікови борщу зварити, не то що. Що та

ціла вченість варта?

— Ти-б її конечно до кухні, а з кухні під вінець, — каже о. Григорій. — Та, бачиш, під вінець треба в наших часах конче гроший, а я їх не маю. Сей недостаток хочу заступити наукою. Піде заміж, то добре, а ні, то й так добре....

— Ах Господи!- Хто би там з такою філософкою женив ся? Ото раз! Коли-б таких двоє учених зійшло ся, то певно здохнуть з голоду, ха! ха! ха!

Павця засьміяла ся сама одна зі свого дотепу.

— Ти все не хочеш мене зрозуміти, — каже о. Григорій звертаючи ся до Павці. — Можна вміти і борщ зварити, і троха дечого знати. Впрочім годі спускати ся на судьбу ждати на жениха і трівожити ся тою гадкою, що може ніхто не трафить ся....

— Як будуть гроші, то все найдець ся.

— Я знаю, що гроший не зложу, — на капітали я давно поклав хрестик.

— А хто-ж тому винен, як не тато самі? При такій господарці справді годі щось зложити.

— Щож таке неправильне доглянула ти в нашій господарці? — запитав о. Поницький, обертаючи ся до невістки.

— Ах Господи!- та нема ніде ладу за зломаний шеляг. Усюди господарюють хлопи і крадуть, а тато замість пильнувати газдівства воловодять ся з хлопами, зі школою, з наукою, не беруть жадних требів... Тому й нічого не маєте.

— Дуже ти, небого, на мене роасипалась, як коли-б річ ішла про твою, а не про мою кишенью...

— Про мою також!- Чи я коли бачила від вас яку поміч? От живемо в місті, там така дорожнеча, що не дай Боже!- Щоб коли дістати ячко, або курку, або що будь — нічого, одним словом нічого!-

Тепер професор уважав пригідним обізвати ся:

— Мовчи бо, Павцю! Ну, що се ти розкудкудакала ся! Що тобі до того, як хто робить? Я на жадні подарунки не рахую, бо маю на стілько, що нам вистане.

— Ах, Господи! Олесунцю, та я не до того говорю, щоб чого жадати, але ж бо так водить ся між родиною, що батьки дітям помагають. От пр.. о. Гладич ніколи не забував своїй дочки і возить печене й варене...

— От і порівнанэ найшла! — каже Олесв. — Тож бо то

Й э, що я не дочка, лише син, що родичі вже досить тратили на мене, заки в люди вивели. От ліпше буде, як до того не будеш мішати ся...

— Чому, можна й мішати ся, — обізвала ся теща, — але-ж знов не так, щоб від разу осуджувати людей старших від себе. Ти, небого, ще дуже мала була, як я вже господарувала. Ось на доказ мої запрацьовані руки...

— Але-ж я до мамунці того не говорю, я лише так взагалі, бо не одно не так, — оправдувала ся Павця, бо зміркувала, що її слова немило вкололи всіх.

І справді їмость Поницька вельви образила ся імпертиненцькою промовою синові. Не одно їй, було, стерпить, та такого слова, як сьогодні, ще не чула від неї. Вона булаб зараз відповіла їй, та жаль їй було сина, якого страх любила. Не хотіла діткнути Олесья, і для того замовчала. З тої причини вона не один раз була в таким прикрім становищі. Олесь лишив ся їй один із чотирох старших синів, що повмирили. Ті страшні родинні приключки наганяли їй такого жаху, що боялась одної думки, не то слова прикрого Олесеви.

Настала немила мовчанка. Олесь не хотів таки зараз сварити на жінку, що так поважила ся говорити того при людях. Він держав ся того погляду, що жінка, хоч би й найгірша, має право на оборону свого чоловіка. Що треба сказати жінці, то хіба в чотири очі. Один о. Григорій заховав зимну кров.. Він не привязував значіня до балачок невістки і махнув лише рукою. Йому хотіло ся чим скорше покінчити нараду над тим, що зачав...

— Пусте! — каже, не перестаючи ходити по хаті. — Чи має Марійка йти дальше до школи, чи досить?

— Я кажу, що досить, — обзиває ся знов Павця. — З тої науки ще таке добро вийде, що панна зачне бавити ся в романси з студентами...

Олесь поглянув грізно на жінку, даючи їй тим знати, щоб мовчала.

— Я кажу, щоб учила ся, — каже їмость.

— Я теж за тим! — говорить о. Григорій.

— І мені так здаєть ся, — закінчив Олесь, — хоч я не маю тут що й говорити, коли так тато й мама хочать. Річ лиш у тім: до семинарії вона ще мало підготовлена, та ще либонь і літ тих не має. Ще треба який рік учити ся добре.

Дома нема що її лишити, бо тут ледви чи чого навчить ся тут ріжні перешкоди. Марійка схоче помагати мамі в господарстві і від того ніхто її не вдержить, а така наука нічого не варта. Я гадаю так: дати їй до Самбора до шестої кляси, а при тім наняти їй доброго учителя, щоб її приготовлював до вступного іспиту до семинарії. Я в Перемишлі розпитаю докладно і пришлю цілий плян науки.

— А я кажу, що зараз буде романс із тим якимось учителем — каже Павця „ не ждучи, чи їй хто заперечить, чи й може образить ся, встала люта з канапи і вийшла статним кроком, звеликою повагою, тягнучи хвіст свого сарафана за собою до другої кімнати. Вона мала те задоволенє, що таки вколола когось своїм говоренєм і з того була кожного разу дуже рада.

Сим разом одначе ніхто на неї не зважав. Батькам подобала ся дуже Олесева гадка. Тепер треба лиш було її виконати. Се мав заорудувати о. Григорій у Самборі сам, порадивши ся вперед свого друга, гімназияльного катехита, о. Ясинецького.

— Мушу се сказати дівчині, — каже їмость. — Тож то втішить ся! Наука, то її ідеал.

Їмость виходила з кімнати, коли саме станула в порозі молода, чотирнацятилітня дівчина. Була се Марійка.. Вона саме вертала з шпіхліра з ключами. Хто-б її побачив у тім буденнім одязі, був би очарований її появою. Була се на причуд гарна дівчина. Струнка, висока, з чорним густим волосєм, що сплетене в одну косу, звисало на плечех по білім кафтану низше пояса. Такі самі чорні густі брови над темно-синіми очима. Личко смагляве, прикрашене гарним здоровим румянцем, гарний носик, малинові усточка — ось і вся Марійка.

Їмость, стрітивши її, усміхнула ся.

— Чого мамунця усміхають ся?

— Будеш, доню, вчити ся, так як ти собі сього бажала.

— Ну, слава Богу, — каже Марійка.

Кинула ключі на комоду і стала по черзі цілувати батька і маму. Потім стала крутити ся і танцювати по кімнаті. Прискочила до брата, що стояв іще біля печи насуплений.

— Сервус, колеґа... Ну, може ні?... Покінчу семинарію і буду учителькою... ну бо!- Чого насупив ся, як сич?

І кинула ся йому на шию, цілюючи його в оба лиця. Олесь обіймив її гнучку стать і пригорнув до себе, цілюючи еєрдечно.

— Ой ти, веретенце моє, ти хиба і вмерлого розвеселиш, — каже Олесь, усміхаючись. — Уважай же, дівко, щоб ти своєму товаришеви не зробила сорому, коли вже станеш товаришкою.

— Не бій ся, двійок не буду давати.

В сій хвилі вернула Павця до кімнати і побачила ту сцену, як Марійка стояла в обіймах брата. Вона страх не любила "любощів", та ще при людях уважала їх просто неприличними. Вона лише здвигла плечима і сіла знов на своїм місці. Марійка догадала ся, що думає братова, пустила Олеся і вибігла до города.

Тою вісткою вона дуже врадувала ся. Її мрії здійснили ся. Буде вчити ся, піде до семинарії. Там мусить бути визначною учинницею, а потім стане учителькою. Насамперед у Страшевичах при родичах. Вправді тут ще школи нема, ну, але буде, мусить бути! Адже нераз чула, як тато говорив, що тепер скрізь по селах заводять школи. Отже поки вона скінчить науку, то прийде черга і Страшевичі. А яка з неї буде вчителька? Розумієть ся, добра для всіх учеників. Вони всі мусять любити її, мати довіре, от так як до панни Анни Проскурської в Самборі. Її варто наслідувати, вона така добра, мила, а як гарно вчить!...

Марійка бігала по стежках города зі своїми думками, що розем' обсіли її молоду, розбурхану головку. Вона не звертала уваги на те, що окружало її. Забула про красу гарного вечера. Тепер коли-б навіть замість пташачого щебету били громи, коли-б замість гарної погоди була злива, то й тоді сей вечір був би певне гарний. Він же відіграє в її житю важну роль, то він і гарний, любий, веселий — усе иньше, то лише декорація...

Марійка довго так ходила по стежках між деревами і грядочками цвітів, думаючи лиш про то одно, поки мати не закликала її до хати, бо вже була пізна пора. Тимчасом Олесь, побажавши батькам доброї ночі (він робив так усе від дитини) пішов до своєї кімнати. Павця вже лежала в ліжку; поставила лямпу на кріслі біля постелі і читала французький роман. То була її найлюбійша забава, і коли їй хто

в тім перебивав, був її найбільшим ворогом і тоді вона готова була скочити осою. Знав се дуже добре Олесь і ніколи не зачіпав її в такій ситуації. Тепер одначе стільки накипіло в його серці гніву, що таки не вдержав, щоб не сказати жінці слово правди.

— Слухай, Павліно, яким правом сьмієш ти в такий зневажливий спосіб говорити до мого батька? Ти думаєш, що я все буду терпіти?

— Ах, Господи!- Олесунцю, та що-ж я такого сказала? Хиба-ж се неправда, що тато зле господарюють?

— Правда, чи неправда, а тобі зась! От і вилізло шило з мішка. Ти й не звертала би уваги в той бік, коли-б тобі привезли що тижня курку та яйця та масло... Чи тобі мало того, що маєш? Фе! Стидай ся... Даю тобі цілу свою пенсію, та не маю гаразд що їсти через твою захланність, скупість! Не досить того, що кожді вакації, кожді сьвята годуємо ся тут, що всі мусять коло тебе ходити, як коло збитого яйця — не досить тобі того? Ще тобі курок, яєць, чужого, та м'ясного. Мені соромно за тебе. Та ще батька мені зневажаєш? А зась тобі! Тям собі, бо, бігме, провчу так, що попамятаєш.

— Ах, Господи! Олесунцю, та що-ж я? Я не хотіла... Бачиш, мене так подразнила ота розмова про Марійку, що я й не стямилася, коли таке... прикре слово вирвалось... Більше вже того не буде, як тебе люблю, як Несторця мого люблю...

— Ну, ну, спасибіг за таку любов... Та чого ти, жінко, ненавидиш так завзято сю дівчину...

— Я? А мені що до неї? Коли-б вона була моя донька, або сестра, я-б її не так повела, а так... то що мені до того, най роблять, що їм хочеть ся... Нехай учать про мене і філософії, а романсів, — то вже навчить ся сама...

— Чого ти її вчипила ся? Які там до чорта романси? Дівчина, як треба, чого хочеш?

— Нічого не хочу, що мені! Тепер щоб я й не знати що завважала, то пари з рота не пушу...

— Ну, і що-ж ти такого завважала?

— Слухай, Олесунцю, ти добрий і нічого не бачиш. Учора ходжу по городі, бачу, як вона в бесідці щось читає. Приходжу близше, дивлю ся, а то книжка... Беру в руки. "Що ти" — кажу — "Марієчко" — так тими словами кажу, — "читаєш так завзято?" — "От книжку, — каже, — найшла тай

читаю". Я дивлюся і очам своїм не вірю — задеревіла ціла.... Знаєш, що се була за книжка? Ну, згадай?

— Та чого мені голову морочиш загадками? Чейже про Люципера не читала, бо такої книжки либонь нема.

— Кірджалі. Михайла Чайковського! — каже, тріумфуючи, Павця і сіла в постели.

— Тфу на твою дурну голову! Та що-ж такого вона могла в тім Кірджалім дочитати ся?

— То-ж бо то й э, що не дочитала ся, бо я їй не дала. Зараз на першій сторінці зловила і відбрала книжку. "Ні, — кажу, — панно, вибачай, такі книжки поки що не для тебе". А вона витріщила на мене свої очі і ані слова, наче-б я не до неї говорила, удає невиннятко...

— Бігме, жінко, що ти дурнійша, ніж я собі думав. Та що там таке в тім Кірджалім?

— Так!... Ти не знаєш? Хиба се для добре вихованої дівчини? У мого батька, то нам не вільно було дивити ся на таку книжку, не то що...

— Видно, видно, що тобі не дуже вільно було дивити ся на книжку... А тепер то топиш ся в тих дурних книжках. А звідки-ж їй, то-б то Марійці, попала ся така книжка в руки, як не від тебе? Понавозиш того дрантя і розложиш по всій хаті, та хочеш, щоб потім ніхто того не рушив. Чого-ж ти читаєш "Кірджалі", коли то така погань?....

— Адже-ж я тут не можу входити в рахубу, бо я замужна...

— Дурне бабське говоренэ. То замужній жінці можна читати всяку погань?...

— Хиба-ж Кірджалі погань? Ти певне того не читав. Се дуже гарна книжка і цікаво написана...

— Чорт розуміє вашу бабську льогіку. Книжка гарна, кажеш, а дівчині не вільно читати, лише тобі.. ось і рация...

— Адже-ж подумай, Олесунцю, що то дівчина, ще забэ собі голову романсами і що з неї буде, до чого дійде?... А тепер ще як її зачнете едукувати, як той якийсь панич стане до неї ходити, ніби то на науку, ну, ну, — що мені до того. Ах, Господи!

— Хиба чорт тебе зрозуміє, я ні. Слухай! Коли не похваєш собі тих своїх дурних романів, то далєбі до печи покидаю. Дівчина любить читати, не розуміючи навіть, що чи-

тає. От читає, що захопить, а ти потім маєш причину переслідувати і обмовляти її.

Розмова перервала ся.

Павця взяла ся знов до читання. Олесь накрив малого Несторка, що розкопав ся з накривала, закурив папіроску і вийшов до городу Хотів не то що налюбувати ся природою, а радше заспокоїти подразненє, спричинене поведенєм жінки.

Олесь заслугував собі на лїпшу долю, ніж та, що йому попала ся. Він був чоловік добрий, м'якого, чутливого серця. Шукав таких самих людей, таких самих серць, особливо там, де надїяв ся родинного тепла. Павця не була йому зовсім під пару. Те, що писав Шіллєр у "Пісні про дзвін", про те, як то гарно живеть ся, коли стрінеть ся тверде з ніжним, показало ся в Олексівій практиці сушою неправдою. Він був ніжний. Його так ховали родичі. Його лелїяла мати, пестив батько та навчав, що найбільший гріх робити иньшому кривду, а найкрасша заповідь божа: любити всіх і не чинити нікому того, що тобі не любо.. З тими поглядами хотів вік пережити.

На філософії мешкав він у бідної вдови-попадї, що держала на станції бідних студентів. У неї були дві дочки: та сама Павця і мала ще дівчинка Глікєрця. Павця о кілька лїт старша від Олєся, дуже йому подобала ся. Гарна була, та лише красою тіла. Заки придивив ся до її душі, вже закохав ся, а заки встиг розгадати ся, розчарувавшись, уже стара її мати лежала на смертній постелі і взяла від нього слово, що Павці, не покине і оженить ся з нею. Слова додержав і оженив ся. Гадав, що доказав великого, гуманного діла. Се підхлїбляло його молодій амбіції, що бере бідну сироту, та ще й Русинку, значить: ніхто йому не кине потім, що оженив ся для інтересу, для грошей.

Не штука, оженити ся з любови, але так, то вже пожертуванє себе самого для добра иньшого.

Родичі не спротивляли ся йому. Лише мати запитала раз перед весїлєм, коли проговорив ся зі своїм наміром: "Чи ти її, сину, добре пізнав, чи вона тобі під пару, чи відповідає твоїй вдачі? Се, бачиш, на ціле житє". Олесь повинен був сказати, що ні, та не сказав нічого, навіть рідній матері, перед якою не мав жадних тайн. Не хотів матері гризти, а завернути вже не міг.

Потїшав ся лише тим, що може воно якось з часом пе-

ремінить ся, бо й так буває, що взаїмна симпатія, привязанє приходить само з себе. Та воно тут не приходило. Від першої хвилі Павця показала ся холодною як лід, — отже тепла родинного не було чого надїяти ся. Згодом гїзнав Олесь, що його жінка що правда статочна, але без серця, без інтелігенції, без прінципів льогіки, от собі звичайна буденна жінка, без ніякого висшого полету. Олеся брала розпука, але нікому того не показував. З початку взяв ся до праці, гадаючи, що всі ті браки у своєї товаришки житя вигладить, та коли побачив, що його труд даремний, махнув рукою на все і жив буденним житєм. Одна потїха, яка ще йому лишила ся. то були батьки. Їх любив він по дитячому. Отже користав із кожної хвилі, коли міг побути в Страшевичах. Та хоча й бачив, що Павця для родичів непривітна, прикра і вибаглива, що буває для них тягаром, то не міг відмовити собі тої приємности, одинокої на сьвітї. За те намагав ся відплатити їм чим иньшим. Цікавив ся всіми їхніми справами, радив, робив, що лише було треба.

Павця мала зовсім иньші погляди на сьвіт. Вона передовсім дбала про себе, про свою вигоду, хоча говорила зовсім що иньшого... Кілько разів приходило ся їхати до Страшевич, вона страх того не хотїла. Вона мусить нудити ся на селї, не буде мати хвильки супокою, ніколи їй випочати по праці, — на селї такий рух, особливо в жнива підчас вакацій — ну, але коли Олесунцьо так хоче, коли йому так любо у батьків, то годї відмовити йому тої приємности.

Так говорила Павця кожного разу, перед кожними фе-рїями, перед кожними сьвятами до тих знайомих пань, з якими жила. В дусї одначе була дуже тому рада. На селї виспить ся до волї, вилежить ся (се був у неї ідеал супочинку), нічоґ не видасть на житє, та ще привезе до дому насмажених конфітур на цілий рік, а хлїба, масла, сира, яєць і т. д. хоч на якийсь час.

Олесь не поміркував ся на тій дипльоматії. Йому лише бачило ся, що жінка не любить його батьків, що не любить справді села і тому нераз почував вдячність супроти жінки, що робить для нього таку жертву.

Коли надїяли ся дитини, то Павця таки заїхала з цілим потрібним крамом до Страшевич на голову батькам. Тут уродив ся Несторцьо, тут його й охрестили, тут Павця просидїла

з ним цілий рік, а Олесь лише доїздив із Перемишля. Не вважаючи на свої хиби, Павця скоренько розглянула ся, як треба поступати з чоловіком, щоб кермувати ним по своїй волі. Вона показувала ся перед ним уляглою, слухняною, лагідною, та при тім так уміла повести діло, що завсїгда стало на її і завсїгда допняла того, чого хотїла.

Ц.

Отець Григорій рішив ся чим скорше перевести в житє задуману раз гадку. Він зараз другої днини поїхав до Самбора, не розвідавши навіть, чи його друг о. Ясинецький вернув уже з ферії.

Пошастило йому так, що застав його вже дома. О. Ясинецький був довголітний катехит при самбірській гімназії, отже знав усіх своїх колишніх і теперішніх учеників на скрізь. Се знанє людей послужило йому до того, що свого часу мав у всіх справах рішаючий голос. На нього дивили ся всі як на коріфея. Старших сьвященників держав тим, що був із них найрозумнійший і дуже багато вмів, молодших держав своєю повагою, як колишній їх професор. З тої причини, що духовентво його держало ся, числила ся з ним і сьвітська інтелігенція. Він брав участь у всіх руських справах. Кожному говорив правду в очи. Для молодіжи був дуже строгий, але виrozumілий. Розсердивши ся, лаяв по польськи. Більше ніхто не чув від нього польського слова, хиба що часом відповідаючи кому по польськи з розмислом перекручував польські слова на руський лад до неможливости. В зносинах зі сьвященниками був автократ; дуже мало таких було, кого-б поважав. До тих немногих належав о. Григорій, з котрим кінчив теологію в Відні. Цїнив його задля його знаня.

О. Григорій заїхав у Самборі до Бренера, коло церкви, де заїзджали всі околичні сьвященники. Тут міг найскорше довідати ся, чи о. Ясинецький дома. Пішов до дому, але його не застав. О. Ясинецький у таку гарну пору не сидів дома. Любив ходити по полі, коли не в яким товаристві, то сам один, і то довго і далеко.

О. Григорій розвідав лише, в котрий бік він пішов, і подав ся туди просто. І знов йому пошастило, бо недалеко надібав о. Ясинецького. О. Ясинецький побачивши його з

далека став вимахувати руками і вигукувати своїм грубим басовим голосом.

— От добре, що ти приїхав, я саме мав до тебе письмо слати, бо й не надіяв ся тебе в часі жнив тут. Важні річи маю з тобою обговорити.

— І я з важним ділом до тебе приїхав, — каже о. Григорій.

— А що?

— Сим разом праватно. Скажу коротко. Моя дочка, як знаєш, скінчила дуже добре п'яту класу...

— Ну, то піде до шестої...

— Та так. Але я хотів би на-рік дати її дої семинарії учительської.

— Дуже похвально.

— Ото-ж бачиш, треба її крім того, що будуть у школі вчити, також іще поза школою підготувити, щоб потім при вступнім іспиті не відпала.

— Ну і що?

— Потрібно мені приватного вчителя. Гадаю якогось ученика з висших клас, а ти зроби вибір і покажи мені якого доброго хлопця.

— Я маю доброго хлопця, але не ученика, ніби то колишнього мого ученика, а тепер безплатного авскультанта. Він і приватно вчителює при своїм обовязковім занятю.

— А чи схоче?

— То моя річ. Впрочім чому би не схотів учити за гроші? Та-ж він з того жиє. В день працює в суді, а вечерами по лекціях і так удержує себе і стару маму при собі. То дуже статочний хлопець, можу його поручити... Педагог дуже добрий, ну і те певне, що не збаламутить дівчину.

— Я сього не бою ся. Я певний за свою дитину.

— Говори здоров, а люди все людьми. Я їх знаю. То-ж то бо й є, що я не маю такого ученика, на котрого можна би так цілком спустити ся, а се цілком що иньшого.

— Та я на всьо годжу ся, що ти скажеш, бо за сим я лише й приїхав. Як же називає ся сей чоловік?

— Остап Копач, ц. к. авскультант безплатний і ц. к. гофрат, коли дожиє того щастя.

— Де-ж би я міг з ним поговорити?

— Пожди!- Перше поговорю: я сам, а ти прийди до ме-

не так за дві — ні, за півтора години, тоді добємо торгу.

Вертаючи до міста, о. Григорій хотів звести бесіду на який иньший предмет, бо се діло вважав уже до' половини полагодженим, та о. Ясинецький не дав йому прийти до слова

— Мене вважають у цілій околиці за посередника в роздаваню лекцій. Та се пусте, як уважають, але я маю до того вдачу. Тут треба троха обсервації, багато досьвіду. Треба глядіти на те, щоб учитель годив ся вдачаю зі своїм учеником, се перше. Найліпший педагог може бути найгіршим для найліпшого ученика, коли вони не годять ся вдачами, коли не відповідають собі. Се моя перша засада, котру я випробував. Тому стараю ся допарувати ученикови учителя. Нераз буває так, що я двом старшим хлопцям велю поміняти ся за лекції.. Мені дуже на тім залежить, аби з мого посередництва був добрий успіх, инакше втратив би я довірє. Виэмок отсей Остап Копач. Він усюди підбереть ся, бо то незвичайний чоловік. Він у мить зрозуміє, пізнає свого ученика.. Тому то я раю його тобі. Він ріжнить ся від своїх ровесників і що, бачиш, рідше лучаєть ся у Русинів, се у нього графічні рідкості. Наш пересічний хлопець візьме ся відразу енергічно до справи, здавалось би по початках, що доведе до великих успіхів, та потім зупинить ся в половині дороги і пошине.. Тому то нема у нас людей вироблених, яких мають иньші народи. Тому ми не поступили наперед враз з иньшим. Се наша національна хиба. Так само з точністю, що йде в парі з енергією. Знаєш, чому ученик спізняє ся до школи? Не все через лінивство, або що хотів довше поспати — він неточний.. Він не розуміє, що чоловік точністю показує і висшу культуру і висше образованє. А Копач належить до тих нечисленних виэмків — сей чоловік далеко зайде і честь принесе свому народови. Я за ним не від нині стежу: і в гімназії і на правах і тепер у суді. Бідував страх, сам удержував ся від малку до нині, але все був точний, енергічний і серіозний. А коли його побачиш, то я певний, що тобі на перший погляд не подобаєть ся: здаєть ся, не вміє двох до купи зчислити. Та се також добре сьвідчить про нього, бо нема в ньому бляги, фанфаронства, тої страшної недуги людського характеру. Коли він тобі скаже надумавшись, що твоя доня зложить вступний іспит до семінарії, то можеш бути певен, що так буде. Та я ані слова не прибильшую. Сам доконаєш ся, що

сього хлопця можна класти за взір. Така тут загальна гадка в тих кругах, де він обертає ся.

О. Григорій слухав і рад був з того, що так добре все складаєть ся.

— Отсе, кажеш чудовий, — каже по хвилі о. Григорій.

Чому-ж він не посвятив себе педагогії, так сказати-б, фахово?

— А! Ти до того говориш, чого він пішов на права? Та ще мучить ся безплатним авскультантом?

— І справді, се мені незрозуміле.

— Я так думав, я йому вказував філософію, та він так розклав усе, що годі йому було відмовити рації.

— Се справді цікаво.

— Сказав мені, що найкраще знанє на сьвітї, то становище судії. Він хоче бути взірцевим судією, і я певний, що буде ним. Каже, що судія може нашому народови найбільше допомогти, бо його буде хоронити від того лиха, якого мужик зазнає в судї і через суд.

— Але він певне не числить ся з тим, кільки то тепер треба ждати на адютум....

— Власне, обчислив ся, на те був приготований, та тут знов показав свою характерність. Що, каже, здобуває ся легко, се має малу вартість. Воно не в силі загартувати характеру, побудити енергію, виробити сильну волю...

— Чудна філософія!- А не думає він про те, що голод зломить найсильнїшу волю...?

— То-ж бо то й є, що хто не почувает в собі сильної волї, нехай не йде на таку бистру воду, бо справді потоне, стане безхарактерною людиною. Та мій Копач не з тих. От бачиш, уже служить чотири роки безплатно, зложив гарно судейський іспит, одягає ся як панич, удержує стареньку маму і не має крайцара довгу.

— Як бачу, то він Павле твої гордощі.

— Або не варт? Слухай!- Се селянська дитина. Знаю його від першої кляси, коли ходив до школи в полотнянці і татових чоботях, а до чого довів? Та ще й друга дуже важна річ, радше-б сказати, характеристична поява. Коли дивлюсь на наших руських хлопців, хоч би й попівських синів, не бачу у них ніякої самостійности. Вони всі виглядають, наче-б плакали за мамуцею, що не можна держати ся фартушини.

Вони все діти. У них брак ініціативи, їх треба вести на мотузку. Се характеристична ціха цілого народу. Цілий наш народ ще дитина. Та коли знов бачу такого Копача, то аж душа радїє. Се поки що одиниця, а відома річ, що за одиницями виростуть сотки, тисячі, цілий народ стане статочний, енергїчний, з ініціативою — і тоді наша будучність...

— І я так думаю... Ще не вмерла Україна!

— Україна, Україна! Дай мені спокій з твоєю Україною!- Чому не скажеш Русь сьвята? До чого тут? Се вже вплив твого Олеса... І не соромно тобі старому?

— Чого-ж соромно? Що йду з поступом, з молодими, що живу з ними їх самостійними ідеалами? Ти-ж сам казав, що наша національна хиба, се власне брак самостійности.

— Ну, ну, не лови мене за слово, бо не в словах річ, а в ділах. Най буде по твоєму. Україна, Подїлє, чи Волинь, коби було руське наше... Я. бачиш, до того привик, з того боку я консерватист....

— Бій ся Бога, Павле, консерва, то застій то ворог поступу...

— Дай же мені сьвятий супокій!- Заговорили ми за молодїж, а зійшли на нісенїтницї...

— Та бо одно з другим стоїть у звязи. Молодїж то поступ, а нам саме поступу треба.

О. Павло нічого не відповідав. Ішов задумавшись.

— Всьо буде, буде і поступ, коли такі Копачі виростають.

— Він ще довго бідувати-ме без адютум?

— Недовго от-сь дістане. Він уже на черзі.

— Ну, то вже дібє ся до берега.

— Та що ти, Гриню, на те скажеш, що Копач рад би ту хвилю ще відложити?

— Ніби то яку хвилю?

— Адютум, саме адютум. Каже, що коли його дістане, махнуть його в який глухий кут, і мусить жити за 40 ринських на місяць з мамою, а тут у Самборі має з лекцій більше як шістьдесять.

— На таке, то він за дорогий учитель, я не годен його оплачувати.

— Не бій ся, се моя річ. Він тепер має таку одну лекцію, що за всі часи відібєть ся...

— Хиба-ж тут бувають такі лекції?

— А бачиш, що бувають. Вің приготовлює тепер одного панича до правичного іспиту і бере за нього сорок гульденів місячно.

— Хиба-ж і правники потребуєть інструкторів?

— Тут э оден такий йолоп, та до того ще має гроші. Того панича я йому сам підсунув, та ще за нього поторгував ся, тепер маю право жадати, аби для тебе був огляднійший. Тепер стоїть на тім, що я говорив — прийди до мене на означену годину. Ага! вибач, що тебе не прошу, та у мене у хаті понатрясали стільки осафатини чи нафталіни, що аж голова болить від смороду.

Попрацавши ся о. Григорій пішов за орудками, щоб потім не довго барити ся в місті.

III.

Се діяло ся в епоху “безплатних авскультантів”. Ті часи ще не так давні. Молоді люди, укінчені юристи з трьома державними іспитами, вступали до судової служби, щоб працювати, а правительство приймало їх працю даром. Була се аномалія супроти всіх правил економії і моральности. Правительство, замовляючи роботу вимагало праці, не даючи за се кілька літ нічого. Наймаючи ся до такої праці, молодий чоловік рад був, що його приймають і дають йому спроможність ждати... на адютум.

Правительство поручало їм роботу в тім фаху, до розходить ся о безсторонність справедливість, о досліджуванэ сущої правди.. Вони мали бути людьми безсторонніми, незалежними від ніяких побічних впливів хоч в дійсности були залежні від найбільшого ворога справедливости — потреби хліба. Мали виконувати акт справедливости з порученя і в імени уряду, котрий був супроти них найнесправедливійший.

Таке поведенэ уряду супротив тих людей було неморальне. Рішаючі сфери признавали се, а лиш виправдували ся тим, що нічим платити, що се робить ся для висшої державної ідеї, се-б то для ошадности. Щоб одначе хто з них дав примір на собі і відступив частину своєї платні на жертвенник тої державної конечности, про те не було бесіди.

Иньші держави, які хотять, аби судівництво було спра-

ведливе і безсторонне, старають ся забезпечити судовиків так, аби жаден не потребував брати хабарів. У нас коштував тоді молодий іспитований чоловік, що працював по сім годин денно, одного гульдена монети конвенційної, або 1 зл. 5 кр. на пера, чорнило і світло. За ту плату вимагали у нього не лише пильної праці і безсторонности, але ще й на те гляділи, аби одягав ся прилично, не приймав понижаючих його становище занять, бо се робило стид судовій інституції. Коли-б така аномалія витворила ся між робітниками, повстав би напевно страйк. Уся робота устала би, підприємство збанкрутувало би, а весь світ станув би в обороні покривджених. Завязались би ратункові комітети... Безплатні авскультанти страйку не робили, "сфери" страйку такого не бояли ся, бо знали, що чоловік, який стратив молодість на фаховім образованю в однім лише напрямі, не покине вибраної дороги і не піде рубати дров. Та що найцікавіше в тій нечуваній появі, то се, що до судової служби йшли люди найбільшій, сказати-б цвіт молодої інтелігенції, ті що не бояли ся праці, що мали серце чисте і чутливе на людську кривду. Вони лише сими ідеями кермували ся, бо матеріяльного інтересу не бачили жадного. Люди багаті, або такі, що мали за собою плечі, йшли до політики.

До таких вибраних недолею належав Остап Копач, якого так захвалював старий катехит. Була се селянська дитина з Мокрян під Самбором. Хтось там у селі звернув увагу на здібности хлопчини. Учитель-дяк став намовляти батька аби посилав хлопця до Самбора вчити.

— Вправді голос у нього ні до чого, — говорив реэнтний батькови, — але за те головка нівроку!

Старий Копач господар на чотирьох моргах мав його одинака. Він зміркував, що на такім ґрунті нема куди панувати.. От може би хоч стільки привчив ся, аби потім став громадским писарем у селі, коли скінчить кілька літ у самбірській школі, а з нього був би не аби який поратунок. Такий чоловік може і з попівною оженити ся. Наслідком таких міркувань відвів старий малого Остапа до Самбора і примістив у якогось сторожа на станції, та на власну "лэгуміну". Сей термін може буде мало кому відомий тепер. Лэгуміною називала ся та провізія, що батьки довозили своїм дітям школярам у натурі. Чинило се на тиждень два бохонці хліба,

крупн, пшоно, троха масла, шматок сала та кілька крайців на мясо раз у тиждень, хоча і без нього треба було обходити ся.

На такій лєгуміні Остап зайшов аж до третої гімназіальної. З початку йшла наука тупо. Малому сільському хлопцеві всяка річ видавала ся чимось незвичайним, почавши від міських вулиць, а скінчивши на деклінаціях і конюгаціях. Не міг начудувати ся, як ті вчені могли стільки слів, що виходять з людських уст, зловити і замкнути в одній книжці, та ще позводити до купи, що до чого належить. Та похопивши раз порядно все, станув відразу на ноги.

З початку привозив слабї кляси, особливо в польськїм йшло йому тяжко, але батько не зражував ся тим, бо йому ходило головно о те, щоб хлопець вивчив ся гарно писати, так аби ані пан староста, ані пан комісар не міг йому “зганчувати”. Та згодом хлопець вийшов між перших своєю пильністю і статочністю.

Прийшовши до гімназії як відзначаючий ученик, звернув увагу на себе старого катехита. Сей старий досвїдний педагог зміркував відразу, що то заматеріал. Остап не міг ніколи вивчити ся, чого не розумів. Пізнав се катехит зараз при першїм питаню з релїгії. Тут лучила ся найліпша нагода до такого спостереження при уживаню того язичія, яким бвчи писані тоді учебники до релїгії. Малий Остап відповів відразу цілком щиро, що не навчив ся тому, бо не розуміє слів.

Котрийсь із товаришів відізвав ся, щоб підлестити ся катехитови, аби вивчив ся на память. Остап відповів знов, що не зрозуміючи чогось, не годен запам'ятати.

Катехит зажмурих очи, як се мав звичай чинити, коли про щось думав, або щось собі пригадував, і заключив, що з сього хлопця не буде блягер.

— А то цікаве, — подумав, — я на се не звертав уваги.

Від того часу старий став при кожній лєкції пояснювати значінє церковних слів.

В третій клясі стрїнуло Остапа велике нещастє: батька вбило дерево в лісі. Треба було вертати до дому і помагати матери в господарстві. Того бажав собі батько, коли його привезли з ліса близьким смерти. Остапко не міг одначе розстати ся зі школою. Звернув ся за порадою до катехита і обрадили так, що коли мама не годна сама газдувати, то треба

грунт і хату пустити в аренду, а мама нехай іде жити до міста

Так і зробили. Стара Копачиха винаняла хатчину на самбірським передмістю і туди пішли жити обоє. Остап перебрав маму по міщанськи, аби з неї люди не сьміяли ся, та щоб сяк так приблизити її до міщанського житя, загадав вивчити маму читати.

Стара зразу жажнула ся на таку припозицію, але таки дала намовити себе. Вона соромила ся. Та згодом привикла до того, читала залюбки книжечки, що їй приносив син. Стара мати не могла потім надякувати ся Остапови за його дбальсть. При помочи книжок і вродженої інтелігенції довела до того, що ніхто був би не вгадав, що ся міщанка до недавна була неписьменною молодницею на селі.

Удержували ся троха з студентів, що держала їх Копачиха на станції, а найбільше з лекцій, які давав Остап, ну тай з аренди ґрунту щось капнуло.

Коли Остап пішов до Львова, лишив маму в Самборі. Туди пішла лише за ним слава доброго інструктора, яка придала йому кілька лекцій. З них не тільки жив сам, але ще й мамі прислав. Свій побут у Львові вважав він лише часовим і мрів лише про те, коли знов верне до Самбора і жити-ме з мамою. Вступивши тут до суду: жив знов, як уже знаємо, з лекцій. Товариші звали його за для того Коменюшем. Був дуже пильний в уряді і зєднав собі признанє президента, який давав йому комісії де лише міг. Хоч дуже приятелював зі своїми товаришами, ніде не бував, оминав усі забави, okazji, сніданя. З початку дивили ся на нього з коса, приговорювали, посьміхували ся, та з часом привикли.

Він лишив ся “відлюдком” з двох причин: жалував гроший і здоровля. Він був тої гадки, що коли по такій okazji не занедужає зараз, то певно пригадає ся се йому пізнійше. “Природа нічого не дарує”. Хороби лякав ся найбільше задля мами.

— Вона на моїй совісти. Я її взяв із села, де була-б пішла замуж і жила сяк так, зробив із неї міщанку, значить, спалив за нею всі мости до повороту на село. Тепер мій сьвятий обовязок не дати їй бідувати.

Се повторяв він дуже часто перед своїм катехятом, з яким лучили його дуже сердечні відносини, які часто трапляють ся між розумним педарогом і учеником.

Того дня, коли о. Григорій приїхав до Самбора, післав о. Ясинецький за Копачем, аби по бюрі зайшов до нього.

Остап ані трохи не зчудував ся. Він угадав, що тут ходить про якусь лекцію, бо саме було се в другій половині серпня.

— Ну, як проживаєте, господине судіє? До вас у мене дуже пильне діло.

— Чим можу служити? — питає Копач.

— Та що ви такий церемоніст стали? Чому не сідаєте? — гукнув старий басом. — Ще не знаєте, хто кому буде служити. Приймете ще одну лекцію?

Сі слова вимовив він так, що не чути було питання, хиба приказ.

— Чому, може-б іще й прийняв.

— Нема жадного “може”, лише треба приймати, бо тут іде про мого старого колегу і приятеля.

— Хиба-ж його вчити? — запитав Остап жартом.

— А то славно! — засміяв ся старий. — Ви й пожартувати вмієте не аби як. Та жарт на бік. Мій колега має дочку в пятій класі, а треба її приготувати, аби за рік зложила вступний іспит до семінарії...

— Отче професор, всьо для вас зроблю, але не жадайте від мене неможливого. Я жадної дівчини не беру ся вчити.

— Господине гофрат-! Сим разом зробіть для мене вимку, се дівчина з доброго дому і дуже здібна....

— Отче катехите, я раз в житю вчив одну панночку, що була в класі першою, то мало мене не змучила. Подумайте, я мусів її вчити навіть віршів на память. По місяці я подякував їй, хоч платили десятку. Було таке, що не я її, лише вона мене пильнувала і не випустила, поки я не навчив її деклямувати. Розумієть ся, що я навчив ся скорше ніж вона... Приходилось одуріти.

— До чого се говоренє!- Я вам кажу, що ся не з таких. Дівчина пильна, з розумом, конець-кінців уважайте, що ся справа як би моя власна...

Остап знав старого добре, що йому відмовити значило: обидити його, Отже пристав покищо на пробу, а по місяці мав рішити ся, чи зможе з тою якоюсь зробити вступний іспит до семінарії, чи ні.

За хвилю надійшов о. Григорій. До тої хвилі Копач не сьмів спитати, кого має вчити. Коли познайомили ся, спитав о. Григорія, чи то який свояк його Олекса Поницький, професор, про котрого чував багато гарного у Львові в народовецькій громаді.

— Се мій ріднесенський син.

— Дуже мене тішить, що буду вчити його сестру. Професор, то один з наших людей...

— А то славно, — крикнув о. Павло, — як ви зараз занюхали Україну. Нехайже вам буде на потіху, що то “руське” гніздо, а от з о. Григорієм все мушу висварити ся за нашу Україну...

— А чого-ж сварити ся, о. професор? Докажіть мені, що Українці не патріоти, а тоді я перший їх відпекаюсь...

— Не говоріть! Які тут у Галичині можуть бути Українці? Скорше вже Бойки, Гуцули...

— А які тут можуть бути Москалі? — каже о. Григорій.

— Та до лиха, який я Москаль? — відзивать ся о. Павло. — Я Галичанин. Русин і баста...

— Ну, отче професор, — каже Копач, — лишім се, хто який, а глядім, хто більше зробить для народа.

— Добре, славно!- Хто більше зробить, до того й пристанемо, згода.

— А тепер ви оба умовте ся за платню —

я в те мішати ся не можу, лише господине судіє тямте, що маєте вчити дочку простого попа, а не біскупа, візьміть пятаку тай годі.. Я до того не хочу мішати ся. До чого то?

— Та що тут більше говорити, — каже сьміючи ся, Копач. — Уже отець професор порішили та я з тим годжу ся, нехай буде пятака, але я лишу ся при тім застереженю, що по місяці скажу, чи буде з тої муки хліб, бо за дармо я ані гроший брати, ані працювати не хочу.

О. Ясинецький нахилив ся до вуха Копача, та говорив так голосно, що всі мусіли чути.

— Застережіть собі ще, що коли-б ви колись з нею оженили ся, то ті гроші має собі право о. Григорій відтягнути з посагу.

— Павле, та дай спокій тим жартам — каже о. Григорій

— Ну, ну, або-ж я сватаю, чи що? Що мені до чужих справ, а за факторне можна мені пожартувати.

О. Григорій хотів звести бесіду на щось инше.

— Якже-ж, пане судіє? Ви справді будете задоволені такою заплаатою?

— Буде з нього, буде. Відібэ собі на якім боввані, вчачи його пандектав, — закінчив о. Павло.

Умовили ся так, що Марійка мала приїхати ще кілька днів перед першим вереснем. Плян науки мав розстарати ся Олесь у Перемишлі і написати Копачеві. О. Григорій вернув до дому врадуваний, з найліпшими надіями. Не вагав ся, що все піде добре і через рік Марійка буде певно в семінарії. Всі дома пристали на се. Одна Павця не покинула опозиції.

— А я вам кажу, що то ні до чого путнього не доведе. Марійці переверне ся в голові від тої науки, тай той якийсь Копач мені не подобаэть ся.

— Хоч ти його ще в житю не бачила, — обізвала ся стара Поницька.

— Хоч і не бачила, а знаю, що такі паничі люблять зараз заводити романи з дівчатами. Та як тато могли так зараз згодити ся, не розвідавши добре в місті, чи маэ той авскультант наречену, чи ні? Як так можна необережно?

— Дайже-ж спокій тому дурному говореню, — обізвав ся Олесь знетерпчивши ся.

— Та я нічого, Олесунцю, хиба-ж не можна своєї уваги зробити?

IV.

О. Григорій помістив Марійку у одної старої вдови по уряднику, пані Скурскої, що мешкала на Зеленій вулиці в одній кімнаті з кухнею. Вона була з роду Німкиня; хоча відвикла від своєї народности і вважала себе Полькою, то не відвикла від характеристичних німецьких прикмет: працьовитости, точности і порядку, посуненого до педантизму. Се найбільше склонило о. Григорія дати сюди дитину.

З Марійкою жила ще одна дівчина, попівна роком від неї молодша. Скурська любила їх як свої діти, однак не попустила їм ні в чім на волос.. Вони також любили її. Скурська була собі жінка невеличка ростом, пятидесятилітня, з круглим лицем, та ще кругліїшим мов бараболька носом, на якім пишали ся дві видні бородавки. Говорячи, показувала свої

дрібні та густі зуби, трохи пожовклі від старости. Көли до неї спровадили ся дівчата, вона мала вже для них виписаний порядок дневний на стінї і заповіла їм, що від сього не можна на волосок відступити.

— Можете, мої панночки, бавити ся, бігати скільки ваша воля (ось який великий город перед домом і подвірє), та всьо в своїм часі.

Дівчата не могли з початку вложити ся до того. Особливо жива Марійка вважала себе з початку нещасливою невільницею, та по тижні вже привикла.

Зараз першого дня привів о. Григорій з собою Копача і познакомив його з панею Скурскою і дочкою.

— Се твій учитель, пан Копач.. Надіюсь, що буде з тебе задоволений, бо я мусів би гнівати ся. Сей рік треба тобі добре присісти, коли хочеш справді за рік бути в семінарії.

Марійка не відповіла нічого. Вона дивила ся вовком на Копача, він їй не подобав ся. Перше вражінє було некорисне. Бо справді Копач належав до тих людей, які на перший погляд не можуть дівчата подобати ся. Був се плечистий мущина, силь но зложений, більше низького, чим середнього росту. Лице звичайне, поважне, троха хмураве, чорне волосє низько стрижене нарросло геть на чоло. Такі люди заздальєгидь кваліфікують ся на старих парубків, бо у панночок не здобудуть симпатії. До того ще Копач не вмів ані танцювати, ані співати. Від разу можна було пізнати, що Бог дав йому ноги лише на те, аби ними ходив. Копачеви треба було приглянути ся ближше, щоб пізнати і полюбити його. Його ясні, виразні очи вмели заглянути на сам спід душі; його поглядови годї було оперти ся. При тім той погляд був такий щирий, сердечний, немов говорив, що ті очи ніколи не зрадять. Правильно закрөєні і троха стиснені уста показували енергію. Ціле лице було серіозне, як у людей, що вважають житє боротьбою, що не одно вибороли собі в сьвітї і не ходили по рожах.

Марійка поглянула на Копача і подумала собі: "Овва, який поважний, немов наш Олесь, що від своєї зелізної Павці набрав ся до тої поваги. Може й він має яку таку поважну Павцю, як моя братова."

— Менї здаєть ся, отче, — каже весело Копач, — що панна Марійка сама знає, що з таким вступним іспитом не жарти. Особливо Русинка мусить стояти сильно на ногах.

Копач побудь цього разу коротко. Сьогодні вечір мав розглянути ся в пляні науки, який привіз йому о. Григорій від О-леся. На другий день мала розпочати ся наука на добре. Копач попрощав ся і вийшов. За хвилю відіхав і о. Григорій.

Зараз на першій лекції мусів Копач жалувати, що підняв ся тої науки. Марійка була цілий час непосидюча, вертіла ся на кріслі і була така розсіяна, що не могла розуміти, що учитель говорив до неї. Вона вставала, то сідала, то шукала за чи мось по кутах по своїм куфрі. То знов, сівши, дивила ся в очи Копачеви, немов хотіла вичитати йому з лиця, як йому на імя. Се найбільше не давало їй супокою. Коли він зморщив ся на її поведенє, їй здавало ся (була того певна), що він називає ся Харлампій, і кілька разів трохи не сказала йому: "Не морщ ся так, Харлампцю!" Від того знов було їй сьмішно і вона сьмія-ла ся.

Копач ужив цілої своєї терпеливості, щоб не показати свого незадоволеня. Насамперед хотів по доброму. Йому чудно було, щоб така розсіяна дівчина могла добре поводити ся в школі і мати такі гарні кляси, які він бачив у неї на сьвідоцтві. Він усьміхаючи ся, перестав говорити, лише дивив ся уважно до дічині в лице.

— Прощу мені сказати, о котрій годині ви спокійні, щоб я після того змінив години лекції....

— Я все однакова.

— Мені здаєть ся, що не все, бо в школі ви мабуть трохи спокійніші, як се бачу з вашого сьвідоцтва. Таким непосидющим не дають похвального обичаю, а ви його маєте.

Дівчина спаленіла і розсердилась такою увагою, хоча почувала себе винуватою, і для того не могла нічого сказати. "Він певнісінько називаєть ся Фока", подумала собі і вже сиділа спокійно, закривши лице долонями.

Копач продовжав свій виклад дальше. Коля скінчила ся година, він устав і почав збирати ся. Задягнув на себе пальто і побачив, що його капелюх був пришпилений ниткою до пальта.

— Я не знав що тут так вохко, що аж одежа зростає ся.

Марійка не зрозуміла з разу, до чого він говорить і поглянула на Копача саме в тій хвилі, як він відпорював капелюх від пальта. Дальше не сказав нічого, лише подивив ся на неї так значучо, наче-б говорив: "Час би тобі, дівчино, вже розум мати, бо ти за надто велика на такі дурниці."

Від того погляду Марійці зробило ся горячо, наче-б її прихоплено на яким злочині. Вона дуже засоромила ся, закрила очи долонями і заплакала з досади. Копач відійшов. По до розі передумав над тим, як би позбути ся тої лекції, бо то шкода часу.

Марійка по відході учителя розплакала ся на голос. У хаті не було нікого. З початку не могла собі здати справи з то го, чого вона плакала. З досади тай тоді.

Він її так скомпромітував, засоромив, що рада-б була під землю скрити ся. Він недобрий, той Фока. Чого він так на неї подивив ся? Вона вгадала, що значить такий погляд. Знала, що він хотів сказати, а не сказав. Чому не сказав? Та чого він тут хоче? Чого бере ся вчити її, коли сам нічого не вміє? Певно, що не вміє, бо він не вчив ся на професора, лише на судію. Най би йшов судити, а не завертав їй голову. А дальше вона сердила ся, чому не знає його імени? З того їй найбільше було сьмішно, і з того вийшла вся біда. Коли так, то він напевно називаєть ся Фока або Харлампій, і вона, щоб не знати, як гарно називав ся, навіть Олесь, або Григорій (то були у неї найкрасші мужеські імена), вона буде називати його все або Фока, або Харлампій. Як буде сьмішний, то Харлампій, а як буде такий насуплений, поважний, то буде Фока.

Одначе совість її говорила інакше. Чи він тому винен, що він такий? Він сюда сам не прийшов, його привели тато і певно упросили, а я була супротив нього.... яка я була? Я сьміяла ся з нього, а то гріх із другого сьміяти ся. Я йому зробила пакість тою ниткою, а то також гріх... гріх... гріх.. гріх....

І стала плакати, тепер уже з жалю. На те надійшла Скурска в хату.

— А ти чого плачеш? Хиба він тобі що сказав?

Марійка не відповідала нічого, лише ще більше затулила лице долонями і хлипала.

— Скажи-ж бо, що він тобі зробив, чого плачеш?

— Він... мені.. нічого не зробив, ані не сказав, лише я... я.. була супротив нього нечемна, я насьмівала ся з нього, я йому пришила капелюх до пальта, а се гріх. Я така недобра, ой Боже мій, Боже...

Скурска лише всьміхнула ся, потім каже з повагою:

— Не треба такого гріха більше робити і треба старати ся його направити... Отже завтра повинна ти бути чемною супро

тив нього, уважною і не робити таких дитинячих збитків. Погадай собі, чи то гарно, щоб така велика дівчина, і то з шестої класи пришивала панам капелюхи до пальтів.... Він готов собі погадати, що ти з дому не маєш виховання, а се булаби кривда для твоєї мами, бо вона тебе гарно виховала.. Потім він може погнівати ся і не прийти сюди більше (бо на що йому клопоту,) а тобі що тато скажуть? Вони ледви його упросили, щоб тебе вчив, бо він дуже часу не має...

Марійка дуже того налякала ся. Все то може справді бути, а тоді татунцьо страх гнівались би. То справді не мало найменшого змислу пришивати капелюх до пальта.. Що мені до голови прийшло? Міг собі навіть пальто роздерти, відриваючи капелюх. Що я наробила? Де мій розум?... А може він завтра вже не прийде? Певно не прийде. Бідна-ж моя головонька! Тато будуть гнівати ся, мама будуть гризти ся.. Ну, і я на другий рік можу не піти до семінарії... Ах, як страшно! Коби я могла все те завернути, коби він ще хоч раз прийшов, уже буду така спокійна як ягнятко і... перепрошу його. Так, я його повинна перепросити, бо я йому зробила кривду, і лише тим спокую мій гріх...

По тій твердій постанові відкрила лице, оберла очи хустиною і поглянула червоним від плачу очима на стару Скурску, що стояла над нею...

— Прошу пані, чи не знаєте, як він називає ся?

— Чому не знаю, Копач.

— Эй, але на імя, на імя, я хочу знати на імя, — каже Марійка і мимохіть тупнула ногою до помоста.

— А тобі на що того?

— Як то на що? Хочу знати! Прийдуть його іменини.. хочу його поздоровити...

— Називає ся Остап.

— Остап на правду? — каже владувана дівчина. — Анї мені до голови не прийшло, щоб він міг звати ся Остап....

— Що тобі дівчино, стало ся? Хиба в тім щось чудного, що його так охрестили?

— Бо я гадала, що він називаєть ся Хар.. ні, не скажу, мені так здавало ся...

Марійка вибігла до городу погуляти з своєю товаришкою. Хотіла вибігати ся і все забути, а завтра бути для нього иньшою. Колиб лише прийшов. Але і серед забави, сьміхів і бі

ганя не могла того забути. Та біла бавовняна нитка, якою вона пришивала капелюх до пальта, не давала їй супокою, і заєдно стояла їй перед очима... Дівчина хотіла бодай кавальчик тої нитки заховати собі на спомин. Вона побігла до хати. Тут уже було темно. Вона засьвітила сьвічку і стала шукати попомості.

— За чим ти? — питає Скурска.

— Я так лише, нічого.

На помості справді лежало кілька кавальчиків білої бавовни, яку порозривав Копач.

Вона позбирала їх прожогом і загасила сьвічку, щоб ніхто того не бачив, немов се був який знайдений скарб.

— Що ти знайшла?

-- Нічого, кусник нитки підоймила.

--- А чого згасила сьвічку?

-- Я зараз засьвічу.

Стара засьвітила лямпу і поставила на столі коло котро го всі тепер посідали. Стара Скурска заложила на ніс окуляри в роговій оправі і взяла ся за якусь роботу. (Вона дуже гарно гапувала). Дівчата взяли книжки і стали вчити ся. Марійка спозирала крадькома, чи хто на неї не дивить ся. Тоді взяла па пірчик, поскладала в нього кусники тої нитки, завинула і вложила до свого куфра в перескринок.

Приходило їй на гадку, що конечно отсю нитку пришиє на якімсь образку і сховає собі на памятку, щоб кілька разів погляне на нього, нагадала собі, що нікому не треба робити па кости. То знов мала плян вишити щось гарного свому учителєви на іменини і вшити туди сю нитку. Але тоді нагадає йому свій поганій поступок і буде знов просити його прощення..

Коли по вечері лягали спати, Марійці знов ставало перед очима біла нитка. Вона розтягала ся довго, довго, обмоту вала її голову, руки, ноги, як павутина, а потім знов звивала ся, корчила ся тай сховала ся до перескринка в її куфрі..

Другої днини вернула Марійка зі школи о пятій і дожидала нетерпеливо учителя. Що хвиля дивила ся на годинник і сердила ся, що вказівки так поволи посувають ся. "А може не прийде? Може справді погнівав ся? Що мені татунцьо скажуть Я умру з сорому. Але він не буде такий без серця, щоб мені ро бив таку пакість, се було би не по людськи. Та як не прийде, то я пішлю паню, щоб перепросила його, і таки не допущу до сього, щоб тато або мама знала про се. А як пані не схоче пі-

ти? Що я нещаслива зроблю? От уже за десять мінут шеста а, його ще нема. Боже мій Боже, що я собі наробила через свою дурноту!....

Вона дивила ся в вікно на довге подвірє аж до брами, і від часу до часу позирала на годинник.

— Боже мій, уже десять мінут по шестій!

Йй хотіло ся заплакати... Поглянула ще раз крізь вікно і крикнула плещучи в руки.

— Йде!

— Хто такий? — питає Скурска.

— Учитель мій, пан Копач!

— Тям же, доню, не робити нині дурниць....

Але Марійка навіть не чула. Вона прятала ся на столі з книжками, рум'яна мов рожа.

Копач увійшов до хати, роздяг ся і привитав ся до Скурскої, а потім до Марійки.

— Тільки прошу вас, не сідайте на се крісло, що вчора, — каже усміхаючи ся.

Чому?

— Бо там мабуть шпильки понатикані. Вчора вам було дуже зле сидіти.

Марійка спаленіла ще дужше...

— Я перепрошую за вчорашнє, я була дуже розсіяна, се вже не повторить ся.

Копач поглянув дівчині в очи, в яких блищали сльози.

— Прошу на мене не гнівати ся....

— Але-ж не гніваю ся, ні. Сідайте но, прошу, зачнемо де-що вчити ся.

Ййому жаль стало дівчини, що так дуже засоромила ся.

— Отже прошу, перейдемо насамперед лєкцію на завтра, а потім побалакаємо про щось инше.

Стали переробляти. Марійка була спокійна і уважна. Во на зібрала всі свої мисли і відповідала ясно і звязко, о що її питав Копач. Чого-ж не знала, то відповідала просто: "Сього не знаю." Копач переконав ся, що його учениця дуже талановита дівчина, і що їх наука буде з пожитком. Втішив ся тим дуже і жаль ййому стало, що вчора так остро осудив її такий невинний, дитячий жарт.

Шкільні предмети переробили хутенько, а тоді взяли ся до иншого. Копачеві поручили особливо вчити її німецької мови і рахунків. Він приніс книжку і велів їй читати на голос,

Потім, перейшовши всі можливі форми, оповідали. Копач такий був радий зі своєї учениці та з її відповідий, що й на час забув. Аж Скурська нагадала, що вже осьма година. Копач устав і попрощався. Марійка була дуже рада з тої лекції. Вона ціла ясніла, коли подала йому руку на прощанє.

— Вже не сердитеся на мене?

— Я на вас ніколи не сердився, а вже за таку лекцію як нині, то варто вам яблочко принести, як би ви були 8 літ молодші...

— Яблочко, то я й тепер прийму, — каже Марійка.

— Отже завтра принесу яблочко, добраніч!

— Гарна дівчина, — гадав собі Копач, ідучи.

— Золоте серце. Таку з неї зроблю патріотку, що аж любо. Гарний ґрунт і посів приймеся. Вона мусить відрізнятися від усіх своїх ровесниць. Вона мусить стати між ними місіонеркою, апостолом. Тому то наші дівчата такі якісь індиферентні, що ми, путнійші Русини, не займаємося ними. Отже се дасться зробити через такі розсадники світла, як отся Марійка.

— Який він добрий, що прийшов. Який він розумний! І як я могла подумати, що він може називатися Харлампій або Фока? — думала Марійка, лягаючи спати.

По кількох днях мусів Копач признати, що його наука з Марійкою найприємніша, яку він лише коли мав у своїй довголітній практиці. Дівчина уважала на кожне його слово і запам'ятувала собі все. Була пильна і показувала незвичайний талант. Для свого учителя була дуже ввічлива, силкуючи себе відгадати кождо його думку, кожде бажанє. Копач аж руки зтиравав із задоволення, як кождий учитель, що вірить, що жадне його слово не буде змарноване... Копач пересиджував у Марійки довше ніж мав сидіти. З початку хотів той надобовязковий час посвятити на освідомленє дівчини в тім, що на його гадку руська дівчина патріотка повинна знати, а чого не замічав у інших дівчат.

Не була се систематична наука, лише розмова на теми ріжних національних питань. Копач не міг угадати, чим судилося бути тій молодій дівчині, тому говорив їй взагалі про обовязки руської жінки супротив свого народа, порівнював нашу жінку з Полькою, Німкою та Чешкою, виказував усі злі й добрі прикмети, показуючи, котрі з них у нас би приноровили до наших національних потреб.

— У жіноцтва переважає чутя, — говорив було своїй учениці. — Те чутя треба повертати в той бік, де найбільший з нього може бути хосен, на патріотизм. Э патріотизм чутя і патріотизм розуму. Остатній переважно повинен бути у мушин. Патріотизм чутя полишити жінкам. Візьмім приклад з Польок. Вони виховують дітей своїх страшно патріотично. Поминаю те, що той патріотизм назвати би радше шовінізмом, що вони послугують ся брехливими фактами, що не розуміють свого патріотизму инакше, як у ненависти до Москалів, що знов суперечить із вихованєм християнським, але все-ж воно патріотизм. Така дитина, наслуховавши ся від матери про той патріотизм, про польскість, хоч потім перестає вірити в твердження матери, ніби то Москаль має лиш одно око, не відцурає ся свого і всюди стане свою польскість виносити понад усе, не можучи навіть зрозуміти, щоб щось ліпшого могло бути на світі понад польскість.

— Але бувають і Поляки ренегати, — обзиває ся Марійка.

— Се виїмки, панно Марійко, а ми говоримо про правило. Візьміть як буває у нас. Чи ви бачили коли Поляка, щоб говорив по руськи, не жартом лиш? А ми як? Щоб і як було численне руське товариство, коли лиш один Поляк або Полька графить ся, зараз балакаємо по польски. Се ми називаємо товариською чемністю, а се просто абсурд. Товариська чемність лежить у тім, щоб нікому не робити пакости. Чи-ж се може кому пакостити, що говорить ся своєю питомою мовою? Кого се може вражати, кому шкодити? На такий спосіб то не повинні-б ми в товаристві й дихати, бо се також може декому шкодити, що ми своїми лехкими зуживаємо кисень, яким могли би пожити ся иньші.

— Ми Русини живемо в середині Славянщини, і хиба для того ми такі чемні для всіх, зі шкодою для себе. Нам признають особливі здібности присвоювати собі чужі мови. Сесе правда, але в тім найбільша для нас небезпека, ми легко винародо влюємо ся, ми вчимо ся чужих мов більше як своєї, а тоді нам стає все одно, а навіть лекше висловляти свої гадки в чужій мові.

— То кого-ж би нам наслідувати? — питає Марійка.

— Наслідувати нікого, але випадало би нам присвоювати собі, що у иньших добре, та прикладати се до наших питомих потреб. Значить ся: нам учити би ся від иньших того, чо-

го у нас нема, а що для нас може бути з пожитком. Так робили і роблять Чехи і добре їм із тим..

— Кого-ж Чехи беруть собі за взір?

— Німців, але не у всім. Чехи зуміли присвоїти собі те, що у Німців бачили найліпшого. Вони присвоїли собі від Німців пильність, ощадність, удержуванє пропорції між доходами і видатками. Се найважнійші умовини економічного розвитку кожного народа. А ми що присвоїли собі від Поляків? Недбальство, житє понад стан, хоробливу чванливість і виношенє себе над иньших, а се знов умовини до загибелі народа, хоч і який би він був сильний. Ті хиби зруйнували Польщу, а ми знаємо се і любуємо ся ними. Говорю тут про інтелігенцію лише, бо простий народ, то иньша річ. За те ми не присвоїли собі від Поляків їх патріотизму, а сума з того всегò дає дуже сумний результат. Ми повинні з тим усіми силами бороти ся, бо инакше пропадемо....

Такі розговори провадив Копач зі своєю ученицею, пересиджуючи у неї цілими годинами.

Марійка мала з дому добру підготову до того, щоб такі науки у неї прийняли ся. Батько був щирий патріот, а так само його син Олексій належав до щирих Русинів народовців, тоді ще малочисленних у нас. Марійка старала ся все те, що почула від Копача, прикладати в практиці. Вона не хотіла нігде инакше говорити як лише по руськи, з виїмкою школи, де наука вела ся виключно по польськи.

Тоді завели були по жіночих школах як підручник до обовязкової науки історії Польщі знану в тих часах нісенітницю "Вєчори под ліпов". Була се історія самодурства з одинокою цілею будити між молодіжю шовінізм. Се було те саме, як коли-б ми хотячи викликати у дїтий сьміх, скоботали їх по тілі. Марійка прочитавши деякі брехні виведені в 'тій книжці як факти історичні, не могла того стерпіти, бо знала з відки инде, що так не було.. Вона показала се Копачеві.

— То всьо дурниці, шкода говорити. Такою дорогою не дійде ся до цілі...

— Ви-ж казали, що Поляки вміють розбуджувати у себе патріотизм. Така книжка, як отся, добра для Поляків, але не для нас.

— І для них вона погубна. Вони, втративши свою самостійність, подобають на чоловіка спаралізованого, котрого

треба лічити. Ну, а до сього треба би конче збагнути, з чого йому так стало, треба знати сушу правду. А вони що? Чи з такої історії пізнає хто, в чім вони прогрішили ся? Ні, там самі гарні вчинки; хто прочитає се, а не знає нічого більше, мусить подумати, що Полякам стала ся страшенна кривда, і властиво се було якесь чудо, що їх царство упало. Вони ж замість заглубити ся в свою історію, замість пізнати, що багато нагрішили і поправити ся, брудуть далі в тих самих гріхах і ще здаєть ся їм, що вони страх які праведні.

Дівчина не хотіла ні разу вірити тій книжці. Кілько разів говорило ся про брїхливий факт, вона оповідала так, як знала з иншого жерела..

— Але-ж ти зле говориш, — каже бувало учителька, — то зовсім навпаки.

— Я не можу говорити неправди, а се щира неправда, що в тій книжці написано, — відповідала Марійка, запаленіла вся, з блискучими очима.

Учителька, польська патріотка, сердила ся, грозила злою нотою, та се нічого не помагало. А найбільше сердило її те, що Марійка була найдібнійша з цілої кляси і не можна її було зісти в каші. І нераз Марійка мала нагоду показати свій патріотизм, як вона розуміла його, а московську упертість, як говорила учителька. Літною порою казала дівчатам ходити перед школою на службу божу. Жіноча школа була близько парохіяльного костела. Отже щоб дівчат не розривати, аби не потребували далекою ходою мучити ся, владили польські учительки так, що всі дівчата мали разом ходити до костела.

— Та-ж то один Бог, а Поляк і Русиң то все одно, — потішали вчительки дівчат Русинок..

Одначе Марійка запротестувала против таких поглядів тим, що, зібравши своїх товаришок Русинок, відділила ся від гурту і пішла до церкви. Вчительки знов мали причину сердити ся; вони навіть радили покарати упертих за непослух. Але про се довідав ся о. Ясинецький, — його дочка була товаришкою Марійки — і таку підняв бучу, що ніхто не сьмів більше сказати слова.

Копач був гордий на свою ученицю і вірив, що се його наука вродила такі гарні колоски. Так само Марійка гордила ся своїм учителем і вважала його наймудрійшим чоловіком на сьвітї, крім батька і брата Олеса. Він завсїди мав готову від-

повідь, як про що лише спитала його.. Коли часом дечого не знав, обіцявав сказати завтра, а тимчасом мусів розвідати ся. Нераз Марійка забувала про вчорашнє питанє, та він сам нагадав їй.

— Ви вчора питали мене про се, отже річ така, — і почне пояснювати їй і говорити. Відносини між ними уложили ся дуже гарно.. Одно одному вірило.. Марійка вірила, що Копач ні в чім не поінформує її неправдиво, не так як треба; він знову вірив, що все те, що скаже їй, вона добре затямить. Обоє привикли так до себе, що Марійка не знала, що з собою робити, коли Копач не прийшов на час; він же знову, як прийшла година лекції, не потрафив нічого иньшого робити і спішив до неї.. Між ними завязала ся сердечна дружба, як се буває між учителем і учеником.

Марійка розвивала ся таки в його очах на дуже гарну дівчину. Відомо, що дівчата поки ще стоять у діточому віці, бувають довгий час однакові, а потім в одній хвилі змінюють ся до непізнання таки на очах. Копач бачив, що його учениця перетворює ся на гарну дівчину і се не могло остати для нього без вражіння... Доси він не мав із дівчатами ніякого діла і не міг приглянути ся їм з близька; все, що знав про жіноцтво, то лише з книжки. Тепер мав добру нагоду студіювати се переходове явище.. Марійка подобала ся йому первісно як второпна учениця; тепер подобала ся йому як гарна дівчина. Крім того не почувало його серце нічого більше. Він серед безупинної праці не мав часу гаразд над тим подумати, що йому прийдесть ся колись одружити ся. До тепер він не думав про се, бо навіть не мав ще тої підмоги від уряду, яка називає ся адютум. Тай се вистало би заледво на скупий прожиток для нього і старої матери. Ото-ж до його одруження було ще так далеко, що й думати про се не варто. І Копач був би справді не подумає про се, коли-б не стрінув ся на дорозі свого життя з таким еством, як Марійка. Дивлячи ся на Марійку, Копач думав первісно так:

— Як би я коли женив ся, то моя суджена мусить бути така, як Марійка.

Така гадка приплила йому до голови, коли одного вечера сиділи обоє при науці. Скурскої не було дома. Марійка повернула нехотячи каламар і помазала стіл. Налякала ся, що Скурська посварить на неї. Треба було все до чиста вимити.

Вона побігла до кухні, принесла в мисці теплої води, тай стала мити. Вона так спішила ся, що аж засапалась і покрасніла на лиці. Копач перестав говорити і дивив ся залюбки на її поранэ Вона виявила тоді свою вроду. Звичайно бачив він її, як сиділа на кріслі нахилена над книжкою. Тепер бачив її при роботі і не міг налюбувати ся зручними рухами її рук. Йому прийшло на гадку, що вона не лише на! те сотворена, аби сидіти на кріслі і читати, що її обовязок э також — домашня жіноча робота. Тепер побачив її при такій роботі і вона видала ся йому красшою, як коли будь доси.

— Я не знав, що ви з тим так скоро упораєте ся, — каже Остап..

— О! Або то така штука вимити стіл, — каже Марійка і поглянула на нього з веселим зачудуванэм.

— Я не догадував ся, що ви вмієте такі річи робити. Все бачив я вас лише при книжці..

— Що ви говорите? А я-ж що? княгиня? Я проста попадянка; мамунця вчили мене кожної домашньої роботи... У нас дома годі дармувати. Тамтих вакацій я нераз сама варила обід, не то що...

— А я з тим усім так хутко не вправ би ся...

— Ну, то що иньше, а з того не виходить, щоб се була штука. Звісно, чоловіче діло иньше, а наше жіноче знов иньше.. Ваше діло поза домом, наше в хаті..

— Се ви гарно говорите, справді. Я навіть не можу уявити собі, як мущина, хоча він кухар, може варити їсти...

— Ну, а я можу уявити собі, як би жінка виглядала за цілою копицею паперу, як то мущинам лучаэ ся..

— Гадаєте, не дала-б собі ради? Овва!

Щоденне перебуванэ їх звичайно сам-на-сам мусіло зробити на молодого чоловіка сильне вражінэ, яке збільшало ся в міру того, як пізнав ту дівчину. Що днини видавала ся йому ліпшою і красшою. Доси не знав про те чутэ, що називаэ ся любовю. Він лише вчив ся, працював, читав, дбав про те, аби його матери було добре, а рештою зовсім не турбував ся. Тепер, бачучи що днини біля себе гарну, молоду дівчину в самім розцьвіті, почав у собі те чутэ, якого жаден молодий чоловік не встереже ся.

Копач став думати про те, чому у Марійки найдовше сидить на лекції. Хиба-ж тому, що вона така второпна, що й

любо вчити її? Та-ж він мав уже різних учеників, а про те ні до кого так не привязував ся. На лекції ходив пильно, але не вважав пс-трібним сидіти довше понад свій обовязковий час.

Копач нагадав собі аж при Марійці, що коли йому дадуть адютум, тоді пора подумати й про женячку. Про се нераз згадувала йому і мама, що мовляла, не знати як то буде, як він одружить ся, яке буде її житє з невісткою. Тоді приходило йому на гадку, що найважнійша умова, яку поставить до своєї судженої, буде та, аби вона шанувала йому стару матір, так як він її шанує. Але в житю між людьми він бачив не одно. Він знав, що буває й так, що задля невістки мусить не одна мати розлучити ся з сином “задля сьвятого супокою”, а певно, що перед вінчанєм ніхто того не міг предвидіти. Отже йому годила би ся така жінка, про котру на певно міг знати, що вона з його матірю погодить ся і задля того не буде в хаті ніяких суперечок.

— Марійка могла би бути такою, думав собі Копач, — вона доброго серця людина, він її не від нині студіює. Впрочім вона ще молоденька, можна її повести куди хочеш.

І тоді повторив Копач першу свою гадку але вже в другім ступні.. “Як би я коли женив ся, то лише з отсею Марійкою”. Тялячи се він кілька разів зводив при науці бесіду на любов ближнього, на пошанованє старших, а при тім балакав багато про свою матір.. Оповідав дещо з своєї минулої молодости, як то його мати над ним розбивала ся, отже він її дуже любить і наложив би житєм, як би йому прийшло з нею розійти ся.

Марійка слухала його уважно.. В її душі Копач ставав тим вартнійшим чоловіком, що так любить маму, бо вона теж любить своїх батьків над усе в сьвітї. І їй на гадку не приходило, щоби се таке могло стати ся, щоб він мусїв розлучати ся з мамою. Таж він її одинока підпора, і се просто неможливо. Вона завидувала Копачеві того щастя, що може удержувати при собі маму. З нею сего ніколи не буде. Не дай Боже, щоб із нею так було, бо-ж Копачева мати вдова, і коли-б її чоловік жив, вона була би при чоловіці а не при синї.

Копач хотїв зміркувати, як на се глядить Марійка..

— А ви-ж дуже любите свою маму?

— Хиба-ж можна не любити мами?

— А коли-б ви пішли замуж, чи любили-б ви маму свого

мужа?

— Я замуж не піду, бо я буду вчителькою. Буду вчити дівчат, буду писати до шкільних руських газет і досить із мене.

Копач зміркував сам, що дуже незручно поставив питаня і йому стало соромно. Се й не лицювало з його учительським становищем говорити так до своєї учениці.

V.

Минуло так десять місяців. Марійка мала вертати на село і там мала вчити ся дальше відповідно до пляну начеркненого Копачем. Чим ближше було до того дня, тим більше ставало Копачеві нїяково. Він уже так привик до тої науки, що хотїв би, аби так було вічно. В передодень того дня, як Марійка мала відїздити, прийшов Копач вчаснійше як звичайно і просидїв тут довго в ніч. Весь час пробалакали. Він говорив їй про всїячину повторяючи те, що вже нераз обговорювали. Треба було забрати книжки, які поприносив їй до читаня. Було їх кілька. Він завинув їх у папір, а вона перевязала снїною стяжкою. Обіцяв іще завтра прийти. Завтра припадав їй дорічний екзамен і о. Григорій мав приїхати за дочкою.

Копач узяв книжки під паху і вийшов. Не хотїло ся йому їхати назад до Самбора. Стояв так із десять мінут не знаючи, вірити, що се вже була остатня лекція.

Прийшовши до хати він побачив, що стяжка, якою Марійка перевязала книжки, десь по дорозі згубила ся. Копач страшно збентежив ся. Він укладав собі, що сю стяжку заховає на памятку, і буде держати її все коло себе. А тут от що стало ся! Яким чином вона загубила ся і чому вона мала загубити ся? Зазнавав чутя, немов би загубив Бог зна які скарби. Йому стало досадно на самого себе. — Хиба-ж та стяжка така дорога? — думав собі. — Ось попрошу, нехай мені дасть другу таку саму.

Та коли ляг спати, стяжка прийшла йому знов на гадку. Се-ж не все одно. Можна би післати до склепу і купити такої стяжки кілька метрів, але се не те. Се вона сама повязали своїми руками. Се й не те, коли-б я випросив у неї другу таку стяжку, бо то випрошене, а се було добровільне. Впрочім годї такій молодїй дівчинї говорити се, бо готова ще Бог зна що

подумати собі.

Чи тої стяжки було йому жаль, як стяжки виплетеної фабрикантом із ниток, чи тому, що се від неї? Що-ж мене вона обходить? Наука скінчила ся, мені заплатили, тай годі. Вона піде своєю дорогою, а я своєю. Хиба-ж я її люблю? Я? Йому зробило ся якось так коло серця любо, як іще ніколи, по цілім тілі пройшла якась люба дрощ, якої до тепер ніколи не зазнавав... От попав ся! Та не жалую сього. Слава Богу, що закохав ся в ній, а не в кім иньшій. Тут жадних перепон не буду мати. Колиб лише адютум, то дам собі раду. А з неї буде гарна жінка. Коби лише вона мене полюбила. Та що мені се на тямку не прийшло! Був би я непомітно запитав її, чи любить мене. Був би запитав? Ей? Отсе було-б негарно. Батько поручив її мені в науку в повнім довірю до мене.. Значило би, що а замість учити її, баламучу, як багато иньших робить, а се було-б негарно, дуже, негарно. Таж то таке ще молоденьке, що вона ще розуміє? Добре, що так стало ся. По мойому, найгірший гріх надужити чужого довіря, тай те я добре зроблю, що буду старати ся про неї, се мені повинно повести ся. Вона дівчина не богата, а за такими не дуже розбивають ся, а мені зовсім про гроші байдуже.

Довго так думав і не міг заснути. Йому заедно стояла перед очима Марійка і така як тоді, коли вимивала замазаний стіл, то знов як сиділа і вчила ся з ним разом. А стяжка не сходила йому теж із ума. Вона мала своє значінє. Синя її краска означає сталість, а те, що вона перевязала нею книжки, вияснив собі тим, що їх доля звязана на віки. Копач, почувши у перве любов у своїм серці, почав такі недоказані річи підносити до великого значіння. Коли-б йому хто таке був перше говорив, був би висьміяв його, назвав усе нісенітницею, про яку розумний чоловік не повинен думати ані одної хвилі. Що спільного має сина краска з постійністю? Адже краска взагалі основує ся на правилах оптика, а постійність се щось у нутрі в чоловіка, чого не можна видіти очима, отже що саме не підлягає правилам оптики. Дурниця. Се старі баби та істеричні панни видумали.

А про те йому дуже подобало ся, що вона саме синьою, а не якою иньшою стяжкою перевязала книжки і він усьміхав ся сам до себе. Ба, та тої стяжки нема, вона згубила ся невідомо де. Може се злий знак? Він зробив ся в тій хвилі забо-

бонним. Йому страшно стало. Значить, ми мали бути зв'язані з собою постійністю, а та зв'язь згубила ся, пропала. Його мимоволі огорнуло якесь немиле чутэ. В ніякі ворожби він не вірив, усе обчислював холодним розумом, комбінував. А ось тепер йому стало лячно. Фатальна кабалістика! На прощанэ перевязала мені синьою стяжкою книжки, а я ту перевязку згубив, і зараз потім почув, що люблю її.

Скора лише засіріло на дворі, він зібрав ся і пішов шукати згуби.

— Не може бути, щоб її вже хто підняв. Я-ж вертав у ночи, а тепер так рано, що ніхто ще туди не міг іти. Я її на певно знайду. Він ішов тою самою дорогою, що вчора, дивлячись уважно під ноги. Зайшов так аж на знану вулицю, потім перейшов аж на подвірэ, де мешкала Марійка, але й тут нічого не найшов. Утратив усю надію. Був певний, що мусів хтось ранше йти туди і підняти стяжку.

Вернув до дому лихий. За ту одну ніч став вірити в таке, що вчора в той час був би назвав божевілэм.

Мама ще не вставала. Остап умив ся, одягнув ся, так як ходив що дня і пішов іще раз тою самою дорогою. Порівнював себе з досади з собакою, що втратила слід; та собака певно відшукала-б, і жалував, що не маэ у себе бодай якої собаки. Жалував, що не прийняв тої собаки, яку йому хотів дарувати один із його учеників-паничів. Вона була расова і дуже розумна. Та він уважав тоді нерозумним видатком удержувати собаку. Тепер вона стала би мені в пригоді.

За ту одну ніч Копач дуже змінив ся. Почував, що той спокій і розвага, якими він так пишав ся і яких не бачив у своїх ровесників, покинули його і він став якимось нервовим, не пізнавав сам себе..

І за другим разом не найшов нічого. Навіть не зайшов так далеко, боячи ся, щоб його хто не побачив. Вернув знов до дому. Прийшло йому на гадку, що міг ту стяжку загубити в сінях, де тепер не був, а може ще в кімнаті. Коли так, то вона певно найдець ся, він сам буде за нею питати.

Пішов до бюро.

Сівши за свою щоденну роботу, заспокоїв ся. Вже так привик до своєї бюрової праці, що запах старого паперу заспокоїв його. Забув про стяжку. Та коли вийшов із бюро, нагадав собі знов свою вчорашню пригороду і рішив ся йти до

Марійки. Вона певно вже вернула з іспиту, певно вже і о. Григорій приїхав, отже треба було піти. Рішивши ся на се, він став поспішати, аж засапав ся. Зчудував ся знов над самим собою, бо він ніколи нікуди не спішив ся, хоча не трафляло ся йому куди будь опізнати ся.

На подвірю застав уже візок о. Григорія. Вікно було відчинене (се було в початках липня) Марійка заглянула крізь вікно, побачила Копача і стала його весело витати. Війшовши в хату, застав тут о. Григорія, який зі щирою усьмішкою підійшов витати його. Марійка стояла за батьком.. Копач, побачивши її, став як вкопаний. Такою гарною вона ще ніколи йому не видала ся. Була одягнена в білій одежі, волосє сплела в одну косу, що звисала низше пояса. На гарній своїй головці — він називав її “розумна головка” — гладко причесаний, пишав ся міртовий вінок. Дівчина хоч під вінець. Копач був розсіяний. Привитав ся мовчки з о. Григорієм і приступив до Марійки, подаючи їй руку.

— Ну, якже? гратулюю....

— За що? — каже о. Григорій. — Вона перша в клясі. Се вже й ваша заслуга, і за се вам сердечне спасибі!

О. Григорій обняв Копача. Марійка була дуже рада. Вона запаленіла як рожа. Очи аж сяли. Він завважав у тій хвилі, що в неї очи сині як фіялки.

— Коли-ж їдете?

— От зараз по обіді.

О. Григорій став щось числити ся зі Скурскою, тоді Марійка каже:

— Чи мені так привиділо ся, чи я вас нині рано бачила тут на нашім подвірю? Се було дуже рано...

Копач запаленів і не знав що сказати.

— Так! се я був, — каже по хвилі. — Я вчора йдучи загубив ту стяжку, що ви мені книжки перевязали...

— А на що-ж вам сеї стяжки?

Він запаленів іще більше.

— А... хотів схвати її собі наР памятку, бо такої учениці я вже не буду мати...

Тепер Марійка похнюпила очи в землю. Вона не могла собі вияснити, чому се зробила, та по тих словах не могла якось дивити ся йому в очи.

— Я подумала про иньшу памятку для вас...

Вона пішла до свого куфра і виняла звідтам гарно вироблену пацьорками калитку.

— Прошу се від мене на спомин. Та простіть мені, коли я була не така як треба.

Остап прийняв калитку і стиснув її руку.

— Сердечне спасибі, хоч я на те ні трохи не заслужив.

— Що то вона виладила? — питає о. Григорій і став оглядати дарунок. — Скільки я на тім розумію ся, се дуже гарне, та що-ж, коли порожна (він подивив ся в середину). Тут би тобі, доню, треба було ще кілька банкнотів вложити, — жартував о. Григорій..

— То най татунцьо дадуть, то я вложу, — каже Марійка.

— Де мені набрати банкнотів, — каже о. Григорій, — ти моя пестійко!

Він пригорнув дочку до себе і став її гладити рукою по голові..

— Але ви, пане судіє, не забувайте нас і приїдьте деколи підчас вакацій. Буде мій син, то заграємо собі тарочка. До нас зовсім недалеко, побалакаємо...

— Ви мені навіть обіцяли раз, — каже Марійка, — і держу вас за слово.

— Певно приїду.

— Не дайте-ж мені даремно ждати...

“Не дайте-ж мені на дармо чекати!” Чого вона се сказала? Чи їй на правду на мені залежить, чи лише так сказала з чемности? А може то лише таке привязанє учениці до учителя? — міркував Остап вертаючи до дому. Та ось він налапав у кишені подаровану Марійкою калитку, якій навіть не придивив ся гаразд. Він так задивив ся на дівчину, що ніколи було оглядати калитку.. Впрочім воно й не випадало. Тому то так спішив ся тепер до дому.

— Дивіть но, мамо, який я дарунок дістав від мозі учениці! — мовив він і подав калитку матери. Вона глянула на сина і побачила, який він радий тому дарункови. Вона зараз пізнала, що не сам дарунок так утішив його, що тут мабуть иньша якась причина.

— Дуже гарна робота, дуже старанна... А ти-ж їй що дав?

— Я? А правда, я повинен був їй щось від себе дати. Але що мені се на гадку не прийшло! Справді воно не гарно.

— Можеш ще тепер зробити се.

— Можна? Не вже-ж? Трохи пізно, але нічого. Скажу... скажу, що не було готове... ні, нічого не скажу, гріх брехати, привезу сам, тай годі.

На сьому й заспокоїв ся та став думати, щоб то було найвідповідніше для такої дівчини? Мабуть книжка. Замовлю у Львові гарно оправленого Кобзаря і повезу.

Зараз тої днини написав до Львова до книгарні.

VI.

Від виїзду Марійки Остап не міг отямити ся. Вона не сходила йому з гадки, а того часу, коли звичайно приходив на лекції, не міг нічим заповнити. О тій самій годині виходив на Зелену вулицю і проходжував ся самітно цілу годину. Кілько разів переходив біля тої хати, де вона мешкала, не втерпів, щоб не поглянути на знайоме подвірє, по яким ходила його Марійка (він думав собі все: моя Марійка), на те вікно, при яким відбував лекції.

Були хвилі, коли йому здавало ся, що мусить побачити її і від тої гадки ставав веселійший, поки не наблизив ся до воріт і, розумієть ся, нікого не побачив. Він ставав сумний, похнюплював голову і не оглядав ся нікуди, поки не прийшов до тої точки, з відки треба було завертати. Вулиця була звичайно пуста.

Скоро прийшла книжка зі Львова, він дождав ся першої суботи, наняв собі фіру у передміщанина і поїхав до Страшевич. Вибрав ся пополудни, щоб заїхати вже по обіді.

Була гарна погода, яка разом із тою гадкою, що за часок побачить любу дівчину, настроїла його дуже весело. Серед розкішного поля хотіло ся співати, хоча з роду не був співаком. Але охота перемогла і він затягнув одну з тих пісеньок, які чував, та так фальшиво, що аж передміщанин оглянув ся і став міцнійше держати бистрі коні. Вони почувши за собою такий баранячий крик гадали, що їх підганяють, і стали сильно вдирати по сухій як тік, гладкій дорозі.

Фірман став під вусом сьміяти ся, а далі не втерпів, оглянув ся ще раз до Остапа та сказав:

— Пан судія мають сильний голос.

— Що кажете? Сильний? Чому ні, у мене здорові груди. (Йому здавало ся, що аби бути співаком, досить мати сильні

груди).

Хто знає, може, я ще буду коли співати? Шкода, що давнійше не подумав про се.

І він затягнув другої ще страшнійше, як перше.

Приїхали до Страшевич. Остап дивився за церквою, бо вже-ж коло церкви мусить бути й попівство. Заїхав на пусте подвір'я та став розглядати ся. За хвилю вийшла з кухні дівка і сказала, що згомостя нема дома, вони в поли при жінцях.. На її пискливий голос заметушили ся в хаті. Марійка заглянула до вікна і зараз пізнала Остапа. Вона побігла до другої кімнати, де сиділа братова, і сказала, що приїхав Копач.

Павця лежала на софі і читала якусь книжку. Була одягнена в той сам сарафан, у яким ми бачили її перед роком, а що днина була горяча, то ще й порощіпала ся.

— Який Копач? — питає гнівно не встаючи з своєї лежанки..

— Пан Копач, мій учитель...

— Ах Господи! чоловік ніколи хвильки спокою не має з тими гістьми! Не дадуть відпочати. І говорила-ж Олесеви, що-б ми сих вакацій поїхали де в гори, бо тут не можна дихати! — воркотіла Павця встаючи і запинаючи на собі сарафан.

Професор Олесь пішов кудись до ліса з синком семилітком, а їмость порала ся з дівками в городі.

Тимчасом Копач зліз із воза і не знав, що з собою робити.. Дівка не відповідала на дальші питання, лише пішла до своєї роботи.. Копачеви приходило на гадку завернути ся і куди повернути ся. З хати ніхто не показував ся. Копач стояв на порозі оглядаючи ся по подвір'ю.

Та ось вийшла Марійка і запросила його до хати. Копач привитав ся з нею сердечно. Війшли у хату. Марійка просила його сідати і побігла покликати братову, аби прийняла гостя.

— Що мене обходить якийсь там Копач! Ах Господи, — сказала Павця не відвертаючи очий від книжки, яку знов узяла ся читати.

Ті слова, така байдужність для чоловіка, якого Марійка ввала найліпшим і найрозумнійшим, дуже немило вразили її. Вона післала дівку за мамою, а сама пішла до гостя.. Копач тим часом роздяг ся і став оглядати образи, які висіли по

стінах кімнати.

— Я вам наробив клопоту своїм приїздом, — каже Остап оправдуючи ся. — Я забув, що тепер жнива і ніколи гостей приймати, але ми в місті забуваємо про сільські клопоти.

— А я вам дуже вдячна, що приїхали, — каже Марійка. — Я на вас таки ждала довго, мені треба вашої поради і помочи. От мені перепрошувати би вас, що так вас приймаю, але поки що я сама дома.

Тимчасом Остап виймив гарно оправленого Кобзаря і подав Марійці.

— Ось вам, панно Марійко, від мене на спомин.

Дівчина запаленіла вся, взяла книжку і розвернула окладку та прочитала отсі слова: “Моїй найпильнійшій учениці на спомин”. У дівчини заблисли очи радістю, вона зложила книжку, притиснула до грудий і подала Остапови, руку...

— Спасибі, спасибі!

В тій хвилі відчинили ся двері і ввійшла їмость Поницька. Вона була одягнена в стару одежину.

— Се пан Копач, мамусенько — і вона стала цілувати її по худощавих, чорних від сонця, запрацьованих руках. — От що я від пана Копача дістала...

— Потім подивлю ся, як руки вмию, бо забрукаю. Витайте, витайте, просимо сідати... Марійко, приладь підвечірок. Пан Копач з дороги, тай нам уже час..

Вона сіла на кріслі, загнувши руки на грудях.

— У нас тепер трохи жнив, та користаємо з погоди.

— І я користав, з погоди, та не в пору вибрав ся, у панства робота...

— Та ви нам у роботі не перебиваєте, — каже їмость і всміхнула ся так любо, лагідно, що Остап почув до неї відразу велику симпатію. “Достоту так, як моя мама”, подумав собі.

— Тут моя Марійка, заєдно вас згадує.. Має в вас про щось розпитати. Вже навіть просила батька, щоб із нею поїхав до Самбора. Але тепер годі з хати: в будень жнива, а в неділю церков.

— У Марійки не аби яка голова...

— Я вам, пане дуже вдячна за ваші труди. Дівчина не та стала. Споважніла.

— Се само собою прийшло з віком...

— Та який там вік? Йй що лише пішло на шіснацятий.. Але вона сама каже, що то ваша заслуга, бо першої лекції була якась дуже розсіяна. Все мені оповідала...

Коли так розмовляли, а Марійка ладила в кухні каву, прийшов професор із синком із ліса. Він зайшов просто через сїни до кімнати, де була його жінка.

— Чия то фіра на подвірю?

— Або я знаю? — буркнула Павліна. Вона була лиха, що їй заєдно перебивають читанє цікавого романа саме в тім місці, де герой забивши сторожа, лізе вікном по шнурковій драбині, щоб викрасти, свою богиню...

— Та як не можеш знати, хиба-ж у хаті нема нікого?

— Та якийсь пан Копач приїхав, чи хтось.

— То не якийсь Копач, тільки авскультант Копач, той, що сього року вчив Марійку...

— Та най собі буде.

— Та не будь же дитиною. Тата ні мами нема, то: тобі треба було вийти гостя прийняти... хиба-ж ти не своя в домі?

— Та дайте мені спокій, най його приймають, кому його треба...

— Тфу! Де ти жінко виховала ся? Знаєш добре, хто він, а впрочім бачиш, що приїхав чоловік інтелігентний і треба його прийняти, бо що собі про нас подумаютъ...

— Дай мені спокій! Там вийшла до нього Марійка, а тепер мама....

— Тепер, але до тепер не було нікого. Ти лише вмієш зісти, виспати ся і лежати по цілих днях...

— Та чого, Олесунцю, на мене сердиш ся? Я там знала, хто? Ах Господи!

Та Олесь не слухав того оправданя і вийшов до гостя. Привитали ся оба і сиділи мовчки. Олесь побачив привезеного Кобзаря і прочитав дедикацію. Його лице розяснило ся, а Копач спаленів.

— Тут не можуть люди наговорити ся про ваші педагогічні здібности, кажуть, що ви розминули ся з своїм покликанєм ідучи на права...

— Я дуже задоволений своїм судейським становищем і гадаю, що на нашім полі можна те-ж дуже багато доброго зробити...

— Не перечу.

— Багато кривд нашого народу має свій епілог у суді і тут можна бідному, темному, хлопови стати в пригоді.

— Ваша правда, тим більше, що тепер мало людей іде до суду. Там, кажуть, нема виглядів...

— Воно мусить змінити ся. Треба лише подождати. Я все собі говорю: терпи козаче, отаманом будеш. Хто хоче працювати і перетерпіти ті злидні, може потому буде задоволений. Ту незалежність, яку буду мати яко судія, не проміняв би я ні за що. Відповідаю тоді лише перед Богом і своєю совістю, — говорив з запалом Остап. — Нема такого пана, котрий би мені міг наказати: розсуди сю правду так або так, бо мене обходить лише закон і справедливість...

— Дай Боже, щоб у нас усі судії були такі.

— Хоча не всі, але дуже багато таких буде власне з тих, що так як я жертвують свою стільколітню працю даремно для того лише, аби потім зискати незалежність.

— Як так, то ви правдиві, служите, ідеї...

— Так, ідеї справедливости, і я з того гордий, хоча нічого з сеї служби не маю поки що... Було, що й я рвав ся на філософію, але мені мій катехит відрадив. "Не йдіть, каже, на філософію, хоч би лише для того, щоб не мати над собою ради шкільної і інспектора. То, каже, найтяжша мука, якою Бог хотів покарати наше шкільництво. Ті інституції самі не знають чого хочуть, морочать собі і другим голову в імя польського патріотизму, а коли схочете хоч трохи бути самостійним, то вас запечатають"...

Надійшов о. Григорій. Він уже розвідав ся у фірмана, хто приїхав, та посварив на слугу, чому не показала, де стайня, щоб чоловік завів собі коні.

О. Григорій вертав просто від жнива в старім простім халаті і подертім капелюсі. Він дуже зрадів, побачивши Копача.

— Вітайте, милий гостю, давно вас дожидаємо і так довго даєте на себе ждати. Ну, як ся маєте, — каже цілуючи Остапа, — спасибі, що приїхали. Моя Марійка конечно хотіла, аби з нею до вас їхати. Чогось тут не знає, та ні я ні Олесь не можемо їй того гаразд розкласти, бо то математика, а ми оба фільольоги, тай не вміємо рахувати... хе, хе, хе! Добре, що приїхали....

Тепер показала ся в порозі Марійка і попросила до під-

вечірку. Вони всі ждали лише на батька, щоб іти разом. О. Григорій взяв Остапа під руку, і повів.

Остап мав тепер нагоду приглянути ся помешканю о. Григорія. Нагадав собі дім свого покійного батька. Хата складала ся з трьох кімнат із біленими стінами і маленької кімнатки біля ганку, що він на цвітник. Усюди було чисто і гарно, і се заступало иньші недостатки, що зраджували незаможність. Прості меблі старого фасону, комода і кілька вибиваних крісел з такою канапою, ось і все. За те много цвітів у саганиках і горнятках стояло по вікнах і підставках під вікнами.

О. Григорій повів Копача до остатньої кімнати при кухні і преставив його своїй невістці професоровій. Вона ще сиділа на тім самім місці з тою самою книжкою в руці і читала. Книжка дуже займала її, бо саме дочитала ся, як сторожа замкова почула шелест драбини і зловила героя. І знову треба було в тім цікавім місці перервати читанє. Вона відвернула очи від книжки і кивнула головою Копачеві. Потім устала повагом до стола, та сіла на своє місце. Коло неї крутив ся семилітній Несторцьо.

— Здоров, козаче, — каже до нього Копач і простягнув до нього, руку.

Хлопець був очевидно тоді не в гуморі, бо відвернув ся гнівно від простягнутої руки і проворкотів:

— Я не потлебую...

Ніхто не звернув на се уваги, крім самої професорової. Та вона нічого не сказала, лише погладила його по головці і питала, що буде пити, каву, чи чайок... Вона взагалі не звертала уваги на Копача. Йй усе ще було досадно, що задля нього стілько разів не давали їй спокою. Копач сів між о. Григорієм і Олесем. Марійка не сідала зовсім до стола, лише послуговувала гостям, не даючи матери ні до чого доторкнути ся.

— Прошу мамунці сідати, я вже сама все зроблю...

Ніхто не хотів розпочинати мови. Перший обізвав ся Несторцьо. Він тепер повеселійшав, бо дістав від матери аж чотири шматочки цукру і засолодив собі каву гаразд.

— А ти цого сюди плиїхав? — питає Копача.

— Приїхав побачити тебе, — каже Копач.

— Я вас не потлебую, ви мамці не даєте спокою, йдїть собі геть...

Павліна хотіла зацитькати його, але хлопець ще більше розгорячив ся, радий, що може стати в обороні покривдженної матери.

— Йди собі геть, — крикнув хлопчик, тупаючи ногою, — бодай ти тліс!

Копач почервонів та не знав що казати. Тоді схопив ся Олень, пірвав хлопця під пахи і виніс до кухні.

— Але-ж Олесунцю, та де-ж так можна, та то дитина ще. Ах Господи!

Але Олень на се не зважав і зробив батьківську операцію, потім вернув сам до хати. Йому було соромно і за жінку і за сина і за самого себе. Треба було направити те прикре вражінэ, яке на всіх зробив сей епізод. Олень переміг себе, став весело усміхати ся і запитав Копача:

— Ви граєте, пане судіэ, преферанса або тарока?

— Усього по трошки.

— От і добре, заграємо собі пульку зараз по підвечірку. Тато вже не підуть у поле?

— Ні вже, невдовзі придуть женці до дому, неварто йти. Добре, заграємо собі.

— Лише я вас бою ся — каже знов до Копача. — Ви математик, то певно і граєте добре.

— Будьте спокійні, пане професор, я лише граю тоді, як нема що иньшого, ліпшого робити. Вже охотнійше граю в шахи.

— Добре, э тут і шахи і можемо собі заграти партію.

— О! перепрашаю, граємо тарочка, — обзиваэ ся о. Григорій. Він дуже любив грати тарока. Таким способом минув увесь злий настрій і всі знов повеселійшали, з виїмкою Павліни. Вона сиділа насуплена і заїдала з великим смаком хліб із маслом.

Тепер зійшла розмова на иньші теми. Професор став випитувати про своїх знайомих із Самбора, про відносини Копача. З його бесіди пізнали всі, як дуже він любить маму, а імость Поницька каже:

— Ваша мама дуже щаслива, що маэ таку дитину. На світі трафляэ ся инакше між людьми...

— Та нема мене за що хвалити, пані добродійко!

— Я-ж вас не хвалю. Ви сповняете свій обовязок супроти матери, а виповнюванэ обовязку, то ще ніяка заслуга, — каже

знов їмость, усміхаючи ся лагідно.

По скінченім підвечірку устали всі від стола і стали собі дякувати. Копач приступив також до професорової і поцілував її в пухкеньку руку. Вона стала щось говорити, ніби то перепрошуючи його за нечемність синка, а потім сіла знов на своє місце і взяла ся за читанэ.

— Пані професорова щось дуже цікавого читають...

— Дуже цікава книжка.

— Що се таке?

— От видите, що забула.. — Вона відвернула заголовний лист і прочитала імя французького автора. Розуміть ся, книжка була в польськїм перекладї, і вона читала назву букву в букву, отже зі звичайним “еал” на кінці. Був се один із тих романів, писаних для людей, що залюбки приглядають ся боротьбі биків, а в яких і наші деякі люди так любують ся. Копач пізнав у мить, з ким маэ діло і який ступінь освіти у тої жінки.

— Вже пані добродійка далеко прочитали? Кінець певно буде цікавий.

Павліні очевидно подобало ся, що її лектурою так інтересують ся; вона повеселїшала тай усміхнула ся, т. э розтулила свої губи в тої спосіб, що нижню губу подала троха в низ, а кутики губ пішли через те в гору.

— Я вже кінець знаю, бо насамперед читаю кінець. Де-ж би я витерпіла так довго ждати...

— То може і шкода тепер читати, коли пані знають, як історія скінчила ся, — каже Копач, усміхаючись іронїчно. Але Павліна не пізнала ся на тім і каже:

— Коли, видите, я не сподївала ся такого кінця і для того цікава знати, як воно зайшло до такого несподїваного кінця.

— Ходім же грати, пане судїэ, — кликав професор із другої кімнати.

Копач уклонив ся і вийшов, а Павліна розвернула книжку і стала пильно читати. За той час картяний стіл уже був розвернений і мушини посїдали до карт.

— Але ми, пане судїэ, граємо лише по пів нового.

— Можемо і за горїхи, — каже Копач сьміючи ся весело, — я не люблю високо грати, бо се не гаразд.

— За горїхи, то вже собі грайте з своєю ученицею, а ми граємо за монету, — каже професор жартом. — Ну, що ти

тут цікавого побачила? — каже звертаючи ся до сестри. Він обняв сестру, пригорнув до себе і поцілував.

— Я хочу дивити ся, як будете грати, каже Марійка, обняла одною рукою брата за шию і стала йому пригладжувати волосє на голові.

— Не перешкоджуй же і не приноси мені п е х у, бо мені моя мошонка мила.

Стали перекидати картами. Марійка за той час стояла біля брата і дивила ся залюбки на Остапа. З другої кімнати заглядав крізь відчинені двері Несторцьо. Він уже гаразд виплакав ся і рад був придивити ся ближше тому, хто мамі не давав спокою, а він за се взяв битє від батька..

Імость Григорова покликала Марійку до кухні помагати ладити вечерю. Марійка йшла через покій, де сиділа братова. Вона на хвилюк відложила книжку, розвернула ся на софі і любила ся прочитаним. Дочитала ся саме того, як герой якимось незрозумілим способом, убивши десятьох замкових сторожів, утік, присягаючи пімсту графови.

— І що-ж там твій Копач робить? — питає Марійки.

Марійка не дорозуміла ся тої іронії, з якою братова говорила, і каже:

— Грає в карти....

— Велике чудонько авскультант, — проворкотіла Павліна і взяла ся знов за книжку.

Тимчасом гра скінчила ся і Остап, поглянувши на годинник, каже:

— Хотів би я спитати ся панни Марійки, що їй треба знати, бо мені вже пора й їхати.

— Але, сендзюню, і в гащі того не майте, — каже о. Григорій. — Ви мусите переночувати, бігме не пушу. Завтра й так неділя, то не мусите бути в бюрі.

Остап не відповів нічого і радо прийняв запрошенє. Йому так любо було подихати тим сільським повітрєм, у яким прожив свої молоді літа. О. Григорій був дуже рад гостеви. Він хотів скористати з його побуту і став його радити ся в одній громадській справі з двором, оповідаючи йому подрібно все. Говорячи так, вийшов із гостем на ганком перед хату до города, та ходячи по стежці висипаній дністровою рінею. Вечір був теплий і дуже гарний. В городі аж пахло від усяких цвітів, що тут цвили.

Тимчасом Олесь відлучив ся від них і пішов до жінки. Побачивши її, як лежала на софі з книжкою при лампі, яку поставила біля себе на кріслі, він знов насупив ся. Коло неї сидів Несторцьо і псував пильно якусь іграшку. Павліна догадувала ся, чого прийшов до неї чоловік і підняла ся зі своєї лежанки. Олесь мав охоту гукнути на неї, але нагадав собі, що в городі чужий чоловік, гість. Він присів біля неї і каже:

— Чи ти жінко, будеш мати вже коли хоч трохи розуму? Бодай би перед чужими людьми ти не показувала своєї глупоти...

— Та що-ж я? Олесунцю, такого зробила? Ах Господи!

— Ще й питаєш ся? Як ти дитину виховуєш? Що з нього виросте? Дикун на сьміх людям. Я сьогодні був би радше в землю провалив ся.

— Та-ж я йому не казала так говорити, я його уговорювала...

— Але-ж то не можна зробити нараз. Ти його розвезла як циганську пугу. Як би ти була не виробляла при хлопцю своїх дурних химер, не говорила дурниць, що тобі спокою не дають, був би і той папугай того не повторяв. Булаб ти инакше з гостем обійшла ся, був би хлопець не зважив ся говорити так до чужого чоловіка, як говорив...

— Та я того не говорила, Олесунцю. Ах Господи! Що-ж мене то обходить, що він приїхав? То не до мене...

— То бо то й біда, що тебе нічого не обходить, лише ти сама себе обходиш. Як собі замкитриш голову тими дурними книжками, то світа божого не бачиш. Га! Та бо тут повинно би тебе дещо обходити. Бачиш, що мама по цілих днях при робітниках, а ти дивиш ся, щоб лише тобі миску ложку, тай більше нічого.

— Та-ж у кухні пораз ся Марійка.

— Марійка, я се знаю, але вона має ще вчити ся, а ти повинна сама тут щось допомогти. Погадай собі, що нас годують.

— То най не годують, ах Господи! Я тобі говорила: їдьмо в гори..

— Дурна! — гримнув із досадою Олесь, — буцїм то э за що в гори їхати! Може ще забagne ся до морських купелїв.

— Та я нічого не говорю, Олесунцю, ах Господи! Та коли вже бесїда на те зійшла...

— Ти се своє, тьфу! А я тобі кажу: займи ся хоч дитиною,

бо колись як впаду в пасію, то його скалічу.

Дальше нічого не міг сказати, бо саме прийшла слуга накривати стіл. Несторка в хаті не було вже. Він почувши, що батько говорить про нього, нагадав собі нинішню операцію і втік до кухні, полишаючи недопсовану іграшку.

При вечері старала ся Павліна робити як найсолодшу міну до Копача, на яку лише її енергічний склад губ позволяв. Вона випитувала ся за Самбір, який мусить бути дуже гарним містом; вона дуже багато чула за нього від своєї приятельки радникової Радецької, що жила там перед десятима роками. За цілу вечерю вона найбільше говорила з Копачем. Несторка при вечері не було.

VIII.

Другої днини була неділя і всі пішли до церкви. Всі йшли разом із виїмком Павліни, що не встигла на час зібратися. Вона звичайно вставала пізно що днини і тепер потребувала багато часу на свою тоалету. По прийнятому тут звичаю родина сьвященника стояла в презвітерії, коло великого престола Там стояла окрема лавка для них. Копач хотів стати між людьми, але не випадало йому відлучитися від гурту. Тут була Марійка. Павліна прийшла з Несторком пізніше, вже як співали Іже херувими. Копач стояв і уважно слухав служби божої, та аж тепер оглянув ся поза себе, як прийшла професорова. Та в тій хвилі побачив щось таке, що мало не розсьміяв я в голос.

Саме в тій хвилі паламар роздував дувалом, якого уживають декуди до самоварів, кадьницью і співав своїм захриплим голосом з дяками. "Іже херувими — херувими тайно об: а у щ". Виглядало се так, буцім він тим дмухалом акомпаніює собі до співу. Копач не втерпів і трутив ліктем професора, показуючи на паламаря, що присідав одним коліном, на яке опер одну ручку дувала і кивав ся наче-б різав січку на ручній січкарні і співав дальше: "Всякую нині, нині житейскую — одложім печаль!" Професор аж зуби закусував, щоб не засьміятися.

По службі божій ішов Копач біля Марійки і розказував їй про паламаря з дувалом. Вони обоє сьміяли ся. Те саме оповідав професор о. Григорію, йдучи в другій парі.

— Що ви того паламаря обмовляєте? Він побачив таке ду-

вало в самбірській церкві і не дав мені супокою, поки я йому не, купив його. Зараз і дихавицю вигадав, що буцїм то не може ротом так огню роздувати... А вже-ж то поступ, — закінчив о. Григорій.

Копач був незвичайно оживлений і веселий. Він не втерпів, щоб, прийшовши в хату, не показати, як воно було, а при його нескладних рухах і ще нескладнійшій голосі виглядала ся продукція вельми комічно, і всі сердечно сьміяли ся. Навіть Павліна покинула свою серйозну міну і сьміяла ся, т. э отворила рот і замкнула очи, не видаючи з себе ніякого голосу, достоту так, як мала дитина, коли зайде ся від плачу.

— Чи-ви справді не сьпіваєте? — питає Марійка Копача.

— От бачите, що сьпіваю не згірше тутешнього паламаря.

— Ет! Я не те говорю, але чи ви не сьпіваєте?

— Ні, а ви сьпіваєте?

— Часом, як така хвиля прийде...

— А коли-ж така хвиля прийде? Може би вона прийшла, ще заки я тут?...

— Ну, ну, прийде по обіді, коли хочете... — сказала Марійка і пішла ладити до обіду.

По обіді о. Григорій задрімав. Олесь ходив по городі, а Остап лишив ся з Марійкою, вияснюючи їй з математики, чого сама не могла зрозуміти. Коли вже скінчили науку, Марійка питає:

— Як же там у Самборі тепер? Не знаєте, чи пані Скурска дома, чи може де виїхала?

— Не знаю. Я ввагалі мало знаю, що в Самборі робить ся, мене все те мало інтересує.

— Зайдіть до неї, та коли не поїхала, поклоніть ся їй.

— Добре, зайду.

— Він рад був, що буде мати нагоду деколи поглянути на ті любі місця, де вчив ся з Марійкою.

— Ну, а коли тепер уже по обіді, то я цікавий на те, що ви мені обіцяли.

— Що таке?

— Ви-ж обіцяли засьпівати.

— Або то варто слухати мого сьпіву? От так сьпіваю сама собі, для себе.

— Я сьпів дуже люблю, хоч сам зовсім не сьпіваю.

— А танцюєте?

— Дуже зле, і для того не беруся ніколи танцювати. То страшенно комічно, як хто береся танцювати, а не вміє. А я боюся бути сьмішним... Ну, не заговорюйте, лиш засьпівайте зараз.

— Що?

— Що найліпше любите.

— Добре.

Марійка підперла рукою голову на поручє софи, на котрій сиділа, і засьпівала:

Чи я в лузі не калина була?

Чи я в лузі не зелена була?

Взяли мене, порубали

І в пучечки повязали

Така доля моя...

Вона немов задумалася. Зачала тихо, та потім піднімала голос що раз сильнійше. Сам кінець вийшов мов голос безнадійної розпуки. Сьпів був вельми вміло тіньований. Вона при тій одній пісенці виказала ціле богатство свого голосу і те ніжне жіноче чутє, яке вміла так по майстерськи вляти в свій сьпів.

Копач не розумівся на сьпіві, не знав ані одного музичного терміну, не знав, як що назвати, але відчув душею, що те, що вона сьпівала, гарне і то дуже гарне. Він боявся заговорити, аби своїм голосом не розігнати відгомону пісні, що ще лунав у його душі.

— Ви ту пісню найліпше любите? — питає по хвилі.

— Так, она в мене найгарнійша, вона мені найбільше промовляє до душі.

— Кажуть, що Шевченко дуже любив сю пісеньку.

— Знаю. Коли її любив Шевченко як мущина, то тим більше може її любити жінка, бо вже-ж ся пісенька про жінки, про дівчину зложена.

— Чому?

— Не бачите, що тут змальована жіноча доля? Калина, то дівчина з нещасною долею...

Марійка знов задумалася. Остап іще не бачив її такою. Вона видалася йому кілька літ старшою.

— Не розумію вас сььогодні. Хиба-ж при вашій веселій вдячі можна піддаватися таким сумним гадкам?

— Не видумала я сього з власної голови, але бачу, що в

сьвітї дїєть ся. От моя одна приятелька (вона старша від мене трьома роками) вийшла за муж, а тепер дуже нещаслиаа. Чоловік її недобра людина, пэ, грає в карти і поневіряє нею... Кілько разів подумаю про неї, то мені отся пісня пригадує ся. Бідна вона!

— Ну, то-ж не всім так буває. Се виїмки, а правило зовсім не, таке.

— Але наперед ніхто не вгадає, чи він належить до правила, чи до виїмки.

— От ліпше не думайте про се, та засьпівайте щось веселійшого.

— Ні, нині не годна. По тій пісні не можу сьпівати иньшої.

Замовкли обоє. Остап дивив ся на неї і вона видавала ся йому що раз гарнійшою і ліпшою.

Вернув Олесь із города і о. Григорій уже проспав ся.

— Ну, панове, киньмо трохи тарочка, заки піду на вечірню

Сіли до карт. Копач був дуже розсіянний і Олесь жартував собі заєдно з нього, що математик тай комбінувати не вміє.

— Ба, але мені таки час їхати, — каже Копач, — я не гадав, що тут так засиджу ся.

— А завтра рано не можете поїхати? Тепер днина довга, а до Самбора близько.

— А бійте ся Бога, та мій передміщанин голову мені обідре, що так його задержую.

— Го-го-го! Я його ще вчора виправив до дому, — каже о. Григорій сьміючись.

— Ну, а що-ж буду робити?

— Буцїм то у мене коний нема? Завтра ранісенько кажу вас відвезти, то ще на сніданю будете.

— То всьо добре, але мама будуть за мене неспокійні.

— То-ж бо й э, що я переказав через фірмана, що ви аж завтра рано приїдете. Я такий рад, що можу декого з міста у себе прихопити та поговорити, тарочка собі трохи заграти.

Остап був рад з того. Ще один вечір зможе дивити ся на Марійку.

Остап уклонив ся на доказ, що приймає запросини.

— Панство такі для мене ласкаві, що мені аж соромно, що надуживаю вашої гостинности...

— Говоріть здорові, а я вас таки прошу, приїдьте до нас незадовго знов. От відсьвіжіте ся на селі поки тепло... Ви-ж

на селі вирости....

Марійка слухала з боку тих запросин і втішила ся ними.

Як о. Григорій вийшов на вечірню, Олесь здіймив із шафи шахи.

— Ну, тепер покажіть, що тут умієте.

Марійка сплеснула руками:

— Я так рада навчити ся грати в шахи! Навчите мене?

— Вас не штука навчити чого будь, — каже Остап..

— Тільки їй так дуже не лестить, бо перед іспитом се дуже нездорово, — каже Олесь .

— Я гадаю навпаки. Коли чоловік перед іспитом певний себе, тоді инакше відповідає. А так то треба бояти ся своєї тіни.

Посідали до шахів. На тим полі був Копач майстром, хоча грав дуже поволи. Марійка пильно слідила за горою, сидячи побіч брата. Грали пів години і Олесь дістав мата.

— Ну, ну, мені би від вас ще вчити ся...

Вертаючи рано до Самбора кіньми о. Григорія, Остап був веселий. Переконав ся, що полюбивши Марійку, зробив дуже добрий вибір і що ліпшої дівчини не найшов би під сонцем.

— То цікава річ, — говорив до себе, — кажуть люди, що лише те привабне і миле, що чоловік собі виборє, а тут я не веду такої боротьби, не поношу жадних жертв, а та дівчина така мила мені, так її горячо люблю і так без великих заходів. Видно, що мені так доля судила, щоб я в любови був щасливий.

Мати ждала його нетерпеливо. Ще ніколи не бувало, щоб він виїздив куди крім урядової комісії, а тепер у приватнім домі так довго забарив ся! Вона зараз зміркувала, що се задля дівчини, хоча синові не сказала того. Вона покмітила вже від довшого часу, що Остап змінив ся, а се нічим не можна було пояснити, хиба любовю.

— Що-ж ти, сину, там робив стілький час?

— Грали в тарока, балакали, їли, спали, як звичайно на селі.

— Як же там тебе прийняли?

— Дуже радно.

— А які вони люди?

— Симпатичні. Обоє старі навіть дуже гарні.

Остап користав із запросив о. Григорія. Часу так уже ма-

ло лишало ся до тої хвилі, коли Марійка поїде до Перемишля і тоді не буде її бачити що найменше пів року. Їздив стже що неділі до Страшевич, відправляв свого фірмана до дому, а вертав кіньми о. Григорія. Отець Григорій не подарував свого улюбленого тарочка по пів нового, Олесь не дарував своїх шахів і вельми радів, коли міг Копачеві дати мата. Марійка не втерпіла, щоб не попросити в нього якого пояснення, а Остап не дарував, щоб не попросити в неї пісеньки, та міг доволі на неї надивити ся. Пора була погідна і він відбував науку з Марійкою в городі під галузистою грушею, де стояли два плетені крісла і столик. Він говорив, що красшого місця нема на світі, що такої бесідки нема і в королівській палаті, та що він коли-б був великим паном, казав би на ту грушу набити золоті обручі.

— Хиба-ж ви хотіли-б бути великим паном? — питає Марійка.

— Хотів би, та як не буду, то обійдеть ся. І так добре як я, а бувають люди далеко біднійші від мене.. Богатство добре лише для того, хто вміє з нього робити иньшим добро. Инакше то богатство великий клопіт і само не може зробити чоловіка щасливим.

— А чого-ж треба до щастя?

— Чистої совісті, здоровля, і сповнення бажань і цілий.

— А які ваші бажання?

— Мої бажання — не зробити нікому кривди і бути пожиточним народови.

— Даруйте мені, пане судіє, але поясніть мені се ближше. Я нераз чувала про те: бути пожиточним свому народови, та мені видаєть ся, що се лише звук, фраза..

— Пено, що так воно на фразу виглядає, та се таке широке, що годі передавати всі подрібности. Я гадаю, що кождий чоловік, хоч яке-б займав становище в суспільности, може бути свому народови пожиточним. Передівсім ми, інтелігенція, пожиточні народоми тим, що признаємо себе до руськости. Через те нарід руський може почванити ся більшим числом інтелігенції. Та сього дуже мало, хоча, се дотикає всіх без огляду на становище. Далі йдуть подрібности по фаху. От ваш брат гімназіяльний професор. Він виховує молодіж на будучих діячів народних.

— А я коли стану учителькою, стану теж пожиточною? —

сказала Марійка з повагою..

— Се певно так буде, я того певний і горджу ся тим, що ви моя учениця. Я впрочім сього гаразд здефінувати не можу, як кождий чоловік на своїм становищі повинен для народа робити. Лише що до себе, маю плян ясно витичений.

— Прощу мені сказати, який?

— Ось скажу. Я судія. Свою роботу обмежаю на селян. На тім полі найбільше праці для сьвященників і судіїв. Буду старати ся навчити селянина дечого путнього. Певно, не багато сього буде, бо не кождий буде мати діло зі мною, тай не кождий мене послухає. Але головна суть моїх робіт не дати селянинови зробити кривди. На полі судівництва в тім напрямі багато робити. Подивіть ся, кілька то пявок живе соками-кровю нашого мужика, а все має свій епільог у суді. Моя задача буде повідривати ті пявки з мужицького тіла. Треба би нам близше придивити ся до тих брудів, до тої погані, яка має ся прати в суді. Я буду тою прачкою ціле моє житє.

Марійка дивила ся радісними очима на свого учителя. Він ще ніколи не говорив до неї так як тепер. Вона відчувала його силу і бачила в нім скінчений ідеал мужчини.

Остап був певен того, що Марійка любить його, та не мав відваги говорити з нею про се. Відкладав се з одних відвідин на другі, та й при остатніх не сказав нічого. Потішав себе тим, що вона дуже молоденька, заміж їй не трафляєть ся, а він сам ще не може женити ся, отже може подождати.

IX.

Професор Олесь мешкав у Перемишлі у самім ринку в жидівській камяниці на другім поверсі..

Вертаючи з вакацій, забрав уже сестру з собою. Треба було її зголосити до вступного іспиту в учительській семінарії.

Професор займав дві кімнати. У нього жила ще жінчина сестра Глікерія. Була се дівчина присадкувата, заживна і дуже веселої вдачі. Вона була старша трьома роками від Марійки. Та хоча жила на ласці швагра, не подобала ні раз на ті бідні сироти, що живуть на ласці свояків, що то кождому уступають ся і боять ся своєї тіни. Вона нікому не хотіла уступити, а як на те прийшло, то вміла й висварити ся, а таки на своїм поставила. Мала добру прикмету, що не цурала ся жадної роботи

і держала в хаті лад. Задля того професорова Павліна не одно мусила їй стерпіти, бо попри Глікерцю не треба було держати слугу і можна було обійти ся при помивачці, що мала принести води та дров, та рано почистити панови чоботи, а більше нічого. Професорова! ходила на купно сама, а сестра а той час прятала в хаті.

Коли професор вернув із родиною з вакацій, уже застали Глікерцю.. Вона вернула днем раньше від свого брата з села.

До тепер Глікерія не знала Марійки. Познайомили ся на вступі; вона зраділа, що буде мати з ким поділити ся домашньою роботою.

— От добре, що ти приїхала, буде мені лекше в прятаню.

— Та-ж я буду ходити до школи, — каже Марійка.

— Цілу добу в школі сидіти не будеш.

— Та дома треба мені до школи вчити ся...

— Ну, ну, побачиш, чи тобі братова дасть спокій...

На тім розмова скінчила ся. Глікерія любила зачинати все з практичного боку.

Марійка не могла зразу освоїти ся з житєм у Перемишлї, рухливїйшим і голоснїйшим як у Самборі, тим паче що мешкали в ринку.

Обом дівчатам постелили в сальонику на помості..

— То для тебе таку параду роблять, — каже Глікерія.

— А де-ж ти доси спала?

— А в кухні. Слуги нема, отже я там спала на столі. Павця каже, що тѣ великий клопіт із тим стеленєм у сальоні, що багато з того пороху...

Другої днини повів Олесь Марійку до учительської семінарії. Вступний іспит випав надсподівано добре і Марійка стала ученицею першого року учительської семінарії. Олесь покуповав їй усі потреби шкільні. Вона дуже раділа, що так легко сповнили ся її бажаня і за книжками не хотіла сьвіта бачити. Наука була для неї найлюбїйшою роботою.. Та про те зміркувала зараз першої днини, що у пані Скурскої було їй лїпше, як у брата. Зараз першого дня рано дали їй замість кави якусь таку погану юшку з цикорії, що годі було й проковнути. Отже лишила більшу половину склянки та задоволила ся двома кавалочками булки. Так само обід був вельми скупий і Марійка встала від обїду голодна. Та з тим усім було їй байдуже, бо вся її увага була звернена на науку. Вона обіцяла собі, що ні-

коли не піде до школи неприготована, то-ж усе сиділа над книжкою. Вечерами виходили всі на прохід. В першій парі йшла звичайно Павця з Глікерією, ведучи Несторця за руку. За ними йшов Олесь із Марійкою, показуючи їй усі особливости Перемишля. З того користала Павця. Вона часто густо звертала ся до Марійки, говорячи:

— В тім склепику беремо булки, в тім мясо, в тім цукор, — щоб ти знала.

Марійка одначе не могла зміркувати, на що її се знати.

Такий порядок життя тревав до першої неділі. Тої днини зараз по обіді пішла Марійка до своєї товаришки сусідки де-що порадити ся. Коли вернула до дому, застала двох панів, яких представив їй Олесь. Один, звав ся Подлуський, конципіст скарбової дирекції. Був се чоловік гарно зложений, з довгим вусом і симпатичним лицем. Він бував частим гостем у Поницьких. Другий чоловік трохи старший, трохи лисий, з чорним волосєм низького росту, з вистаючими високо вилиццями. Коли говорив, то мусів по другім третім слові засьміяти ся, а тоді отвирав рота так, що показував три одинокі зуби, що стояли подалік від себе. Називав ся Альфред Пташок і був писарем при перемиській табулі.

— А се пан Пташок, урядник табулі, наш старий знайомий

— І з екзаменом табулярним пі-пі-гі пані дзіко, — додав Пташок усьміхаючись.

Глікерії за той час не було в кімнаті, вона варила в кухні каву.

Павця кивнула на Марійку і поклікала її до другої кімнати

— Маєш тут 10 кр., біжи на долину і принеси булок. Але тям, вибирай сьвіжі, тріскучі, і має бути 8 за шустку — скажи, що то для мене — розумієш?

— Та я не знаю, де тут булки продають...

— Як не знаєш? Та-ж я тобі показувала, — каже сердито вже Павця. — Впрочім... на кінці язика. Махай!

Не було що робити і Марійка збігла по сходах шукати за склепом із булками. Коли вернула, Глікерія заклікала її до кухні через сїни і стала краяти булки на подовгасті шматочки, як було в звичаю, укладати на дротянім кошику в копицю так, щоб здавало ся богато. Потім поклала все на велику тацу і понесла до покою. Марійка отворила їй двері. Глікерія поклала все на бічний стіл і метнула ся за скатертю, яку стала роз-

стелювати на столі.

— Ну, яструбе, спрячте, собі капелюх, бо викину за вікно, — говорила Глікерія до Пташка, що сидів при тім самім столі.

— Пі! пані дзіко, — каже Пташок, — а потому мусіли би бігати по нього.

— Не дочеканэ ваше. Дала би вам стирку голову завинути.

Марійці не подобало ся таке поведенэ дівчини. Вона не знала що з собою робити в такім товаристві.

Посідали до кави. Олесь розмовляв із Подлуським про політику. Пташок дразнив ся з Глікерцею. Павця мішала ся часом до їх розмови, докидаючи якийсь веселий дотеп. Марійка сиділа ні в сих ні в тих. Вона завважала, що Павця у себе дома цілком иньша, як у Страшевичах. Там вона ні до чого не відзивала ся, а тут така говірка, та ще і весела.

По каві Олесь засів із Пташком до шахів. Марійка зміркувала, що Пташок частенько робив помилки і брав мати, з чого Олесь дуже був рад і кпив собі з бідного Пташка. Та Пташок не був із тих людей, що обижають ся. Він слухав терпиливо та всьміхав ся заедно. Подлуский переглядав альбом, поки не трафила ся нагода поговорити з Марійкою. Розмова була дуже поважна, на тему шкільної науки.

Та ось Глікерія запропонувала прогульку на замок. Стали збирати ся. Всі йшли охотно з виїмкою Несторця, що не хотів збирати ся. Павця розсердила ся і стала кулакувати його в карк. В те вмішав Олесь і аж тоді хлопець дав себе одягти. Перед камяницею стали йти парами. Подлуський подав руку Марійці і пішов на перед, за ними йшла Глікерія з Пташком, а з заду Олесь із жінкою. Серед дороги Глікерія не переставала дразнити ся з Пташком, при чім голосно сьміяла ся. Пташок вторував їй своїм діскантовим: пііі пані дзіко! Коли тема їх розговорів ставала негарна не то для вулиці, але й дома, Подлуський старав ся йти хутше і заговорював чим будь свою товаришку. Видно, що соромив ся того, що при молодій дівчині такі жарти говорять ся. Та Глікерія не пропустила нагоди, щоб із Марійки та Подлуського не пожартувати.

— О! Як утікають! Правдива пара голубів! Не бійте ся, ми не слушаємо, ха, ха, ха!

Аж Поницький не втерпів, обернув ся тай каже:

— Мала би ти розум, Глікеріє! Не забувай, що тут вулиця.

Марійка лише спаленіла.

Х.

Спосіб життя, який пізнала Марійка у свого брата, був однаковий увесь рік. Хиба що зимою не ходили на прохід і обмежувалися на забаві в хаті. Тоді Марійка йшла звичайно до кухні з книжкою. Згодом стала братова заставляти її до домашньої роботи, бо, слуги все таки не приймала, а Глікерія хотіла, щоб Марійка помагала, їй у роботі.

— Я роблю рано, як ти сидиш у школі, то бодай хоч тепер поможи дещо — і брала її мити посуду.

Братова не хотіла ані раз того зрозуміти, що дівчина крім школи мусить іще дома приготувати ся. Павліна запанувала відразу над дівчиною, що не посьміла перечити їй, і навіть вимовити ся. Нераз і поплакала в кутку, що не приладила ся до шкоди як слід, та се ні на що не здало ся. Хотіла втрачений час нагородити нічю, та братова щадила сьвітла і гнала її спати. Та все те не надошкулило їй тільки, як ті ненастанні посилки за чим будь до міста. За кожним разом треба було збігти з другого поверха по крутих сходах і потім лїзти в гору. Павця не числила ся зовсім з порою дня. Коли лише було треба, хоч би й пізним вечером, то зараз:

— Марійко, збіжи до склепику за тим або сим!

Дівчина брала на голову велику хустку і гнала стрілою, аби лише братова не сердила ся. На вулиці не оглядала ся нікуди, продирала ся поміж товпу публіки, Жидів, вояків, немов сполошена серна.

З такої вічної біганини стали її боліти ноги. А про те вона ні перед ким не пожалувала ся. Жадна шкільна подруга не почувала від неї слова скарги, бо “мамуця все говорили, що чужим людям, хоч би подругам, не годить ся говорити того, що робить ся дома”. Братови не хотіла говорити, бо він мало інтересував ся домом, впрочім бояла ся Павці. Навіть матери і батькови не хотіла нічого сказати. Йї здавало ся, що задля бідноти батька її удержує Олесь із ласки, отже годі вимагати вигоди. Пропала наука тай годі!

Незабаром Павця вигадала для Марійки ще одну роботу. Як кандидатка учительського стану вона повинна вправляти ся в навчаню малих дїтий, Отже нехай учить Несторця початків,

заки піде до школи. То була не легка робота. Несторцьо був дїтвак зноровлений, упертий, завзятий і мстивий, а притім розвезений до неможливости. Марійка сидить було з ним пів години, заки зможе допросити ся одного слова відповіди. Цікава була така наука.

В ідальні при довгім столі сидить із одного кінця Олесь і поправляє задачі. З другого кінця сидить Марійка і вчить Несторка. Він насуплений як осіннє небо, з настобурченими кучерями на голові, підпер ліктями головку, дивить ся в книжку і мовчить уперто. Від часу до часу совне рукою під стіл і вщипне Марійку болюче, то знов пробуркоче який поганий проклін, а все так, щоб батько не почув. Марійка раз пожалувала ся братови і скінчило ся на болючій операції. Павця потім трохи не вибила Марійку, налаяла щось невиразно, але все так, що Марійка зрозуміла в чім річ, що буцім то держить її і годує, а не має з неї ніякого пожитку — значило би: як не хочеш, то з Богом Параню.

— Як ти сміла Олесеви таке говорити? Видиш як побив дитину? Була-б тобі корона з голови не впала, як би ти була дитині потерпіла. Вже собі з тою своєю наукою ради не можеш дати — пожди, дістанеш ордер! Не порахуєш того, кільки твоє удержанє нас коштує, а який з тебе пожиток?

Марійка мовчала, не сміючи підвести очий на братову. І справді було чого лякати ся. Коли Павця сварила ся, то затискала сильно зуби (говорила немов крізь зуби), морщила чоло, а очи у неї бігали і огнем палали, мов у ящірки. При тім затискала кулаки, немов хотіла вдарити, хоч не підносила їх у гору.

На Павцю один був ратунок: визвірити ся на неї, крикнути і віддати гарним за хороше. Так робила з нею Глікерія. Вона відгризала ся і тоді Павця уступала і мовчала. На се однак не могла, зважити ся Марійка. Вона ніколи не чувала такої лайки, нечула, не видала такої лютої завзятости у жінки, і задервіла від крику і погляду братової. Та її ніжна душа бунтувала ся і Марійка рішила ся в легальній дорозі забезпечити себе від таких нападий. Вона на разі змовчала, та коли вернув брат зі школи, вона завела його до другої кімнати і тут серед плачу розповіла йому, що стало ся і заявила, що Несторка з тої причини не буде. Казала, що вона у хлопця не має ніякої поваги, що така наука то змарнований час, що для нього треба

вчителя старшого, а щоб за кожний раз їй від Павці таке діставало ся, за те, що перед батьком на хлопця пожалувала ся, то знов се її дуже болить.

Олесь вислухав уважно сестру, і при обіді не говорив нічого. Сидів засумований як хмара, і лише кілька разів гримнув на Несторка, а потім поставив його в куті за кару. Павця бачила, що у чоловіка є щось на серці, та не догадувала ся що їй і в голову не прийшло, щоб та "вчена нероба" (вона так звала Марійку) зважила ся перед братом жалувати ся на неї. Гадала отже, що Олесеви щось неприємного трапило ся в школі, і хотіла задобрити його. За обідом примилювала ся до нього, як лише її груба, хитра вдача могла і вміла.

По обіді, коли Марійка вийшла до школи, Олесь замкнув ся з жінкою в другій кімнаті і тут прочитав їй такий отченаш, що Павця оторпіла. В кінці погрозив, що коли сестра ще раз пожалуєть ся, то справить їй таке лихотє, що сьвіт віри не йме

— Чого ти до дівчини причепила ся? Мама віддала її під мою опіку, і я не дам їй кривди зробити. Впрочім не даром ми її тримаємо. Та-ж тато могли би за ті гроші, що нам платять, наняти їй добре приміщенє, та вони хочять, щоб жила під моїм оком.

— Ах Господи! Та що таке платять? ту десятку на місяць!

— Мовчи! а ті бараболі, масло, крупи, то не варто нічого? Ох! ти ненапхана і ненаїсна, ще тобі мало? А того не числиш, що кожної вакації пересиджуємо у них?

— Я того не потребує, я казала: їдьмо в гори...

— Дурне говоренє, а з чим поїдемо? Та-ж то коштує...

— Та най тобі вже буде, я вже нічого не скажу. Ах Господи, вже тепер не дам їй (на тім слові поклатала натиск) ні до чо-го доторкнути ся, най уже панує...

— Ах ти, жінко, чорт надїяв ся у тебе стілько злоби. Ти вже забула, як сама була сиротою. Та вона не сирота, у неї батько, мати. І коли так дальше має бути, то далєбі, дам її до Вайсової, бо на се не могу дивити ся! Але що люди на те скажуть, то вже иньше діло....

Хоч Павця обіцяла мужеві, що буде з Марійкою поводити ся як зі збитим яйцем, не могла їй дарувати його, що вчула від чоловіка. Вона почувала себе покривдженою, а Марійку вважала невдячною. Поприсягла, що їй відплатить за се. Вжеж Олесь гостем дома, буде ще нагода сказати сій пайні слово

правди.

На те не треба було довго ждати. Олесь пішов, на якесь засіданє. Павця вибрала саме ту хвилю. Замкнула ся з Марійкою в кімнаті.

— Ти чортице якась, — засичала, щоб ніхто з другої кімнати не почув, — ти гадаєш мене з чоловіком поріжнити? Пльотки робиш, скаржиш ся на мене? Хто тебе сюди просив? Бодай би я була тебе не знала. Їсти вмієш, а пожитку з тебе ніякого. Ти гадала, що Олесь мені голову здіме? От бачиш, що мені нічого не стало ся, бо мені злого слова не сказав. Він хоч твій брат, але розумний чоловік, і пізнав ся на фарбованих лисах... Кажу тобі, або будь такою, як я хочу, або з Богом Параню, у мене нема для тебе місця. Знай, що ти немого на моїй ласці, і коли тебе не буду держати, то поїдеш назад у село... газдувати, так як ти вмієш... Іще одна скарга лише, і зараз зроблю з тобою кінець...

Марійка задеревіла. Вона не привикла до такого грубого, ординарного трактованя. У батьків була вихована ніжно, в любови — і лише таке поведенє розуміла. Крім того вона дуже налякала ся, щоб справді не стало ся те, чим грозила їй братова. Вона була певна (не припускала, щоб братова так безсоромно брехала), що вона живе у брата на ласці. Батьки були бідні, отже можливо, що нічим платити, з другого боку може справді Олесь не хоче нічого брати і лише для того вона ходить до школи. Можливість, що те все моглоб урвати ся, що не буде спроможности дальше вчити ся, станула в цілій наготі перед очі Марійці.

Зібравши всі думки до купи, вона мусіла прийти до такого заключеня, що треба терпіти, що ні на що не здало ся жалувати ся перед братом, бо братова тут всемогуча. Два рази жалувала ся тай на дармо.

Таким способом Павліна виграла справу. Вона заволоділа Марійкою до того ступня, що про якусь опозицію не могло бути й) бесіди.

Деколи приходило їй до голови запитати тата чи мами, чи справді вона на ласці, — та не хотіла робити прикрости батькам. Їм бужо би з двох причин боляче: раз боліли би над її долею а надто боліло би їх те, що на се нема ради. Отже мовчала і терпіла.

У Поницьких настав супокій. Олесь, не чуючи вже жалів із

сестри, гадав, що його енергічне слово в обороні сестри мало певний успіх, і радів, що так уладили ся відносини.

Та сей позірний спокій вплинув недобре на душу Марійки. Вона почувала себе прибитою, пригнобленою, втратила свою давню веселість, свою волю. Се відбило ся на цілім її житю. Слухати, мовчати і терпіти, се доля невільника. Такі гадки, щоб покинути всьо і втекти на село під крила батьків, Марійка відганяла від себе, як наскучливу муху. Вона мусить скінчити семінарію, мусить стати учителькою. Се було її ідеалом, а для осягнення того ідеалу, варто терпіти ще більше. Чотири роки, то не рік. Потім одітхне, буде свободна. Тою гадкою вона лише жила. Коли приїздили її відвідати тато або мама, вона показувала веселу і задоволену, а Павліна вже така була тоді для неї солодка, як мід.

XI.

Так минув рік. Марійка скінчила його з дуже добрим поступом. А що братова жалувала їй світла, то Марійка купувала собі потай братової свічки і вчила ся по ночах. Була рада з того, що казали їй спати в кухні. Тут мала свободу, бо ніхто її не наглядав. Глікерія, що спала враз із нею в кухні, не зрадила її. Їй було теж добре з тим, бо могла при світлі Марійки читати романи, які потай брала від сестри.

Курс, екінчив ся, і Олесь із родиню поїхав до Страшевич. Найбільша з того радїла Марійка. Шість неділь не буде слухати братової — для неї се багато значило.

Старі Поницькі завважали велику зміну у своєї дочки. Вона змарніла і поблїдла на лиці. Приписували се надмірній науці, ну, та як же то дитині дораджувати, аби не вчила ся?

Зараз першої неділі приїхав Копач. Не бачивши Марійки цілий рік, він тим більше завважав зміну. Розмовляючи з нею, запримітив, що то вже не та Марійка як перше, що то вже доспіла розумом дівчина. Та замітив також, що Марійчине серце пригнітає якась тяжке горе, який сум, якого вона не хоче, чи не може пояснити йому. Йому прийшло на гадку, чи то не яка любовна причина. В Перемишлї стілько молодих, гарних людей... не вжеж би Марійка завернула собі голову? Ну, а він же що?... Та правда, він їй ніколи словечка не сказав про свою горячу любов.

Ся гадка затурбувала його. Се так побороздило би його пляни, що й житэ би йому остогидло. Тепер уже йому ніяк відкладати. Треба розмовити ся, нехай знаэ, як і що.

Проходжуючи ся з Марійкою по огороді, він став її розпитувати про її житэ в Перемишлі. Зараз замітив, що дівчина якась дуже поздержлива, коли треба було говорити про те, як живеть ся їй у брата... Се впевнило його в тім, що Марійка вже не та сердечна, отверта перед ним дівчина, як перше. Сидячи під тою самою розлогою грушею, яку він хотів торік набивати золотими обручами, він запитав її:

— Панно Марійко, ми стільки час не бачили ся, не говорили з собою, а у мене стілько вам сказати, стілько думок доспіло, так сказати-б, скристалізувало ся... Маю вам сказати одну важну річ, яку вже всесторонно передумав... Маю вам завдати по просту таке питанэ: чи ви би зважили ся вийти за мене заміж?... Я вас так полюбив як свою душу — ви одна для мене, або жадна иньша...

Марійка вся запаленіла. Вона дуже зрадїла тому, бо й вона любила Копача. Серце стало у неї живійше бити ся. Не знала, як відповісти Копачеві; хоч догадувала ся, що він любить її, що їй те скаже, що тепер сказав, та не надїяла ся того саме тепер.

Копач, не даючи їй прийти до слова, говорив далі.

— Позвольте! Я вам того доси не говорив, бо я вас тоді вважав за свою ученицю. Се було би надужитэ. По друге, я хотів себе випробувати, чи буду в любови сталий, бо то дуже важне діло. Тепер саме пора. Я себе випробував, а ви вже вийшли з під мого впливу... Та се залежати буде від вас. Я лиш одна сторона. Такі умови не заключають ся односторонно. Друга сторона мусить мати свобідний голос. Тому то я, заки поговорю з вашими батьками, хочу запитати вас самих. Коли ви сему не раді, не писну нікому слова, будемо й далі жити, як добрі други. Не хочу перед тим нічого нікому про се говорити, щоб потім не було на вас пресій, намови, уговорюваня, всього того, що вяже свобідну волю... Та коли я вам лише не дуже противний, коли ваше серце, свобідне, то прошу, не відка зуйте мені. Даю вам слово чести, як люблю свою матусю, що буду старати ся зробити вас щасливою. Може мій вигляд не кождому подобаэть ся, а особливо дівчині, я се знаю... Я-ж хлопська дитина, по сальонах ходити не вмію. Та на се не ди-

віть ся, лише на моє серце... Воно вас так любить, так любить, що висловити того не в силі.

Копач брав річ серіозно. Хотів осьвідчити ся без горячки, як пристало на юриста. Та заговоривши про свої хиби та про серце, він випав з ролі, змяк, розжалобив ся так, що йому сльози в очах станули.. Він не втерпів, щоб не взяти Марійки за обі руки і поглянути в очи.

Марійка не понизила своїх очий і дивила ся просто в чесне Остапове лице, не взяла своїх рук.

— Пане судіє — 'я вас люблю... я буду дуже щасливою з того, коли би я стала вашою подругою. Лише на одно зверну вашу увагу — хочу з вами говорити отверто, бо ваші слова вимагають у мене отвертости... У мене нема ніякого посагу — я бідна. Ви можете на своїм становищі знайти жінку багату.

— Моя дорога Марійка, прошу вас, не зачинайте брати річ так дуже практично, бо, далєбі, воно вам не до лица. Коли я, чоловік практичний і судія, не зачіпав тої справи, то очевидно вона у мене грає підрядну ролю. Отже квестії маєткові не тикаймо. Мені про маєток, про гроші байдуже. Та тут знов не буду повторяти питання. Я так думаю... Хотів я сказати: подайте мені свою руку на згоду, та бачу, що вона вже в моїх руках.

Він підніс її руку і щиро поцілував.

Тепер заговорила Марійка. Йї соромно стало перед Остапом, що свою відповідь зачала від гроший, від посагу.

— Не сердьте ся, що я з такою прозою виїхала, та мені якось так само з себе прийшло на гадку. Я вже не одно бачила, чула, тай не одно читала. Бувають хвилі, де люди забувають про любов, та думають лише про хліб насущній. Я сама не довго ще живу, а вже матеріяльна залежність дала ся мені добре в знаки...

— Вам? — скрикнув зачудований Остап.

Марійка мала вже на устах сказати Остапови про свій побут за остатній рік у брата, та в час стямилась.

— Ні, я не можу вам того пояснити тепер, не можу, не годить ся... Колись пізнійше. Тепер забудьте те слово, я не повинна була його виговорити... тепер говорім про щось иньше..

— Нехай ітак! Говорім дальше на нашу тему... Я ще нині осьвідчу ся о вашу руку, татови... тай умовимо ся. Я вже маю адютум, можемо хоч би зараз під вінець... а вашу семінарію

киньте.

— Ні, пождіть. Нічого пильного. Я лише вас полюбила, та нікого другого не полюблю. То-ж можемо пождати. Я ще хочу дечого навчити ся, а жіноча семінарія, то найвисша школа для жінки. Хочу її скінчити, аби бодай як там зблизити ся до вас знанєм... Се також дуже понижає жінку, коли вона не то не дорівнює, а геть низше стоїть знанєм від свого чоловіка... Татови не говоріть іще нічого. Вони сказали би се Олесеві, від него довідалась би братова, а я не хочу, аби вона знала.. Будьмо так дальше з собою, як доси. Ви оставайте при своїм, я кінчити-му) що зачала, а тоді — воля божа на се вам моя рука...

Вона подала знов руку Остапови.

— Ну, то хоч переписувати ся за той час будемо.

— Ні, не робіть того, прошу вас... Я вас прошу... Лист може попасти кому иньшому в руки, а тоді пльотки... Хиба-ж не знаєте людий? Ну, дайте мені слово, що не будете писати... ми-ж будемо бачити ся... тут, що року кілька разів... я тепер безпечно приїжджати-му на сьвята...

Остап подав мовчки руку на знак, що згоджуєть ся.

Коли вже мали встати з лавки, щоб дальше проходжувати ся по огороді, Остап нагадав собі одну річ, яку повинен був сказати. Та се була така річ, що не знав як її зачати, аби Марійку не зобидити.

— Марійко, — каже, — я ще одну квестію мушу обговорити, а властиво я був повинен від того зачинати, бо то неминуче... У мене є старенька мама... Я її дуже люблю і ні за що в сьвіті я би з нею не розстав ся, поки житя. Та вона, бачите, проста селянка. Коли-б вона вам не сподобала ся, тоді я... Я був би дуже нещасливий, я би того не допустив, щоб...

— Не говоріть так. Ваша мама буде моєю... Я вмю шанувати старших... то-ж коли-б вона навіть... колиб... я їй... не подобала ся, то буду любити, поважати її.

Обоє не знали, як на ту тему висловити свої гадки. Остапови ніяково було сказати, що він би не допустив до того, щоб задля жінки викидати маму між чужі люди; Марійка знов не могла висловити того, що коли-б її будуча теща була злючою жінкою, то вона би і те стерпіла.

Але вони зрозуміли одно одне, і на тій точці була згода..

— Марієчко моя любя, а тепер заспівай мені що. Я так давно не чув твого любого голосу — се конечно потрібне, щоб

звеличати ту сьвяту хвилю...

— Що-ж заспівати? Хиба мою улюблену пісеньку?

— Ой, ні, ні, лише сеї ні. Вона така сумна, тай, правду кажучи, та пісня до сеї хвилі не відповідає. Хиба-ж вам яка крив да творить ся, хиба-ж важ где недоля, щоб ви себе порівнювали з порубаною зеленою калиною?

— Ні сего не надію ся. Та в тій хвилі у мене в душі повіяло чимось таким сумним, мов яким лихим прочутєм.

— Марійко, ви щось укриваєте переді мною. Я побачив зараз, що ви дуже змінили ся. Вам долягає щось. Чи-ж не можете сказати мені, що вам таке?

— Не можу! Нікому не можу сказати!

— Отже я таки вгадав, що вам щось тяжить на душі. Та зле робите, що криєте ся з тим. Коли не мені, то скажіть бодай мамі.

Дальшу розмову перервав. Олесь.

— Чи й тепер математика в роботі, як торік? От ходіть краще, та заграємо собі партію шахів, поки тато вернуть із вечерні!

XII.

По відїзді Копача Марійка подумала над його порадою, і рішила ся поговорити з мамою на тему її побуту, у брата на станції. Не знала лише гаразд, як зачати, щоб мамі не зробити гризоти. Над тим думала кілька днів. Треба буде збоку довідати ся, так, аби не звернути уваги, в чім річ, а потім, коли-б справді показало ся неможливим найти для неї иньше помешканє, то ліпше вже й не говорити нічого.

Марійка стала випитувати маму, кілька коштувати може станція такої дівчини як вона в Перемишлі, бо має кілька товаришок, котрі страшенно бідують і живуть лише з тої стипендії, по 8 зл. місячно, яку побирають.

Мама сказала, що того добре не нає, не знаючи цїн у Перемишлі, але за Марійку то платить 10 зл. місячно, і дає в натуралях більше меньше на 3 зл.

Марійка зраділа від того слова.

— То мамунця за мене платять Олесеві?

— А ти-ж, доню, як гадала? Хиба-ж можна жадати сего даром? Та-ж вони теж бідні і мають свою дитину.

— Я лише до того, матусю, говорила, бо одна з моїх това-

ришок платить лише 13 зл., а має дуже добру станцію з віктом і службою...

— А хиба-ж ти того не маєш?

— Мамусенько, я би того не говорила, не скаржила би ся, хоч як би мені було, аби не те, що Павця мені заєдно виговорює, що держить мене з ласки, а ся неправда болить мене...

— А їй що стало ся?

— Коли вже бесіда на те зійшла, то вже мамі все скажу. Я терпіла від неї багато, та лише тому, що вона в мене вмовила, що я на її ласці.

І Марійка розповіла матери про всі свої злидні, яких зазнала від братової, як жалувала ся Олесеві, як з того, було їй ще гірше, як її страшенно боліло в усі від того, що мусіла спати в кухні під діврим вікном, усе, все.

Стара Поницька своїм ухам віри не няла. Вона почула великий жаль до Олеся, що дозволив жінці так знущати ся над її дитиною, і то всьо за добрі готові гроші. На невістку була обурена за її грубе поведенє, хоча вона повинна була почувати ся до якоїсь вдячності за її добре, дбале серце до неї.

— Ну, доню, що було, то минуло ся — від вакацій підеш на иньшу станцію між чужих людей...

Марійці аж лячно стало від того, що почула. Совість її говорила, що не повинна була зраджувати домашної тайни, але з другого боку брала її досада на братову, що так хитро взяла її під себе, і раділа, що увільнить ся зпід її руки.

Стара Поницька зараз тої днини викликала Олеся до огорода, щоб поговорити з ним на розум. Зачали від того, що Марійка недужа на болі в усі, що в кухні вона спати не буде, що вона не може бути вживана до послуги, бо через те занедбує науку, що Павліна для неї дуже прикра і вимовляє їй ласкавий хліб, а се-ж неправда.

Олесь слухав матери і йому соромно стало. Та-ж він усе те знав, а однак, коли жінка вмовила в него, що так мусить бути, він і повірив, що инакше бути не може, хоча тепер від маминих слів йому стало ясно, що повинно бути инакше. Він відповів матери, що раз наслідком Марійчиної скарги зробив жінці сцену і від того часу був супокій, бо Марійка ніколи більше не жалувала ся.

На те відповіла мати, що Марійка почувши від Павці, буцім то вона на ласці, бояла ся більше жалувати ся, бо Павця

на ній просто мстила ся. Мати розжалобила ся і стала докоряти синові, що дав кривдити її дитину, яку вона йому віддала в опіку, і за яку платила.

Олесь стояв ні в сих ні в тих. Слова матери пекли його вогнем, він почував себе винуватим, та брала його досада, що дав так одурити себе хитрій жінці. На спомин жінки в него заболіло серце. Ціле його нужденне житє з тою жінкою без серця, холодною як камінь, егоїстичною і хитрою з біса перейшло йому тепер через голову. Він присів біля матери, поцілував її в руку.

Мати почула на руці дві горячі сльози, що капнули синові з очий. Йй зробило' ся жаль рідного сина.

— Мамо моя, мамо, коби ви знали мою гірку долю, ви-б пожалували тих слів, що я що йно чув із ваших уст...

— Та я знаю, що Павця часом буває прикра... але-ж ти голова дому...

— Мамо, ви дуже лагідно про неї говорите, ви не знаєте всього.. То жінка камінь...

І став матери оповідати все, що за стільки літ накіпіло під серцем, а чого не сказав ніколи доси.

Мати і давнійше бачила багато дечого, що воно не так, як повинно бути, та се, що почула тепер від сина, переходило її уяву. Вона побачила цілу наготу нещастя своєї дитини. Таке пожитє для чоловіка, що від малку привик до ніжності в поведеню, котрого навчили видіти найбільшим щастєм любов рдинну і супокій домашний, було гірше пекла.

— Чомуж ти мені, дитино, не сказала того вчаснійше? Може було-б дало ся уговорити її, на другий бік нагнути, а бодай би серцю полекшило, коли-б ти перед матірю виговорив ся.

— Мамо, чи я сьмів говорити на свою жінку? Я обовязаний її обораняти, бо я її чоловік, а в тім на що би се здало ся? Така її вдача і ніхто сего не переробить.

— А я таки гадаю, що можна було повести її инакше, коли-б завчасу...

— Годі! Вона коли виходила за мене, була від мене старша віком, і саме в тім віці, де людина, придбавши собі свої норови, не хоче їх покинути. Та тут іще була одна перепона: як можна в людині заціплювати ідеал ніжності, і т. д. коли у неї нема серця, лише камінь у грудях... Я, мамо, нещасливий, дуже нещасливий, хоч не всякий зрозуміє мене. Хиба той мене

зрозуміє, хто так само дивить ся на подружнє житє, на взаїмні обовязки, як я... Тому то, мамо, не диво, що я втікаю з дому, коли лише не мушу там сидіти, і шукаю иньшого товариства. Ще й так хвала Богу, що я не пустив ся на карти або на п'ятику, бо й таке між людьми водить ся... Мене спиняють дві річи: почутє власної гідности і любов до дитини... Як би я хотів йому долю запевнити, то далєбі не знаю, чи се мені вдасть ся... дитина, цілком зноровлена. Можна-б її напростувати, бо то ще дитина, але не можливо під оком такої дурної матери, що раз розпешує його до неможливости і позволяє на всьо а за хвилю за найменьшу дрібницю кулакує, що аж кости тріщать... Зміркуйте, мамо, чи я багато тому винен, що Марійка стілько в моїй хаті терпіла? Я тепер жалую, що я брав Марійку до себе. Та-ж за ті гроші, що мама платять, можна їй було знайти дуже гарнє поміщенє де будь...

— Я-ж тепер сама про те думала. Від вакацій треба конечнo знайти иньшу станцію для Марійки, а ти мені в тім поможеш. Хоча я ніколи не думала, щоб Павця така вже була недобра, тай гадала, що посередно і тобі трохи поможу. Десятка місячню щось значить, а вона вас стілько коштувати не буде.

— Певно, що ні, я сам те кажу. Моя жінка ощадна до неможливости, а то лише на точці їди. У мене в хаті така скупість, що я голодний устаю від обїду і мушу запихати ся булками та сухою ковбасою...

— Про те, щоб Марійка голодувала, я не знала нічого, і в загалі вона ані одним словом переді мною не пожалувала ся ніколи. Аж тепер виговорила ся, почувши, що вона не на ласці. Се може найгірше зі всього, що було. Молодий чоловік потребує поживи стілько, щоб гарно розвивав ся в тім періоді житя, що призначений на розвиток тіла, на зріст. Інакше він занідє... Се найважнійша причина, чому Марійка мусить піти на станцію між чужих людей...

XIII.

За порадою Олєся поміщено Марійку у п. Вайсової в Перемишлі. Була то дуже чесна людина і держала у себе шо року кілька дівчат. Своїм дочкам віддала веденє малого склепику з модними товарами, а сама пильнувала домового господарства.

Марійка стрїнула тут дві свої товаришки з перемиської се-

мінарії і дуже з того була рада. Вона немов віджила. Торічне пригнобленє уступило зовсім. Наука, товариські іграшки з дівчатами, здорові харчі і відповідне, ясне помешканє впливали цілющо на її фізичний розвиток і на ясність ума. Марійка зараз у першій місяці показала ся найздібнійшою в класі. Вона була з того вельми рада, що сего року привезе батькови мно-го краще сьвідоцтво, як торік.

Розумієть ся, що про те не було потреби зривати зносин з братом. Він частенько, до неї навідував ся і рад був із того, що його сестра така весела. Так само Марійка що неділі і сьвята заходила до Олесья. Братова стрічала її з холодною чемністю. Та Марійка не багато робила соб із того, і поводила ся супротив братової свобідно, без ніякого пониженя, без боязни, як було давнійше.

Та хоч як вона любила свого брата і рада була з ним пробувати, то товариство, з яким він проводив свобідні дні, було їй не по нутру. Заедно заставала або у брата в домі, або мусіла з ним заходити до тих самих знайомих. Були се крім Подлуського ті самі люди, буденні, ординарні своїм поведінком і розмовою. Крім буденщини, крім пльоток і обмови своїх найблизших другів, крім дурних оклепаних жартів і дотепів не чути було в тім товаристві жадної кращої гадки.

По таких сходинах Марійка коли вже станула на порозі своєї станції, відітхнула свобіднійше, хрестила ся і говорила: "Слава-ж Тобі Господи, що відбула панщину!" Але сему не можна було порадити, годі було ухилити ся від того товариства, бо се обидило-б Олесья.

Се Олесеви товариство не було велике. На першій місці ставила себе пані Зарічна, з мужем п. Зарічним, професором перемиської гімназії, далі п. Радецька, жінка судового радника і її чоловік. Обі ті добродійки, хоч жили в дружбі, дуже добивали собі першенства між перемиською інтелігенцією. Зарічна почувала себе більше просьвіченою, її муж мусів більше знати, коли вчив у гімназії, як якийсь там судовик, що крім своїх параграфів не знав більше нічого.

Радецька натомість ставила висше становище судового радника, що належить до семої ранги, ніж "бакаларя" з девятої, котрий дальше авансувати не буде.

Однак кожда з них плекала свою висшість у себе в душі, не підносячи того своїй супірниці в очи. Те що говорило ся по-

за очи, хоча зараз другої днини доходило до відомости противної сторони, не ослаблювало відносин приязни. Обом видавала ся та дружба чимось конечно потрібним хоч би на те, аби мати на кого виляяти, та від чого свербів язик.

Мушини грали в тім товаристві підрядну ролю, і се певне, що не вони, лиш їх жінки звели те дрібне, згідливе товариство до купи.

Пані Поницька, Зарічна і Радецька пізнали ся в перемиській плавальні в купелі. Всі три мали дві спільні прикмети, що любили обмовляти інших, і купати ся в Сяні. Сі дві точки житєвої програми вистарчали їм, щоб завязати сердечну приязнь. Чоловіки їх пізнали ся потім для потреби комплєту і з того лише титулу, що були мужами тих трьох товаришок із пливальні.

Та їм було байдуже, з ким живуть. Вони що тижня збирали ся за принукою своїх богинь в однім із тих трьох домів по черзі, побалакали, заграли преферанса, повечеряли і розходили ся домів.

Панове не мали зовсім ніяких спільних уподобань, як їх жінки. Навпаки, вони де в чім навіть не годили ся. Приміром радник пристрасно любив на вечерю вепровину з капустою, а від того Зарічний діставав нежит жолудка. За те професор любив пиріжки з солодкою капустою, на які радник дивив ся з погордою як на річ вельми мляву і не ситну. Оба знов любили приповідки, приговорки, особливо масні, і радник мав їх цілу збірку.

Ті приговорки забирали йому в бюрі і поза бюром дуже багато часу. Молоді практиканти, що їх приділено до него на науку, тим найбільше зєднували собі його, що причиняли ся до побільшення його збірника. Котрий мав до того вдачу, для того не мав п. радник Радецький досить слів похвали.

До того товариства входили ще два молоді люди. Через Поницьких належав сюди згаданий уже Подлуський. Він дуже любив Поницького, любив із ним побалакати, а що тоді ще в Перемишлі не було руського касина, де могли би зійти ся, то приходив до нього залюбки до дому. Яким побитом попав сюди і Пташок і з відки він між ними взяв ся, годі відгадати. Певно прийшов за Радецькими. Говорили навіть, що то був якийсь далекий свояк п. Радецької, хоча годі було се справдити. Радник сам дуже ним опікував ся. Він виробив для нього

діюрну в перемиській табулі і лагодив його на канцелїста. За його протекцію Пташок дійсно поробив іспити і ждав своєї черги, що не зараз мала надійти. За те Пташок вислугував ся своїм добродіям, як умів. З кожною справою йшла до нього Радецька, як у дим. Купував для неї всі кухонні потреби, дрова, ярину, а вже як надійшла покупка бараболь і капусти, то Пташок брав на кілька тижнів випуску із свого уряду і увивав ся по місті між селянами.

За те водили його Радецькі всюди з собою, де бували самі. А бували лиш у Поницьких і Зарічних, або приймали їх у себе. Літом ходили разом на прохід, коли була погода, на замок або по над Сян, зимою сходини відбували ся в однім із трьох по черзі.

Сходини починали ся о 8. годині вечером. Було так, що панове поговоривши і посьміявши ся між собою, сідали в однім покою до карт. Пані засідали в сальоні. Пані дому забігала на хвильку сюди, а впрочім порала ся в кухні коло вечері. Гості лишали ся самі.

З початку переглядали (сотий раз) альбом а потім починали оповідати собі пльотки, з легенька обмовляти иньших, починаючи від непритомної господині. Коли-ж вона заглянула сюди в найцікавіший хвилі, одна з гостей звертала ся з приятельською усьмішкою до неї і завертала бесіду на когось такого, кого газдиня не любила. Се мусіло затерти всяку позначку якихось догадок газдині, що саме мусіла бути бесіда про неї.

Потім кликали до вечері. Сідали всі свобідно, як кому було любо. Тоді розпочинала ся загальна розмова. В доборі теми до розмови та в словах ніхто не стісняв себе. Бесіда вела ся без ніякої женати. В такій свободі, здаєть ся, була вся принадлежність тих сходин. З кожного дотепу треба було сьміяти ся. Сьміх був признанєм для автора того дотепу.

В таке товариство попала Марійка. Вона з початку дечого не розуміла і для того чудувала ся, чого вони сьміють ся. Та її примусова товаришка Глікерця пояснювала їй, коли були самі в кухні, що воно таке. Марійка дізнала ся всього. Їй стало соромно за такі бесіди, але нічого було діяти. В таких прикрих ситуаціях ставав їй у пригоді Подлуський, що в таких хвилях умів заговорити до неї про щось иньше, і вона не потребувала звжати на те, що говорило ся при столі.

На такі одні сходи́ни приніс Пташок талію цікавих карт. На око то були карти, як кожді иньші, та, приглянувши ся до сьвітла, побачиш таку гидь, що від того могло кождому осьвіченому чоловікови стати соромно. Пташок покасував ті карти в сальоні. Гості брали карти в руки за чергою, придивляли ся до сьвітла і сьміяли ся так здорово, що аж вікна дзвеніли. Подлуського тої днини не було. Глікерця реготала ся і прикликала Марійку дивити ся. Марійка послухала і вже сідала до колеса, та в тій хвилі заглянув одну карту Олесь поза плечі Радецької, та в тій хвилі кинув ся до Марійки, вирвав їй карту з руки, заки ще вона подивила ся, і мерщій вивів її до другої кімнати.

— Марійко, се не для тебе, не дивись — заказую.

Марійка станула ні в сих ні в тих. Вона не знала, що то все значить. Глікерця того не бачила і знов почала кликати її.

Та в тій хвилі нахилив ся до її вуха Поницький і прошептав:

— Коли не хочеш, аби я тебе тут при людях висобачив, то не показуй того свинства дівчині.

Глікерця видивила ся на нього і змогла проговорити:

— Iгі! або вона що за зіленько?

Поницький нагадав собі тепер, що таке товариство для Марійки шкідливе. Ведучи її до дому сказав, що на другу неділю не потребує приходити.

Марійка була з того дуже рада. Вона зміркувала, що на тих картах мусіло бути щось поганійше, як дотеперішні розмови, що так соромили її.

Від тепер через кілька неділь відбували ся сходи́ни без неї. Се дало тему до розговору. Пані не похваляли того, що Марійка “пустила ся” на науку, що ліпше би пошукати їй жениха, як Бог приказав.

Олесь обороняв її тим, що вона, не маючи посагу, мусить старати ся забезпечити себе власною працею.

— Буде учена еманципантка, — шепнула радникова Зарічній до вуха.

— Соціялістка, — відшепнула їй Зарічна.

— А все таки, пані дзіко, — обізвав ся Пташок, — кожда учителька маринує ся на стару панну...

— Браво, Пташок! — крикнула Глікерця. — Ото сказав, що знав!

— Пі-і! пані дзіко, або се неправда?

— Фурда! пане добродію, — обізвав ся радник. — Для панни то лише вийти замуж, і баста! Вже те саме, щось варта, що нічим не потребує журити ся, бо про все постарає ся чоловік. Попрятати в хаті і їсти зварити, то ціла її робота! Такі погляди, пане добродію, до часу добрі, поки крила фантазії не обгорять, а потім таки хочеть ся вийти замуж! Ми, муштини, сидимо по бюрах, мордуємо себе працею, а жінки мають усе готове. Я дуже радо поміняв би ролю з моєю жінкою: буду їсти варити, а вона най би йшла писати...

— Ха, ха, ха! — засміяла ся радникова, — а потрафив би ти замісити галушки?

— Скорше, ніж ти зреферувала-б найпростійший ротул актів, хоч би векслевий!

Проти виводів радника не було репліки. Як би був хто посьмів перечити, готов був тяжко погнівати ся. Впрочім не було кому перечити. Всі були однокового погляду з виїмкою Марійки та Подлуського, якому не хотіло ся сперечати ся..

XIV.

Се діяло ся 1873, холэрного року.

По полудни одного осінного дня Копач власне вийшов на прохід по канцелярній праці, коли до нього наблизив ся один чоловік із Страшевич. Він поклонив ся йому і стояв у заклопотаню, мнучи шапку в руках.

— А що там, Іване? — запитав його Копач.

— Та біда, прошу пана сендзі.

— Яка біда?

— Та в нашім селі, най ся преч каже, холэра.

— Ну, знаю се. Вона скрізь по селах лютує.

— Але у нас найгірше. Позавчора вмерли наші эгомось, а вчора за ними й імость. Там такий страх по селі пішов, що не дай Господи.

Копач весь задеревів на сю відомість. Обоє Поницькі померли! Хоч вони не були йому ніякі свояки, але любов до Марійки взяла його з ними як з рідними. Він іще мов непритомний стояв на місці, коли Іван, мнучи й далі шапку в руці, обізвав ся:

— Я би гада, прошу пана сендзі... Там на попівстві тепер

нема ніякого ладу, слуги порозбігали ся, лиш одна придуркувата дівка лишила ся. І в селі нема кому лад дати... То може би пан сендзя поїхали... Пан сендзя з нашим эгомостем добрі були... То може би...

Копач не дослухував його бесіди.

— А ви тут з фірою?

— Так. Приїхав по ліки, що доктор із повіяту записав. Тай як побачив пана сендзя, то погадав собі...

— А коли вертаєте?

— Та зараз, ось моя фіра.

— Добре, їду з вами.

Копач не надумував ся довго. Щось у його нутрі мов гнало його наперед. Вже аж як' були геть за містом, він пригадав собі, що повинен би був піти до президента суду і просити відпустки, повинен був завідомити маму, куди їде. Зирнув на сонце. Воно було ще досить високо. До Страшевич дорога не далека. Може впораєть ся завчасу і здужає ще вернути на ніч. Ся думка потішила його і він не зчув ся, як опинив ся в Страшевичах.

Яке-ж важне вражінэ зробило на нього ті недавно ще такі любі місця! Село виглядало мов вимерле, а на попівстві не було й живої душі. Видно було, що недуга заскочила всіх нечаяно. На столі в кімнаті коло кухні не попрятано зі стола від обіду, усюди порозкидувана одіж, поналивано водою, шафи по отвирані, на помості повно видних наслідків холэри. Копач заглянув до шафи і побачив 'фляшку карболевого квасу. Пішов до кухні, взяв коновку води, змішав з карболом і став усе зливати. Потім прикликав дівку з мітлою. Аж тепер почув, як у стайни ревіла худоба.

— Чи давала ти' худобі їсти?

— Давала.

— Коли?

— Вчора.

— Біжи мені зараз до стайні, дай їсти, а потім напій. Та ні, прилич мені сюди зараз вйта.

Вйт мешкав недалеко, то-ж і зараз прибіг, коли пан сендзя кличе.

— Зараз мені дати варту до всього!

Вйт, склонив ся і хотів відходити.

— Пождіть! Прислати мені зараз парубка, щоб обійшов

худобу... але зараз, в тій хвили. Не соромно вам, що такого доброго згомостя отак покинули? Навіть нікому худоби зайти!

— Та пошу пана сендзя, воно правда, згомость були добрі царство їм небесне, та кожде знаєте, боїть ся...

Копач дав приказ рукою, щоб пішов і все виконав як слід. Дівка, вернувши від вїйта, пішла порати ся до стайні, а Копач за той час узяв мітлу в руки і став замітати. Йому якось ніраз не було страшно, що ступає по мільярдах тих дрібних ворогів, із котрих кождий міг убити чоловіка.

Потім узяв ся стелити ліжка. Під подушкою їмості знайшов ключі і сховав їх у кишеню.

Стало темніти. Копач засьвітив лямбу і пішов до третьої кімнати. Треба було спішити ся, бо з Самбора виїхав, не оповівши ся президентови. І мама не знала, куди він дів ся і клопочеть ся ним, а тут знов годі так лишити, треба було забезпечити останки мізерії, бо се Марійчине. І він, згадавши її, аж за плакав. Як вона перенесе той удар? Бідна дівчина! Хотів найперше звістити про се нещастє Олесья. Знайшов папір і став писати лист. Описував усе під першим вражінєм. Се заспокоїло його, він почув страшенну втому і 'голод. Тепер прийшло йому на гадку, що й він може стати ся жертвою тої страшної недуги... Вмирати? Та він ще такий молодий. Ну, що-ж? кождому прийдець ся раз умерти. Лекше вмерти, як дивити ся на таке. Та ба! А мама? Вона немічна, стара. Без нього вона хіба би пішла по жебрах. Йому стало страшно на саму згадку, що полишив би безпомічну, беззахисну неньку. Він мусить жити для неї, для мами. Таж поприсяг собі на могилі батька, що мами не лишить. Та смерть із такими умовами не числить ся.. От найприкрійший приклад на Поницьких.. Їм треба було жити для дочки, а смерть не дала. Треба самому дбати про себе, ратувати ся. І Копач почув себе, мов би потапав. Він кинув ся до першої кімнати. Тут була ще вода карболева в коновці. Копач мет нув ся за вмивальницею, роздяг ся до сорочки і став мити ся. Та не було чим обтерти лица, тож обтер ся сорочкою. Потім виполокав рот горілкою, і одягнув ся. Нагадав собі, що їсти хочеть ся. А тут знов тямив, що з поживою найлекше заразити ся. Нагадав собі яйця. Він знайшов ключ від шафи в сїнях; там були; яйця, хлїб, масло. Усе те лишив, а забрав кілька яєць. У кухні вже була дівка, казав розпалити огонь і варити яйця. Дівка сказала йому, що не вміє. Взяв ся сам за ту роботу.

— Чи був хто від вїйта?

— Був наймит.

— У стайні порядок?

— Ая!

— Корови доэні?

— Ні.

— Біжи доїти. Та чекай — умий собі руки тою водою, що там в коновці, знаэш?

Дівка пішла.

— Як я тому всьому дам ради? Коки професор скоро приїхав! Як я тут усе лишу?

Хотів іще поговорити з вїйтом і йому всьо віддати під догляд. Та не було кого по нього післати. Копач узяв на себе пальто і вийшов на двір. Була пізна осінь. Копач аж, тепер змір кував. Доси було йому байдуже про погоду. Здибав якогось чоловіка на вулиці і післав його по вїйта.

— Скажи, що сендзя з Самбора кличе.

Вїйт уже лягав спати. Не хотіло ся йому, страшенно йти, але то сендзя казав, треба йти.

— Чуэте, вїйте, я завтра рано мушу їхати. Замовте мені коні, заплачу, то не ст і й ка. Ви прийдіть сюди рано. Позамикаэмо все і вам віддам під нагляд.

Вїйт став чухати ся в потилицю.

— Як я тому всьому дам раду? У мене своэ господарство.

— Мусить так бути, та то не довго, поки не приїде той пан із Перемишля — знаэте? може й, я з ним приїду. Добраніч.

Вїйт не відходив ще і видно мав щось сказати.

— Я прошу^у пана хотів, спитати, де пан будуть ночувати?

— Тут.

— Небезпечно так самому, можуть пан занедужати в ночі, ніхто не поможе. Може би пан до мене, коли ласка...

— Спасибіг вам, я таки тут заночую. В ночі може хто влізти тай розкрасти всьо...

— Та воно правда. Такий безбожник грїха не знаэ, а все воно, близша сорочка тіла як кожух... Та не знаю навіть, чи пан що їли...

— Ось варю собі яйця на кухні, та зараз буде вечеря.

— Ну, коли так, то добра ніч. Завтра буде всьо готове....

За той час вечеря була готова. Дівка принесла молоко зі скіпцем. Копач узяв ся їсти яйця, а за той час поставив до, ор-

ню молоко.

— А ти їла що?

— Ні, прошу пана, я така голодна, ха, ха, ха, — і вона розсьміяла ся ідіотичним сьміхом.

Копач дав їй три яйця у горнятко пряженого молока. З вечерою забрав ся до покою.

Тепер стали у нього думки порядкувати ся. Міркував над тим усїм, що в тій хатї пережив. Коли був, тут у останнє, чи надїяв ся того, що тепер э? Ось як би все бачив тепер. При тїм самїм столї сидїли разом. Тут, де тепер він сидить, сидїла люта Павліна. Там Марійка поралась. Тут сидїв о.. Григорій — де то все подїло ся, тай ще так напрасно, несподївано!

По вечерї Копач прилїг на софу, бо почував страшенну втому. Забув, що й курити вже не було що. Його брав сон. Але нагадав собі ще щось. Устав і пішов із сьвітлом до першої кімнати і зачинив двері на ключ. В тій кімнатї огорнув його незрозумїлий жах. Таж тут учора о тїм часї жила ще покійна Поницька. Боже! Йому аж волосє дубом стало. Здавало ся, що ще тепер, чує її стогнання. Пішов до кухні і наказав дівці позамикати стайню і класти ся спати. Вернувши до кімнати, побачив лист написаний до Олеса. Треба би його запечатати і заадресувати.. Та нехай, уже завтра, бо й коверти нема. Поставив лямбу на столї. Нехай сьвітить ся. Він лїг на софу, заложив руки під голову і заснув твердо як камїнь.

Уже сонце стояло високо. Фїра ждала бїльше як двї години на обїїстю, вїйт два рази заходив до кімнати, але не мав відваги будити пана сендзю.

— Мав він із себе, мав за ту, ніч. Молоде, тай заснув, як камїнь. Добрий чоловік. Не знати лише, чи він який свояк покійного згомостя, чи так лише наражав своє житє на очевидну смерть... А може він до нашої паннунці? Дав би то Бог! Бїдна сирота! — так міркував собі вїйт, зайшовши 'вже третїй раз до кімнати, де спав Копач. Тепер треба було його конечно збудити, бо чоловік непокоїть ся там' на дворї.

Вїйт рипнув сильнїйше дверима і закашляв голосно. Копач отворив очі. Не міг первїсно зміркувати, де він. Бачив 'чужу кімнату і чужого чоловіка, що стояв біля порога.

— Чого вам треба?

— Та пан сендзя мають їхати до Самбора, я вже давно чекаю з фїрою.

Копач зірвав ся тепер на ноги. Сумна дійсність отверезила його. Все нагадав. Але хоч проспав ся 'гаразд, почував себе сла бим. Голова ходила ходором, в ухах шуміло. В роті чув якийсь несмак, а кости усі боліли.

— Добре, війте, що прийшли. Ось я вам віддаю в опіку все, цілу хату. Ви за все відповідаєте, поки не приїде професор із Перемишля. Се довго не потриває. Я зараз їду.

— Та може би пан що зіли, так небезпечно тепер їхати.

— Е! До Самбора не далеко, поїду так.

Забрав написаний до Олеся лист зі стола і поїхав. Сьвіже повітрэ трохи оживило його, але виглядав так страшно, що мати побачивши його, аж перехрестила ся.

— Сьвят Господи! що з тобою дитино, куди ти блукав?

— Нещастэ мамо. Обоэ Поницькі повмирали на холэру. Я там і ночував — страх, аж волосэ дубом стаэ.

— Ти там був, тай 'я нічого не знала — говорила стара, тай поблідла зі страху. — Сину, ти огнем граэш. Тобі смерть грозила...

— Я зробив добре діло. Дайте мені, мамо, їсти, я передягну ся тай умию ся.

Копачеви зробило ся ніяково, бо покинув уряд без оповістки. Треба було іти зараз до президента оправдати ся.

Президент, побачивши Копача таким, здивував ся.. Копач розповів йому все як на сповіди .

— Чи то ваші свояки які?

— Ні.

— Чудно мені, як можна так за чужими людьми розбивати ся тай житэ своэ наражувати. Коли так усіми своїми знайоми ми будете займати ся, то й в уряді вас ніколи не побачити.

Копачеви зробило ся 'ніяково. Такої уваги від президента він не чув, а всеї сущої правди ніяк було сказати. Він перепросив його ще раз і пішов до своэї робити.

XV.

Олець одержав лист Копача зараз другої днини в полудне, коли сиділи всі при обіді. Лист був писаний олівцем. Олець, прочитавши його до кінця, скрикнув страшеним голосом і вхопив ся обіруч за голову. Павліна з Глікерою страх налякали ся. Гадали, що Одесь захорів, бо не могли довгу хвилю від

нього слова почути. По добрій хвилі встав від стола і блідий та, трясучи ся, проговорив:

— Зараз їду до Страшевич, тато і мама покійні, на холєру повмирали — ось лист від Копача. Не кажіть нічого Марійці, поки не верну...

— Але-ж Олесунцю, вважай на себе, в такий огонь іхати небезпечно, там не аби яка пошесть...

— Мушу, мушу, іхати, нехай уратую ту мізерію, яка остала ся для сироти.

Він тепер розплакав ся.

Павліна метнула ся ладити чоловіка в дорогу. Практична Глікєрця метнула ся до міста, купила флящину рому і якісь каплі против холєри. Поїзд до Самбора відходив за пів години і треба було спішити ся.

В Самборі Олесь пішов просто до Копача. Сей розповів йому все подрібно, як що було, і обіцяв ся поїхати з ним, аби йому помогти. Сам пішов до президента за урльопом.

— Що вам стало ся? Відки така гуманність узяла ся, — каже президент незадоволений уже з Копача через те, що на нїм так “завів ся”. — Тут щось иньше. Коли мені правди не скажете, готов я Бог зна що подумати про вас.

— Скажу пану президентови правду як рідному батькови. У Поницьких є дівчина і я з нею думаю женити ся...

— В такім разі, мій любий, усе мені ясно.

— Чи добре 'я зробив, що старому всьо сказав? — думав Копач вертаючи до дому. — Хоч воно ще в далекім пляні, та на що має зле думати про мене? Я судовик, повинен правдою жити.

Всю дорогу укладали з Олесем, що зробити і як діло поладити. Копач радив описати всьо, прикликати знавців, щоб оцінили, і всьо продати до чиста, що не дасть ся переховати. Олесь казав, що з того не візьме собі нічого, нї крейцара, всьо має бути для Марійки. А Марійку візьме тепер знов до себе, дівчина має скінчити семінарію, аби мала свій хлїб.

— Чи панна Марійка знає вже?

— Нічого. Я лише дістав ваш лист, зараз і поїхав. Дома наказав, аби мовчали, поки не верну.

В Страшевичах застали все так, як лишив Копач, і зробили по його раді. Жид арендар купив коні, газди купили худобу і пашу та знаряди господарські. Иньші Жиди купили постіль і

білэ за пів дармо, бож се від холэрних.

Олесь обчислив гроші. Було всього 756 зл. Крім того батьків годинник, котрий лишив собі на пам'ятку, годинник матери і ковтки золоті забрав для Марійки. Копач випросив для себе розпятэ, що стояло на столі.

Тоді віддали вйтови ключі від будинків і виїхали. Перед тим Олесь пооглядав на пращанэ всі кути в хаті, заходячи ся від плачу. Копач плакав теж. І він тут полишив частину свого житя.

Вертаючи, Копач мав на гадці признати ся Олесеві в своїй любови до Марійки, бо-ж се її опікун від тепер, але не вважав се за відповідне. Він іще нічого не маэ. Велике діло авскультант. Про весілэ нема ще що й думати, на висше адюту ще найменче рік ждати, коли не більше. Впрочім як тут говорити про вінчанэ, як ще ладаном пахне? За рік саме скінчить ся жалоба. За той час Марійка теж не вийде замож. Любов, то не крам, із яким виїздить ся на ярмарку. Се съвяте діло, треба мовчати до часу — воно вже не довго... Він полишив Олесья в Страшевичах а сам вернув до дому.

Павліна розпитала про всі подробиці тай так від нехочу натякнула на справу маэткуву. Олесь розповів їй усе подрібно.

— Ми нашу половину умістимо в касі, ну, а Марійчина ледви їй вистарчить скінчити семінарію.

— Я так не думаю. Все те, що остало ся, то для неї, її візьмемо від місяця до себе і в нас уже скінчить семінарію.

Павліна не відповіла нічого, бо Олесь був занадто подразнений, але се їй не подобало ся.

Олесь мав тепер одно на думці: в який спосіб сказати про се сестрі, як її до того підготувати, щоб сей удар був для неї лекший. Насамперед пішов до Вайсової і розповів їй. Жінка дуже налякала ся. Їй було жаль дівчини, вона взяла на себе, щоб до сеї страшної звістки приготувати її. Вона розповіла Марійці, що в Страшевичах велика пошесть. Марійка моз задеревіла. Мусить на тім щось бути, бо инакше Вайсова не казала би їй сього. Серце її віщувало нещастэ і вона таки зараз пішла до Олесья. Його не було тоді дома. Вона вийшла налякана. Павця приняла її заплакана, вона саме тоді ладила жалобну сукню. Се сказало Марійці всьо. Вона заломила руки в розпуці. Але грози того нещастя вона не догадувала ся. Здавало ся, що одно з батьків умерло, а що любила їх однаково, то й

не допитувала ся, котре. Їй потемніло в очах і вона зомліла.

Павліна з Глікерою підвели її на софу і стали тверезити водою. На те вийшов Олесь.

Сцену, яка тепер наступила, годі описати. Марійка стала відразу куглою сиротою, а одинока її підпора — брат Олесь. Однак вона в такій хвилі не подумала про се. Не стямила ся, як довго сиділа у Олеся. Він їй сказав, що час до дому і він її підведе. Марійка встала автоматично і пішла з братом. Не бачила сьвіта. Ноги під нею мліли і на вулиці кілька разів трохи не впала. Олесь став за неї побоювати ся. Такий удар міг підкосити її здоров'я. Думав сам що найвідповіднійше буде віддати її в опіку Вайсовій, бо Павліна до того ні раз не надавала ся.

Минув тиждень, заки Марійка стямила ся. За той час не могла ходити до школи, хоча Вайсова не дала їй у ліжку лежати. Перший раз прийшла Марійка в чорнім одязі.

Олесь хотів поладити діло з жінкою, щоб від місяця перевести сестру до себе. Зразу Павліна не противила ся. Аж як стала наближати ся рішуча хвиля, вона сказала отверто Олесеви, що Марійки не прийме в хату.

— Нехай держить ся Вайсової. Перше, коли було кому платити, то на сьміх, на сором відібрали дівчину і дали до чужої хати, а тепер як нема нікого, то мені на карк тягар всадити? Ти знаєш, що то коштує держати дівчину, а у мене своя дитина і нікуди шастати...

Павліно, так мусить бути і кінець. Я її не лишу на вулиці. Те що лишило ся, все до чиста заховаю для неї.

— Ну, то вже не досить, що з кривою своєю дитини віддаєш їй половину, що тобі правно належить ся, то най би за ті гроші заплатити їй станцію. Я її остаточно прийму, але не за дармо...

Олесь уже був лихий.

— А я скажу, що візьмеш за дармо, бо поки що, я тут господар. Скажи мені, чи я тобі випоминав коли, що твою сестру сироту держу за дармо...

— Мою сестру? А ти не бачиш, що моя сестра робить? Ми слуги не держимо. А з Марійки який пожиток? В школі і при науці тай тільки всього.

— Даремне говоренє. Вибирай: або Марійка буде в нас, а ні, то жадної не буде і Глікерцю дївай собі кудя хочеш. Запла-

тити слугу мене ще стане..

Супротив такої альтернативи Павліна мусіла згодити ся прийняти від місяця Марійку, бо справді було-б зле, коли-б Олесь поставив на своїм і хотів Глікерцю видалити з хати.

До першого вже було не далеко. Олесь оповів сестрі, що від першого перейде до них. Се було знов нещастє для дівчини але супротив нечайної втрати батьків се здавалось їй нічим. Жаль їй стало добрячої Вайсової, любих товаришок, але вона тепер сирота, годі супротивляти ся. Треба піддати ся судьбі і йти на ласкавий хліб.

І Вайсовій було жаль розставати ся з Марійкою, бо-ж вона була окрасою її пансіону, та що-ж було робити? Даром її удержувати не могла, бо сама бідна вдова, а супротивляти ся волі брата не мала права.

Попращали ся серед сліз. Вайсова супроводила її благословенством і бажала всього доброго так, як собі на те заслугує

Павліна поводи́ла ся з першу з Марійкою байдужно і давала їй у всім волю. Марійка чудувала ся такій зміні і думала, що братова вшанувала її тяжке горе. Але ситуація швидко змінилася. Павліна сказала їй раз грубо, що вже час би кинути плачі і жалі, і взяти ся за діло.

Яке то мало бути діло, Марійка не догадувала ся. Павліна розуміла під тим науку Несторка і поміч у хаті. Від того часу вона станула на тім самім становищі, що й минулого року: вчила непослушного Несторка, мила начинє, прятала і бігала до міста за посилками.

Марійка не запротестувала против такого трактованя її братовою ні разу. “На чужім хлібі не можна брикати, та того вже не довго, ще півтретя року, тай годі”. Несторко став тепер прикрійший ніж перше.. Він чув від мами, що Марійка у них на ласкавим хлібі і мусить йому годити. Так і поводив ся з нею. Нераз, коли його кликала до науки а батька не було дома, він й бризнув:

— Тоді буду вчити ся, коли мені схочеть ся, бо тобі мама за те їсти дають... ти пішла би під пліт, як би не мама.

Марійка на те мовчала і терпіла.. Одна ще думка додавала їй сили в тім терпіню, думка про Копача. Вона довідала ся від брата, як благородно поступив собі Копач при смерті її батька, матері, як наражав своє житє задля них, задля неї, щоб виратувати ту мізерію, що остала ся, від розстрати. З разу на-

віль бояла ся за нього, чи справді не занедужав, але потім надійшли вісти, що з морозами пошесть вигасла, а про його смерть таки би може почула. Вона надто вірила, що Копач живий і буде жити, бо її серце зараз би відчуло, коли-б йому що лихе трапило ся. А коли згадала ті слова, що їй Копач сказав на прощанє, то їй аж на серці повеселїйшало. Се була одинок а ясна зірка в тій темряві, що її окружала. Копач сказав, що її не покине і додержить слова...

Від часу, як Марійка перейшла до брата, почало ся для неї то буденне, монотонне житє, що й минулого року. Школа, домашня робота, наука потай братової, ті самі гості, ті самі розмови недотепні, буденні, неприличні, те саме товариство, ті самі Пташки... Товаришки Павліни урядникова і професорова стали знов уважати Марійку за свою і ні разу перед нею не женували ся своїх дурненьких розмов. Пташок тепер іще більше надскакував коло Марійки, хоч вона виказувала йому свою нехїть.

Павліна все жалувала перед людьми бідної сироти, але на те тільки, щоб по при те поплакати також над своєю недолею, що мусить удержувати сироту, що то багато її коштує, а тепер такий тяжкий час і всьо дороге.

Одного разу здибал а ся Павліна з радниковою на базарі.

— Чи знаєте, — каже радникова, — що наша бідна Зарічна хора. Відвідали ви її?

— Я перший раз чую. Не вжеж? Учора ми бачили ся.

— А нині бідненька захоріла і лежить певно в постели. А знаєте, з якої причини? Як то чоловік не міркує навіть, звідки нещастє на нього спаде. Подумайте: побачила мій новий гарнітур у неділю в церкві — знаєте, той сканковий, що я собі недавно справила, і так собі то взяла до серця, що розхоріла ся з завити...

— А хто-ж їй каже бути завидующою?

— Га, така вже натура, а за свою натуру ніхто не відповідає

— Я вже давно то замітила, що вона страх зла жінка. Прошу вас, таке саме було, як я собі сього літа купила новий капелюх, знаєте, той ясний з білим пером. Вийшли ми на прохід і там стрінули ся. Я дивлю ся, а моя Зарічна то синїє, то червонїє, то зеленїє, то блідне. Аж мінить ся. Заложу ся, що то було з причини мого капелюха. Ну, але то був капелюх, я за нього дала у Львові у Оберлєндера 20 зл. як один крейцар, але

щоби задля гарнітуру сканкового аж розхоріти ся, то се вже не свідчить добре про її характер...

— Говорить собі. Мій гарнітур коштує 50 зл., і я ще була до того необережна, що сказала їй се..

— За для мене не потребує тепер хоріти. Мені тепер не до строїв — я в жалобі, тай нікуди мені ані з зачого строїти ся... Тепер у мене страшенні розходи. Утримати таку дівчину, то не що будь, то страх коштує.

— А на щож вам утримувати її?

— Як то? А совість! Деж вона дінеть ся бідна, беззахисна?

— Видайте її.

— Видати? А хтож нині візьме таку сироту без маєтку, без посагу, просту голу?...

— А я маю для неї жениха. Чоловік статечний і становище має. Дуже заінтересував ся нею...

— Хтож се такий? Жартуєте хіба...

— Не жартую. Гріх із сироти жартувати. Маю на думці Пташка. Він дуріє за Марійкою.

— Пташок? Та щож він має? Таж то діурніст...

— Ви не знаєте того, що я знаю. Чоловік мені говорив, що Пташок ось ось стане канцелістом, уже пропозиція пішла і сподіваєть ся авансу, а кваліфікацію має як найліпшу. Про те вже мій чоловік подбав, бо його дуже любить.

— Та що то балакати! Я тому не вірю. Де би там канцеліст на таку подивив ся. Нині кождей женячи ся, шукає крейцара, а тут голизна.

— А я вам кажу, що правда. Пташок мені признав ся, що Марійка йому подобала ся, що її любить без памяти і просив мене, аби його сватати...

— Та Бог би з вас говорив, мої ви кохані. Колиб се правда була! Мені би камінь з карку уступив ся... Я хотіла сказати, що бідна дівчина мала би сталий кусок хліба... Олесь усе говорить за ту семінарію, та що то варте. Ах, Господи, що нині учителька? В голові їм поперевертало ся. Та кілько ще на те чекати! Ще півтора року удержувати, то страх погадати, і звідки? Ми самі бідні....

— Отже ведіть справу так, щоб було весіле..

— Воно правда, що Марійка не так дуже без крейцара. Щось там Олесь уратував зі спадщини, свою половину для неї відступив, хоч і ми не багаті — буде того близько вісім сот..

— Чи так? Га! га! Як скажу про се Пташкови, то аж підсочить...

— Але прощайте, прощайте, я спішу ся до дому, бо ще на обід не розпалювала...

— Прощайте, та не забудьте, що ми говорили...

— Не забуду, ах Господи! та моя радість... що сирота буде мати долю...

Павліна була дуже з того рада, що почула від радникової. Воно вправді було би ліпше, як би Пташок закохав ся в Глікерці, але на милуванэ нема силуваня. Нехай бере, котру хоче, а би лише взяв. Для Глікерці буде Подлуський, а вже-ж концепісті то не канцеліст. Павліну розсаджувала радість. Вона хотіла ще перед ким виговорити ся по щирости і нагадала Зарічну. Чи справді вона хора з зависти? Пішла до неї.

Зарічна ходила по хаті з завязаною головою. В кімнті розмодив ся запах кольонської води і цитрини. Зарічну мучила мігрена. Павліна стала їй диктувати всякі ліки на ту вперту і прикру недугу, а при тім хотіла дізнати ся, чи справді така причина недуги, як їй казала радникова.

— Бачили ви гарнітур, що собі радникова справила?

— Бачила, сканковий, звичайний...

— Коштує мабуть 50 зл.

— Сьмійте ся з того, мої ви кохані! Куди там, найбільше 25 зл., де би її чоловік стілько гроший вивалив...

— І те що дав, то певно який хабар...

— Я би за те два крейцарі не дала...

Павліна хотіла їй усьо оповісти, що чула від Радецької, що Пташок уже о Марійку осьвідчив ся, але роздумала инакше. Зарічна готова була цілу справу попсувати своїми пльотка ми, отже треба було ще замовчати. Павліна, хоч в першій хвилі втішила ся дуже тим, але тепер задумала ся, чи справді є чим тішити ся..

XVI.

Павліна рішила ся передовсім обговорити цілу справу з Глікерцею. У них були такі справи, про які не говорили ні з ким иньшим, про які ніхто не сьмів знати. Се були інтимні справи між двома сестрами. Вони хоч нераз посварили ся гостро між собою, ніколи не зрадили одна другої. Павліна любила Глікерцю по своєму, т. є коли кому мусіла щось доброго зро-

бити, то вже-ж би насамперед сестрі. Тим добрим мало бути вінчанэ. Був під рукою жених. Кому його дати, Марійці, чи Глікерці?

Глікерця вислухала уважно Павліни і заявила, що за Пташка не піде, бо вона варта чогось ліпшого. Пташок, здаєть ся, трохи придурковатий, недотепний, любить випити, а такий чоловік їй не подобаєть ся. Вона любить людей веселих, смілих ну, і гарнійших як Пташок, у якого всього три зуби з переду парадують. Нехай Павліна нею не клопоче ся, вона вже собі згодом дасть раду і зловить собі гарнійшого з поміж тих, що у них бувають.

Павліна рада була такій відповіді сестри. Раз для того, що сватанэ скорше їй удасть ся, бо Пташок закоханий у Марійці. Друге, що уступить ся їй тягар із плечий. Ще півтретя року удержувати і зодягати таку дівку даром, то не аби що. Третэ, що з Глікерці їй більша поміч у хаті, як із "ученої" Марійки. Що правда остатня причина була суперечна інтересам Глікерці, ну, але вона сама не хоче, то їй і кривди нема.

Усе повинно би піти гладко, бо лише розходило ся про те, щоб Марійка на те пристала. Вона так причепила ся до науки, учительство так їй заїхало фірою сіна в голову, тай хто зна чи з Копачем не замотиличила собі голову і буде показувати різні примхи. Але на се э способи, вона їх маэ і так досолить Марійці, коли по доброму не схоче, що сама просити-ме Пташка, щоб її взяв.

— Але спершу по доброму, — закінчила Павця свої думки.

І взяла ся до Марійки по доброму. Була для неї солоденька, плакала над її сиріством, так що Марійка не могла з дива вийти. Рівночасно хотіла поговорити гаразд із Пташком. Може все те неправда, що їй Радецька говорила, бо-ж то звісна цілому світови пльотниця. Ой далаб вона їй! Неминучо зірвала би з нею всі вузли приятни.

Стала отже запошувати Пташка до себе частійше ніж перше, була для нього дуже ласкава, тішила ся, що вже раз діжде ся свого хліба, що варто би вже й оженити ся, що так йому і одної днини нема що оставати самому, бо його певно на перше місце кинуть у якийсь заказаний, забутий куток повітовий... При нім говорила, що вже певно мусів зробити якийсь вибір, бо-ж він не такий молодик і крутить ся між людьми і буваэ в порядних домах.

Пташок слухав уважно тих слів, кілька разів зацікавив по своєму, але не сказав нічого рішучого. Зі своєю задушевною гадкою Павця не виїздила перед Пташком, а він не сказав нічого. Тоді прийшло Павці знов на думку, чи Радецька не одурила її. Вона таки прямо заінтерпелювала в тій справі Радецьку. Та Радецька забожила ся на те, як свого чоловіка любить, і обіцяла сама вмішати ся в діло.

При одній нагоді, коли були разом з Павцею і Пташком, вона прикликала їх у куток і заговорила просто:

— Чому ви, пане Пташок, не осьвідчаєте ся вже раз о Марійку? Я з себе дурня не дам зробити, а коли не те, то й чоловікови скажу...

— Пі, пані дзіко! Я ще не сьмів, номінації ще нема...

— Та бо ви не пікайте, лише беріть ся за діло. Номінація певно прийде за кілька день... Чи ви хочете, щоб вона вам осьвідчила ся? Ось тут зараз говоріть, чи я брешу, що ви любите Марійку?

— Пі-і, та люблю, певно, але я не сьмів, — каже Пташок, обертаячи ся до Павліни і цілуючи її в руку...

— Чи се на серію? — каже Павліна.

— Най би не було на серію, — каже Радецька, — я би йому той чуб до решту обмикала.

— Беру вас за слово, — каже Павліна. — Ваша річ буде подобати ся дівчині, а решту я беру на себе.

Пташок був засоромнений і заєдно цілував то одну, то другу паню в руку. Всі були раді.

Пташок вийшовши на вулицю затирав руки з радости і проговорив кілька разів до себе: Пі-і! пані дзіко!

Інтерес представляв ся йому знаменитим. Добре то говорить ся, що Марійка бідна, але він знає добре, що для неї є близько 800 зл. посагу а то не що будь. Вправді він яко канцеліст міг би взяти більше, але хиба женив би ся з якою старою панною або вдовою. А тут бере дівчину як цукерок, молоденьку, гарну і пухкеньку аж любо глянути. Пташкови на саму згадку, що Марійка буде його жінкою, аж слина з рота потекла. То-ж він уже й не такий молодий, трийцятка вже минула. Пташок був так зайнятий своїми радісними думками, що трохи сам до себе не говорив на вулиці. Одна лише немила думка насувала ся йому і брентіла як уперта муха, але він її від себе відганяв. Йому приходило на думку, що Марійка була для нього

непривітлива, не хотіла з ним розмовляти і не раз відвертала ся від нього. Ну але се змінить ся. Дівчата ті, що він їх знав, усі такі примхуваті. Кожда то ніби: тікай геть, а ходи сюди. Він у тім практик і розуміє ся на тім. Трохи й Марійка побрикає, а потім освоїть ся і полюбить. Впрочім чи то любов так дуже потрібна? От трохи! Та-ж він і не такий поганій. Бувають іще поганьші від нього. Коби лише до вінця, а про те постарая ся професорова, коли обіцяла. Ет! Не варто тим собі голови морочити.

Пташок махнув рукою і засягнув якогось прохожого. Тепер стямив ся, перепросив і пішов далше.

Відігнавши ту прикру думку Пташок снував далше свої пляни як золоту ниточку з клубка. По весілю піде звідси геть на провінцію, вийде з тої залежности від Радецьких, се одинокий спосіб освободити себе, бо інакше не можна. А залежність та дуже йому долягала. В тім товаристві мимо великої свободи він почував себе як у клітці. Все-ж то професори і радник судовий, люди учені, а він при них уважав себе нулею, бо яке-ж його знанє? Скінчив чотири кляси народні в Радимні, а потім не було куди йти до гімназії, тож кинув ся на писарку. Насамперед у магістраті в Радимні, потім вкрутив ся до суду повітового на писаря. Мав дуже гарне письмо, тому злюбив ся дуже начальникови суду Радецькому. Він забрав його з собою до Перемишля. Тут зараз зміркував, що зле зробив, даючи заманити себе перспективою на канцеліста. В Радимні було йому дуже добре. Писав у табулі, де все щось капнуло. Навчив ся хлопам супліки писати, їздив на комісії, все те значило "свіжий крейцар". В Перемишлі треба було обмежити ся на саме діурнум.. На комісії їздили авскультанти, а табулярні урядники брали "за приспішенє" для себе, а йому казали виписувати сі приспішені витяги табулярні .

Йому приходило не раз на гадку вернути ся до Радимна на давне місце, але не мав певности, чи воно порожне. З другого боку не мав смілости супротивляти ся волі Радецького. Готов на нім мстити ся, і лишив би ся без нічого. Далше придержував його вигляд на канцеліста. Радецький подбав, що Пташок зложив не зле іспит табулярний. Перспектива ставала виразнійша.

Коли Пташок усе тепер нагадав, мусів сконстатувати, що дурний був, коли думав інакше. Радецький мав рацію і додер-

жав слова. Тепер не лише буде канцелістом, але й жінку матиме... пі-і!...

Пташок почував себе дуже щасливим. Піде на провінцію, байдуже, куди, але як добрий табулярист буде при табулі, а се на повіті дійна корова. Він бачив се на власні очі, і нераз облизував ся, як ті урядники брали гроші мов половину. Ту у більшім місті платять за "приспішенэ" пани адвокати, нотарі що їх ласка, ну, а в глухім куті, де з хлопами робота, можна таки самому упімнути ся на штемплі, яких ніколи не треба купувати, за перегляд актів і т. д. То золотий інтерес. То інтереснійше становище як адюнкта, бо адюнкт маэ лиш голу пенсію.

А при тім кілька то иньших дурничок, снідань і т. д., і не в такім товаристві як тут, де чоловіка годують або вепровиною з капустою, або пиріжками тай чаэм! Там можна собі дозволити і на такі спеціяли, як кавяр, бо розуміэть ся, що хто хоче, аби йому що зробити і запросить на сніданэ, то не числить ся. А товариство! Певно не таке вчене як тут. Можна буде як рівний зрівним поговорити. А жіночка! Як пампушок. Він маэ багато знайомих дівчат, а особливо між жидівочками, але такої ніжної, гарної ще не пізнав жадної.

Прийшовши до дому, Пташок довго не міг заснути. Щастэ не давало йому спати.

XVII.

Павліна уложила собі такий плян, що насамперед треба обробити Олесю, а потім із Марійкою діло буде лекше.

Гості розійшли ся. Дівчата попрятали в хаті і пішли до кухні. Несторко заснув і не міг чути, що говорила мама з татом. Павліна була дуже привітлива для чоловіка, говорила лише про річи не прикрі, а потім приступила до діла. Вона була жінка енергічна і ніколи не лякала ся. Тепер почула мимоволі якийсь острах і серце у неї забило ся сильнійше.

— Ти знаэш, Олесю, що Пташок ось-ось зістане канцелістом?

— Знаю. Ну слава Богу, то добрий хлопчисько.

— Правда, що добрий! Я сама пізнала, статечний, ошадний... А кілька канцеліст маэ пенсії?

— Зараз... то XI. ранга. Отже 600 зл., потім активальний додато 150 чи 120, отже висше 700 зл.

— То дуже ладна пенсія на початок...

— То ще не всьо, канцеліст має ще дещо з боку... комісії, знаєш, то що, все що капне...

— Так? Я того не знала. То-ж він собі може гарно стояти. Підє певно на повіт, там житє дешевше...

— Певно.

Павза.

— Тепер Пташок може на безпечно женити ся. Правда Олесунцю?

— Без квестії може...

— Такий статочний, ошадний чоловік...

Павза.

— Знаєш, Олесунцю, я з тобою в тій справі маю дещо поговорити... то э...

— Певно хочеш Глікерцю за нього видати — ну, в тім не булоб нічого злого... порядний чоловік.

— А як би не Глікерцю, лише Марійку?...

— Марійку? Що тобі до голови прийшло? При чім тут Марійка?

— Ото-ж бо й э. Радникова сватаэ для нього Марійку. Він закохав ся в ній по сам ніс...

— То ще би не рація, а що-ж Марійка на те?

— Я гадаю, що вона розумна дівчина і не відкаже йому. Я навіть замітила, що вона не дуже противить ся... Бувало на проходах радо з ним іде під руку, розмовляє..

— Я там на тім так не розумію ся, але мені здаєть ся, що Марійці що иньше в голові... вона про науку лише думаэ, про учительство...

— Пустє! говори собі. Наука наукою, а замуж таки пішло би ся. Пташок маэ вже становище, ладну пенсію.

— Та бо пожди! Тай за Пташка не вийшла би так раз два, вона ще в жалобі.

— Або-ж то жалоба що перешкаджаэ? Весіля гучного не буде. До церкви тай до дому... а ми не в жалобі вінчали ся? Та-ж і я була тоді в жалобі по зимі.

Олесь задумав ся.

— Слухай, Павцю. і відповідай мені по правді! Чи не спішно тобі для того, щоб її з хати позбути ся?

— Я? її з хати? позбути ся? Олесунцю, що ти говориш? Ах Господи! а що-ж вона мені тут заваджаэ? Але я те роблю

для її добра, бігме, як тебе широко люблю. Подумай, яка її будучність! Учительку гонять із одного місця на друге, нею помітують інспектори і старші учителі, нападують хлопці і баби та ж знаєш які наші хлопці! Вона до школи, як чорт до сьвяченої води. Най іно викаже по совісти тих дітей, що до школи не ходять, то їй очі видеруть. І хто за нею обстане? Все при нас, або близько нас не буде. Можуть її кинути на другий кінець Галичини. А по тому така молода і гарна дівчина — бо вона таки гарна, то треба признати — на які небезпеки вона наражена! А най лише раз їй нога поховзне ся, тоді що? Або я такого вже не бачила? Чи-ж то житє, чи то становище? От так говорить ся, аби люди мали чим бавити ся, та собі голову морочити...

— Мені все той Копач із голови не сходить. Він так піклувався моїми батьками...

— Анї в голові собі того не май. Піклувався, бо добрий чоловік, то йому треба признати, що йому належить ся. Але Копач не для неї... Для нього певно вже якийсь радник свою дочку загнув. Го-го-го! Вони його не пустять. На нїм, як чую, аж бють ся. Марійка за мала для нього птиця. Такому авскультантови давай зараз тисячі... Впрочім, годї його про те питати, бо не яло ся, а тимчасом Пташок готов нам фуркнути... Ой Олесунцю, куймо залізо поки тепле. Трафляєть ся чоловік порядний, статонний, не відтручуймо його... Потому міг би ти жалувати.... Ліпше воробець у жмени, ніж... як то там каже ся.

— То всьо добре, але бачиш, Пташок не має тої осьвіти, що Марійка. Він скінчив усього на всьому народні школи, та лише через своє гарне письмо дістав ся на діурністу... Марійка має замилюванє до книжок...

— А що-ж їй буде перешкаджати книжки читати? Ось я. Як тяжко гарую, працюю від рана до ночі, а все-ж іще знайду хвилику свобідного часу, що дещо прочитаю. У неї буде більше часу, бо що на повіті робити?... Він для неї всьо зробить, бо страх її любить...

Олесь ходив великими кроками по хаті задумавши ся Павця говорила далі:

— Я ще одно забула сказати, Марійка не має ні раз дару до вчительства. Подумай собі, як вона вчить Несторка. Дитина з ліпшого дому і понятлива, а що його навчила? Просто ради йому не може дати, а що-ж буде, як дістане двацять сільських

бовванів, що то не знають, який сьогодні день! Приїде раз інспектор, другий, побачить, що діти нічого не вміють, тай лявфпас неминучий... Тоді знову тобі на карк влізе — бо де-ж подіне ся бідна сирота?

Олесь не відповідав нічого. Аргументи жінки стали його що раз більше переконувати. Він дуже любив сестру і рад би їй неба прихилити, забезпечити долю. Він знав, що Пташок не конче відповідний для Марійки, хоч би задля віку, та Олесь був типовим Русином і бояв ся всякого різіка. Те все, що віщувала Павця Марійці на будуче, могло справді стати ся. Вона могла і не мати дару на вчительку, могла скочити і на бовванів учеників і на дурних темних хлопів і на злого інспектора, могла й похитнути ся, все могло бути. А заможж вийшовши, могла бути забезпеченою на ціле житє. Становище э, пенсія э, ну, і чоловік добрий, хоч старший, але статочний, бо його знаэ стільки літ... хто зна, чи Павця не маэ рації?

— Та се все буде залежало від Марійки, чи вона схоче... Тут заходять важні перепони: вона образована, ніжна, він без ніякої осьвіти, чоловік простий, а при тим не зраджуэ великої вродженої інтелігенції, може бути для неї з часом прикрим. Далі вона Русинка, а він Поляк, усе те треба гаразд розважити, бо воно не сходить ся..

— Се все нічого не значить... Я все розясню Марійці з практичного боку. Друга річ, що коли вона більше осьвічена від нього, то тим і ліпше, він признасть їй висшість і буде бігати коло неї як песик, бо так усе на сьвіті. При ній він огладить ся і стане милим чоловіком. Вона розумна і своїм тактом, своєю висшістю поведе його куди схоче... Ну, а що до народности, то він більше Русин як Поляк, хиба що латинського обряду. По руски говорить добре і жиє з нами Русинами, а до Польщі не пхаэть ся.

Ті аргументи що раз більше переконували Олесья; він мусів признати, що Павця маэ практичний розум.

А Марійці і не снило ся, яка нова біда для неї складаэ ся. Вона марила про свою науку, про своє вчительство — і Копач не сходовив їй з ума.

XVIII.

Від тої розмови між Поницькими Павця стала ще солодшою для Марійки. Вона хотіла передовсім зміркувати зі звер-

хніх познач, як Марійка відносить ся до Пташка, і для того запрошувала його до себе навіть у ті дні, коли не було сходин. Пташок приходив, крутив ся біля Марійки, надскакував їй і старав ся бути чемним і дотепним. Марійка з початку дивила ся на його поведенє байдужно, а далі воно їй навкучило. Вона й так не мала часу на науку, а тепер мусіла пересиджувати з Пташком і слухати його теревенів, бо кілька разів він приходив, братова прикликала її і заставляла забавляти гостя, а сама виходила буцім то за якомсь орудкою.

В кінці Марійка рішила ся зробити тому кінець і одного разу, посидівши хвилю з Пташком, покинула його таки і вийшла до кухні. На завтра мала повторити партію історії і для того не мала часу тратити.

Павця, що саме сиділа в кухні, зміркувала зараз, що Марійка задумує. Вона поглянула на неї грізно, зшнурувавши свої губи і наморщивши чорні брови:

— Чого панна сюди?

— Маю багато вчити ся.

— Я-ж тебе заставила гостя забавляти...

— Сеж не мій гість, а ти й так не маєш що робити, то посидь, бо я справді не маю часу...

— Мій, чи не мій, а я тобі се казала... від коли то панна буде мені диктувати, що я маю робити? Від коли так помудрійшала? Тепер паннунцю не те, що перше. Тепер Вайсовою не налякаєш, бо Вайсовій треба платити, а я дурна мушу тебе держати за дармо... Зараз мені йти там, звідкіля прийшла...

Марійка вже давно не чула такого тону своєї братової. Сі слова мов ледовою водою злили її. Така до тепер була лагідна, а раптом бризнула їй так болюче... докоряє їй тим нужденним удержанєм, тим хлібом, що їсть, усім її сирітством, роздратовує ще сьвіжу, незагоєну рану... Марійку заболіло серце.. вона розплакала ся...

— Але-ж, Павцю, змилуй ся, я мушу вчитись...

— З тої науки такий буде пожиток, як із торічного снігу.. Ти так скінчиш семінарію, як і я... йди, де кажу, тай годі...

Марійка послухала, вийшла до сінний, втерла на борзї сльози і з червоними очима вся немов у огни вийшла до кімнати, де сидів Пташок. Він перемішував тароків карти, що лежали на столі.

— Пі! Пані дзіко, я тут нудьгував сам і почав картами ба-

вити ся. Чи ви вмієте в карти грати?

Він хотів усміхнути ся, та лише скривив рота і показав свої три чорні передні зуби. Він нахалив голову і глядів у вічі. Марійці, що саме сідала на кріслі при другім кінці стола. Марійка глянула на нього і зараз відвернула ся. Він видав ся їй таким поганим, відразливим, що не мала сили подивити ся на нього в друге.

А тимчасом Пташок дивив ся на неї своїми бурими очима, що аж світили ся від пристрасти. Він любував ся її статією, рухами, її гарним личком і чорними бровами. Здавало ся, що її зість очима. Марійка почула той палкий погляд Пташка. Її душа занепокоїла ся, як від магнетичної струї. Вона мусіла на нього поглянути і їй стало ще страшнійше...

— Ви щось мене питали, коли я вийшла?

— Пі! Пані дзико, я питав, чи вмієте грати в карти, бо прийшло мені на гадку, щоб замість нудьгувати, заграти собі так у двійку пікета.

— Що вам до голови прийшло, пане? Хиба-ж я маю час грати в карти? Надто я не мала часу навчити ся того...

— Пі! То дуже легко, от я зараз покажу... Ага! то тарокові а до пікета треба преферансових. Зараз...

Він метнув ся до столика, де лежали карти, вхопив талію та підбіг до Марійки розкладаючи їх на столі.

— О то так, прошу... Масти знаєте?

— Але-ж пане Пташок, я не маю ані голови, ані часу вчити ся пікета... Хиба-ж карти найкраща забава на світі?

Тепер Пташок не видав ся Марійці страшним, але смішним. Вона мимоволі засьміяла ся з того низького, дурного чоловіка, що таким способом хотів забавляти її.

— Ну, часом годі чим иншим забавити ся, хиба картами, — говорив Пташок. — От і ваш брат, пан професор, який учений чоловік, а не того, щоб часом не кинути картами...

— Але-ж тепер зовсім не пора до того. Я дуже часу не маю

— Пі! на всьо чоловік часу знайде, коли лише хоче. Я сьогодні теж не мав часу, бо мав докінчити один величезний гіпотичний виказ. Пасиви страшенні. Карта С на сяжень, а тут мій шеф дав мені пильну роботу, зробити свіжий витяг одної реальности тут у Перемишлі. Тут знов карта В як ланцюх. Кажу вам, деволуція правна помотана до неможливости, годі визнати ся, яку хто має частину.. Прошу собі представити, що

реальність ділить ся на 180 ідеальних частий. Мені дістала ся та робота, бо ніхто зі всіх діурністів не має екзамену табулярного, лише я один, і длятого мені дістало ся то щастє. Я завинив ся, зробив раз два, мій шеф дістав за приспішенє, а мені кинув як фірманови 50 кр. Часом добре бути вже екзаминованим, бо чоловіка інакше трактують, а часом таки зле...

Марійка слухала того говореня, не розуміючи нічого. Пташок держав у руках карти і говорив про якісь пасиви, про карту В, С — чи часом він не спантеличив ся? Йї стало дуже смішно.

Пташок думав, що то його оповіданє так зацікавило її і дуже був рад, що найшов собі такий любий предмет розмови.

— То ще добре, що при міських табулярних тілах звичайно буває карта А дуже маленька, — говорив Пташок.

— Я всього того не розумію, про які ви карти говорите. Я-ж казала, що на картах взагалі не розумію ся...

— Пі! пані дзіко, та я говорю про табулю... Тепер нову табулю всюди засновують на підставі закона з р. 1871. Перше було інакше, а тепер інакше. Тепер гіпотичний витяг має три карти: карта А., де випишують числа катастральних парцель, карта В., де пише ся власника і всі пізнійші деволуції і карта С., де пише ся обтяженє.

— Але змилуйте ся, — каже Марійка, — на що ви мені те все говорите?

— Се для вас не цікаве?

— Певно що ні, що в тім цікавого?

— То лиш вам так здаєть ся, бо того не можете зрозуміти. І мені так здавало ся, але коли я затягнув ся в ту роботу, то стало мені все ясно і табулярний іспит пішов мені як по маслі. Тепер лиш отворю книгу, знаю від разу, який стан...

Марійці навкучило ся слухати того говореня, хотіла вже відійти, та нагадала сцену в кухні з братовою. Треба було сидіти та вижидати, поки не надійде братова, або Глікєрця. Але жадна з них не приходила. Павця навмисно придержала Глікєрцю в кухні, “нехай молодята порозуміють ся, може вже раз той дурень збереть ся на відвагу і, осьвідчить ся”.

Одначе тої відваги у Пташка не було. Він ішов що правда з тим пляном сюди, та попавши раз на свою табулярну тему став оповідати Марійці про цілу табулярну маніпуляцію, про її важність для загалу, а дальше зійшов на свій іспит, які були

екзамінатори, що його питали, як він потім мусів справити у-гощенэ цілому табулярному персоналеви, як при тій оказії його шеф трохи собі підтягнув, як йому самому потім зробило ся недобре, бо то властиво він лише платив, а иньші “казали давати” без розбору і порядку.

Марійка перестала його слухати і взяла ся за якусь ручну роботу, та просила Бога, щоб хто прийшов та увільнив її. Пташка вважала скінченим дурнем і навіть не звертала уваги на нього. Та все-ж таки ся візита й її обовязок забавляти гостя видались її нудними. Вона тямил, що на завтра маэ здавати партію історію, а тут ані руш до того прибрати ся. Як на біду того вечера брат пішов на місячну конференцію і не зараз мав вернути ся.

А Пташкови ані сніло ся відходити.

Та вже й Павліні видалась візита Пташка за надто довгою. Догадувала ся, що вже хиба по слові і для того післала насамперед Глікерцю розвідати, що “вони” роблять.

Глікерця відхилила двері і спитала: “Чи можна?”

— Пі! пані дзіко, чому-ж би не можна. Ми-ж тут нічого такого не робимо, щоби не можна... хі-хі-хі...

— Що-ж він тобі тут наговорив, — питаэ Глікерця Марійки, — за той довгий час?

Марійка здвигнула лише плечима і не сказала нічого.

— Пі! ми тут цілу уставу табулярну перейшли.

— Овва, а то мені “кібіц”! Не мали куди ходити, та по табулярній уставі... Ото ви вміэтэ панни забавляти. Дай ся, мій любенький випхати!

— Ви як почули би яке то цікаве, то самі послухали би...

— Йдїть до дїдька з вашим говоренэм, мені то всьо до хріну тих всїх ваших устав... Скажіть радше, чи були ви тепер коли у Радецьких?

— Був, я що днини туди забігаю, пані дзіко.

— Скажіть мені по правді, кїлько коштуэ той новий гарнітур пані радникової?

— Мені здаэ ся, щось 20 зл.

— О! а вона говорить, що 50 зл. Як тут вірити!?

— Пані дзіко, я сього на певно не знаю, може й 50. При купні я не був. То прийшло зі Львова за послїплатою, я сам ходив на почту відбирати...

— Ну, і кїлько-ж ви заплатили залїчки?

— Та кажу, що 20 зл..

— Отже і так коштує, по що-ж тут брехати?

Пташок не знав, що на те відповісти, хоч і дальше хотіло ся йому обороняти свою опікунку .

Павця, не дїждавши ся Глїкерці, вийшла теж до кімнати. Вона дивила ся то на Марійку то на Пташка, чи не постереже якого зворушення по так важній події. Але не побачила нічого. Марійка зараз вийшла, щоб узятись за свою історію. Павця кликнула за нею:

— Накривай до вечері.

Треба було послухати.

Вона стала добувати, що треба. За нею вийшла Глїкерця.

— Що він тобі, Марійко, так довго говорив?

— Бог його знає. Говорив про якісь карти, про табулю, а я через нього стільки часу змарнувала і не знаю, чи дам тому раду до завтра....

— А більше нічого не говорив? — питає знов Глїкерця з натиском на кождім слові, та дивлячи ся просто в очи Марійці

— Я навіть не слухала його теревенів. Впрочім що мудрого може такий чоловік сказати?

Глїкерця пізнала, що Пташок не осьвідчив ся, що він дурний, боязливий. Уже хотіла сказати їй, що Пташок "стараєть ся", але не хотіла з тим вихоплювати ся, не порадивши ся з сестрою.

За той час Павліна, усміхаючи ся до Пташка, запитала:

— Ну, і що-ж? Дуже не хотіла?

— Пі! пані дзіко, я ще не говорив про се, я тільки приготавляв терен, хотів, аби мене ближше пізнала...

— То ви не осьвідчили ся зовсім?

— Та ні. пані лзіко. так від разу не можна. Панна Марія була якась така чим иньшим занята, що й слухати мене не хотіла. Треба виждати на пригіднійшу хвилю...

— Вона все чим иньшим занята і ви такої пригідної хвилі не діждете ся. Треба відважити ся раз, бо так у безконечність не може тягнути ся...

— Ну, пані дзіко, при найближшій нагоді, то вже неминуче поговорю на розум..

Вийшла Глїкерця, а Павліна вийшла до кухні.

— Щось ти, небого, не дуже ввічлива для гостя...

— Хиба-ж я йому що негарного сказала?

— Не то, що не сказала, але ще й слухати не хотіла, що тобі говорив.

— Коли він говорив про такі нецікаві речі, що аж обридло слухати...

— Тобі би лише про вченість говорити, а таких людей не багато знайдеш... Трохи би злізти тобі з неба на землю і не зражати собі людей, бо як тебе за твою гордість візьмуть на язики, то посивієш дівкою.

— Нічого мені гордою бути, і я не горда, людей собі не хочу зражувати, а чи посивію, чи ні се мені байдуже.

— Говори, говори, а таки Пташок не зла партія і ти пішла-б за нього?

Марійка видивила ся на братову.

— Павцю! що ти говориш? Відкіля тобі таке, на ум прийшло?

— Знаю я ваші дівочі примхи. Всі ви такі неприсутні, а кожда з вас повторяє собі в душі: який такий, най би був, аби хліба роздобув...

— Павліно, не вже-ж ти мені не даси хвильки супокою сьогодні?

— Ну, ну, жарт на бік, а я тобі щось скажу. Покинь ти ту книжку, — вона взяла з рук Марійки історію і поклала на стіл, — покинь ту книжку, бо вона тобі не дасть хліба, а як і дасть, то дуже скупо.

Потім узяла її рукою за шию, прогорнула до себе і шепнула до вуха: — Пташок старає ся о твою руку.

Марійка відскочила від братової, мов опарена. Лише не знати, чи від того, що Павця може перший раз у життю обняла її за шию, чи від тих не сподіваних слів, що тепер вимовила.

Марійка не сказала ані слова. Вона станула біля стола і перегортала книжку. Павлінци здавало ся, що Марійка не від того, бо інакше була би “зробила сцену”. Значить ся, лекше буде намовити її під вінець із Пташком, як вона первісно думала. Не хочачи, аби перше вражінє її слів так затерло ся безслідно, вона говорила далі:

— Чоловік добрий, спокійний і статочний, я і радникова підглядаємо його не віднині. Тепер має хліб у руках і станоще, бо ось-ось зістане канцелістом. Будеш мати забезпечений хліб а по його смерті дістанеш пенсію, не буде стояти о ласку інспекторам та всяким радам шкільним. Гадаєш, що то така бла-

годать учителювати? Ёй, Боже! От мій чоловік, хоч уже давно за декретом, то не раз проклинає годину, коли пустив ся на ту дорогу: кілька усяких прикростей тай хвильки часу нема, або в школі, або дома студентські задачі поправляє. Ну, а він же гімназіяльний професор, а ти учителька десь на селі між на пів дикими дівкама, що не вміють собі самі носа втерти... Уяви собі, дівчино, те все, і Богу дякуй що доля сама лізе тобі в жменю...

Хотіла ще говорити далі на ту тему, та Марійка перебила її:

— Про се ані думати! Пан Пташок най поділить ся своїм хлібом із иншою, най не важить ся навіть говорити зі мною про се, я замуж не піду. Я раз рішила ся бути наuczителькою і буду. Прошу мене такими речами не мучити, бо з того нічого не буде... Та коли справді я сьогодні мусіла стільки часу втратити задля Пташка, то дуже жалую, і більше ані двох слів із ним говорити не буду...

— А побачивши, що будеш, — проговорила, мов просичала Павліна, а потім, затиснувши губи, вийшла з кухні і вже не кликала Марійки до вечері...

Марійка лишила ся сама. Чого від неї хочуть? Виїхали з тим дурним Пташком і давай сватати. Хиба-ж справді на те веліла їй Павліна кілька годин пересидіти з ним і слухати його дурного балаканя? Вона різко відповіла братовій, та се добре, бо братова не дасть себе чим будь зразити і буде знов напастувати її. Та годі, нічого з того, бо на аркані під вінець її не поведуть, і чей же брат заступить ся за неї. На брата поклала велику надію. Та яка тому причина, що братова хоче її конечно видати замуж так за першого ліпшого? Чи справді з доброго серця? Хиба-ж у неї є серце? Вона знала дуже добре Павцю, що то закаменіла егоїстка. Не вже-ж хоче позбути ся її з хати? То більше як певно. Але знову то вже не так довго... ще півтретя року тай сама вступить ся...

Ті роздумування так заняли її голову, що не по силі їй було щось до ладу прочитати. Вона даремно читала, бо ніщо не держало ся її голови.

А Пташок забавляв при вечері пань як знав. Оповів їм новинки з міста і околиці, говорив різні приповідки і був веселий, дотепний і забавний.

Павліна не могла зрозуміти, як чоловік може дівчині не подобати ся... Ну, він не дуже гарний, але увійде...

Олесь вернув із конференції і застав у себе веселе товариство. З того, що Марійки при столі не було, він міркував, що мусліо вже бути якесь говоренє і дівчина певно соромить ся тепер разом сидіти... Не знав лише, чи згода, чи гарбуз...

Пташок посидів геть за 10 годину в ночі. Попрощав ся сердечно зі всіми, а Олеся аж вицілував із радощів...

Коли вже лягали спати, він запитав жінки, що тут було, чи Пташок уже осьвідчив ся, чи Марійка його приняла... Павліна мала вже готову відповідь, що Пташок легейда несьмілий, що: ще з Марійкою нічого не говорив, лише її до того "підготовлював", що вона сама упередила Марійку, та що закроюєть ся, що Марійка не похочує, але вона наклонить її до того, щоб лиш Олесь до того не мішав ся поки що, бо попсує діло, не розуміючи ся на тім, а то "бабське діло" і вона ліпше знає, як його повести, аби всьо було добре... Олесь і сам не мав охоти до того мішати ся і полишив се справді жінці, знаючи її практичну вдачу.

— Лише застерігаю ся, щоб її не силувати...

— Ти, Олесунцю не знаєш жіночої натури. Дічина все ніби то не хоче... а йде охотно, бо соромить ся виявити свою волю.. Найліпший доказ, що кожда панна молода при шлюбі плаче. Чого-ж я мала би її силувати? Я-ж їй добра бажаю, як своїй рідній сестрі... Будь спокійний...

Але Павліна не те думала. Вона мусить Марійку віддати за Пташка, щоб сьвіт мав перевернути ся, бо то вона її сватає. Павліна почувала подразнену амбіцію. Мала-ж би вона не довести діла до кінця, мала-ж би уступити перед опором одної "ученої еманципантки"? Друга річ: звідки вона приходить до того удержувати ще півтретя року дармоїда в хаті з кривою своєю і своєї родини? Маєток по батькови забрала весь, та ще її годувати за дармо? Вона мучить ся дома, працює тяжко на всіх на те, щоб отся водила ся з книжками? Так мусить бути. Хоч би Марійка ненавиділа Пташка як чорта, то таки мусить вийти за нього. Тим вона відплатить їй за ту компромітацію. за той сором перед людьми, що згедзкала ся до тої Вайсової. Таж усі догадували ся властивої причини, те все перетерпіти. Тепер черга на неї. Впрочім, що подумала-б собі про неї Зарічна або Радецька, що не була в силі довести до кінця такого мізерного сватаня?

Одну хвилечку вона завагала ся. А може то не годить ся

знущати ся над сиротою? Може воно гріх? Але й тут егоїзм прийшов їй у поміч і вона намагала ся заспокоїти свою совість тим, що се всьо робить для добра Марійки. Ті всі науки чорта варті, а тут трафляють ся чоловік статочний, одним словом добра партія. Марійка сама признасть їй рацію, і буде дякувати, бо то ще дуже молоде і дурне. Всі дівчата змінюють свої погляди на женихів. От і вона сама: чи справді вийшла за Олесья з любови? Вона нагадала собі, що не любила ніколи нічого, і що заедно мріяла про те, щоб вийти за питомця так, як її мама і бабка — Олесь навіть не подобав ся зі своєю плаксивою маленькою вдачою, але мусіла вийти, аби мати шматок хліба, а тепер того не жалуз і рада, що так стало ся. Всі ті любові, симпатії й антипатії, то хиба в книжках, бо годі припустити, щоб люди справді були такі дурні... Поживеть ся, злюбить ся. Те все робить вона для добра Марійки.

Олесь уже хрпів добре, а Павця не зажмурила ока. Треба було обдумати плян як і що робити. Передовсім обережність, бо Олесь мимо своєї уяглости готов станути за Марійкою, а тоді вся робота нї на що. Отже треба робити так, як уперед робила з Марійкою, щоб їй відійшла охота жалувати ся перед братом. Тоді їй повело ся, і коби не ті чортові вакації, не те що Марійка пожалувала ся перед "старою" (вона не любила покійної тещі), був би до нині не знав нічого. І тепер треба з Марійкою поводити ся так щоб їй осточортїла кожда година, щоб побут її у неї був пеклом, а тоді пожитє з Пташком видасть ся їй раєм. І сама просити-ме його: берить мене!

На такий плян рішила ся Павліна. Олесь не відважить ся давати її знов до Вайсової, бо вона на се не позволить, аби свою власну дитину кривдив; надто він ніколи того не буде знати, яких колючок вона вжиє супротив упору Марійки.

Павліна хотїла забезпечити себе на всі перешкоди. Їй нагадав ся Копач, про якого і Олесь згадував. Він готов в останній хвилі перешкодити всьому, коли він справді такий дурний, що замакітрив собі голову вбогою дівчиною. Та як би хотїв її брати, то най би брав хоч нині, а то він іно ще авскультант, а ті паничі тонко свищуть. Тепер на адюнкта треба почекати, тай він хотїв би чекати, а тоді було би те саме, що й тепер. Її одна біда. чи годувати непотрібна до тої хвилі, поки не зробить матуру і не стане учителькою, чи доти, поки авскультант не буде адюнктом.

Як не будь а треба від тої евентуальности забезпечити ся. Павліна загадала так: здобути доказ на те, що Копач або вже оженив ся з иншою, або десь пішов съвітами із Самбора. Вона має одну знайому в Самборі, котра на просьбу і для її приятни потвердить одно або друге. Таж на се не треба буде присягати, а Олень повірить, не справджуючи, бо-ж годі буде іздити і слідити за здогадним женихом сестри.

ХІХ.

Марійка перемучила ся майже цілу ніч і аж плакала з досади. Розуміть ся, про науку не було ані бесіди, бо її розболіла голова. Як на лихо другої днини її запитали з історії і вона дістала злу ноту. Професор зробив їй терпку замітку, що як визначна учениця дає иншим злий приклад і занедбуєть ся. Се дуже заболіло її. Чи-ж вона тому винна? Чи-ж не мала найліпшої волі навчити ся як би не перешкодили лихі люди? Та професор заповів, що скаже се братови і се вже цілком прибило Марійку. Вона дуже бояла ся того, бо Олень як професор на тій точці не знає жартів. Вийде з того, що він даремно держить її! Марійка зблідла як стіна, зціпила зуби і не знала що з нею робить ся. Їй потемніло в очах, задзвонило в вухах. Професор записуючи собі в нотатці не бачив нічого. Тоді одна товаришка вставила ся за нею. Вона заговорила різко, що пан професор не зробить того, бо найлише погляне на неї і переконаєть ся, що вона недужа, що такої учениці не годить ся так тяжко карати.

Марійка не чула тих слів. Їй не давав жити той сором, якого діждала серед цілої класи, і так безневинно. До братової мала страшений жаль. Не то що їй забирає час роботою, та ще її гнобить залицяннями дурного чоловіка... Марійка рішила ся звернути ся відразу до Олеся, розповісти йому все, що нині стало ся в школі і задля чого так стало ся. Хотіла упередити брата, заки' скаже професор своє обжалуванє.

Від того їй трохи полекшало і вона заспокоїла ся. Як лише скінчила ся школа, вона забрала книжки і не' прощаючи ся з ніким пішла до дому. Олеся ще не було. Павліна пізнала зараз, що Марійка мала якусь неприємність у школі, бо певно не навчила ся вчора, а прецінь така бліда і пририта до школи не йшла. Хотіла тим покористувати ся для своєї ціли.

— Бідна дівчино, щось тобі немого недоброго трапило ся в школі! Подумай, моя дорога, чи варто то так мучити ся. Кілько то твого здоровля марно йде. І говорити про се нічого. Я таких клопотів у своїм житю не зазнала. Навчили мене читати, і досить. Але я мала розум і вийшла замож. Послухай мене і зроби так само, а тоді посмієш ся зі всіх своїх бельферів, яким мусиш під ласку йти, посмієш ся із тих дурних книжок, над якими тратиш здоровлє. Трафляє ся добрий чоловік, не треба гордувати долею, яку Бог посилає...

— Павцю, змилуй ся і не муч мене...

— Ну, ну, нічого вже не скажу, тепер ти недужа. Напий ся води, певно голова болить. Зараз буде обід, а по обіді приляж троха на софі і проспий ся, то минеть ся.

Павліна вміла бути і ласкавою, коли їй того було треба. Та ся заява співчутя колола Марійку не меньше лайки. Вона тямала, що братова відплатить їй за кожде дароване ласкаве слово в десятеро, коли вона не віддячить ся їй, улягаючи їй волі. Марійка пішла до кімнати; і прилягла на софі.

Надійшов Олесь. Побачивши сестру, пізнав, що вона недужа. Розпитав її про причину, та вона йому зараз розповіла, що сьогодні' не вміла історії, бо вчора не могла навчити ся. Олесь не питав чому, а вона не мала відваги порушати тої теми. Отже розмова скінчила ся на нічім. Олесь полишив її в супокою, а сам вийшов. Марійка не їла обіду і так пролежала до вечера.

Над вечером надійшов Пташок. Марійка зачула його голос і аж задеревіла з досади. Вона зненавиділа його. Через него вся та пригода. Біда поставила її його в дорозі.

Вона завязала собі ручником голову, аби був видимий знак її терпіня, аби не виходити до тої кімнати, де був Пташок. Він за неї питав кілька разів, та йому сказали, що вона недужа. Він став уперто допитувати ся. Марійка не могла того слухати з другої кімнати і затулила собі вуха подушкою.

Сьогодні всі були не раді з Пташкових відвідин. Він сам зіркував се і відійшов іще перед вечерою.

В сінях шепнула йому Павця, аби кілька днів не приходив, поки всьо не успокоїть ся.

За кілька днів Павця дістала пожаданий лист із Самбора. Знайома "приятелька" писала, що Копач, діставши висше адютум, перенесений із Самбора аж до якогось Вишнівчика на Поділю. Вона не знає, де то є, але десь дуже далеко, та знає на

певно, що там, бо се її говорили авскульптанти, що у неї харчують ся. Копач забрав із собою і свою маму.

Павліну сей лист дуже врадував. Тепер Олесь хоч би й хотів, не порозуміє ся з ним, а й він сюди не приїде, бо то дуже далеко, тай хто зна, чи є там желізниця.

Павліна сховала лист так, щоб мала його в потребі під руками, та щоб його хто не знайшов. Тепер треба було взяти ся за справу енергічно. Передовсім зменьшила їду для Марійки так, що своїх годувала потай по кутах, а на стіл, де сідала Марійка, давала так мало, що дівчина заєдно вставала від стола голодна. Потім заставляла Марійку до таких робіт, яких вона до тепер не робила: мусіла мити підлогу в кухні і в сінях і чистити щітками підлогу. Дівчина робила все в покорі, не жалуючи ся перед ніким. Павця устроювала все так хитро, що Олесь ніколи не застав сестри при такій тяжкій роботі. Такого пониження було вже за багато навіть Глікерці, та коли хотіла її в чім виручити, то Павліна ніколи до того не допустила. Чинности послугачки обмежили ся лише до ношення дров і води.

Коли Павліна казала її се або те робити, то мусіла ще вколоти її словами:

— Роби роби, не лїнуй ся, не велика пані, бодай в части відробиш те, що тобі їсти даю...

Крім того мусіла ще вчити упертого і зноровленого Несторка, котрий її при кожній лєкції копав, щепав і проклинав...

Дівчина при такій тяжкій праці почувала страшений голод і задля того стала недомагати. Одного разу, не можуч опанувати свого голоду, взяла собі булку, яку йно що прислав пекар, і зїла її з великим апетитом. Павліна, дорахувавши ся тої булки, стала розпитувати:

— Де-ж іще одна булка?

— Павліно, я була дуже голодна тай собі взяла.

Павліна стала на неї сварити:

— Як ти сьміла? Хиба тобі того мало, що тобі даю? І так чорт знає, за що я так караю ся, що мушу такого дармоїда годувати як ти, ще мене окрадати будеш...

— То ти се називаєш крадіжою, що я одну булку взяла з голоду?

— Мовчи, ти панно премудра, ти ненаїсна. То нам вистарчає те, що даю, а тобі ні? Пожди! на своїм то можеш їсти, щоб аж горлом лізло, а у мене то притягни трохи, животика, і не

марнуй мого хліба... Що-ж я тепер дам Несторкові до школи?

Марійка стояла як на розпалених вуглях. До такого ще не доходило ніколи. До тепер терпіла все, потішаючи ся тою гадкою, що вже не довго буде біді кінець. Тепер зміркувала, що так дальше не видержить і місяця...

Та що її бідній сироті робити? Родини не було в неї ніякої крім одного брата. Він повинен за неї заступити ся. Йому треба конечно все сказати...

І вона, вийшовши зі школи, пішла просто до гімназії, щоб поговорити з Олесью на самоті. Олесь привитав її ввічливо та запитав, чого вона йде в ту сторону.

— Я за тобою навмисно шукаю... Бій ся Бога, брате, я вже не видержу, що Павця зі мною виробляю... Мене заставляю до найординарніших робіт, каже мені підлоги мити, щіткувати... Я роботи не цураю ся, але я не маю часу на те, я й так у школі огидо занедбала ся через те, що не маю хвильки часу взяти книжку в руки. Та ще страшенно голодую. Мені сили не стає на таку тяжку працю. Та все бачу, що Павця ненавидить мене і робить усе те, аби мені допекти до живого. Сьогодні наприклад я була така голодна, що не втерпіла, аби не взяти собі одну булку. Що мені Павліна наговорила! Сказала мені просто, що я її окрадаю...

Тут Марійка не вдержалась, щоб не заплакати.

— Вже і злодійку з мене зробила... Олесю, бій ся Бога, заступи ся за мене, бо прийдець ся вдуріти...

Олесь лише зуби закушував із досади. Та нелюдска істота доводить його до божевіля. Тому треба раз кінець зробити... Він став заспокоювати Марійку, бо йому жаль стало сестри.

— Не плач, Марійко, дивись: люди ззирають ся на нас. Я мушу на те щось порадити, бо так дальше не може йти...

А, сам не знав справді, як за діло взяти ся. Вилаз Павліну, як се вже нераз робив, вона буцім то упокорить ся, а про те буде своєю робити. То баба з пекла родом. Він же не може заодно бути при них, аби в кожній хвилі постояти за Марійку.

Прийшли так до дому. Павліна, побачивши їх разом, та ще Марійку заплакану, а чоловіка насупленого, догадала ся відразу, що Марійка мусіла пожалувати ся. В одній хвилі обдумала плян, щоб "Марійчині інтриги" ударемнити.

Заки Олесь здіймив із себе футро, Павліна відізвала ся:

— Знаєш, наша панна булки з дому виносить. Я від дов-

шого часу, зміркувала, що мені нестє булок, а нині я таки вилапала її, як сховала булку в кишеню.

— Навпаки, вона булку зїла, бо була голодна...

— Вона так тобі казала? То неправда, я найшла булку в її кишені...

Олесь не знав, що сказати.

— Слухай, жінко, ти неправду говориш, Марійка говорила мені инакше...

— То я діждала ся, що ти мені вже не ймеш віри? То вона у тебе правдомовла, а я ні? Ну, гарного я діждала ся, бодай була не дожила того...

Тепер Олесь збентежив ся. Справді не знати, кому тут вірити. Марійка признала ся, що взяла булку, та не сказала, чи її зїла. Чорт не розбере...

Павліна не дала йому до слова прийти.

— Я дальше так не видержу, ся небога зачинає між нами робити ріжницю, хоч ми до того часу жили в примірній згоді. Вона мене зі сьвіта зжене...

— Мовчи, — grimнув Олесь, не оглядаючи ся, що в кімнаті була Глікерця і Несторцьо. — Тут ти всьому винувата. Чого вчепила ся дівчини? Чого її не даєш жити? Хиба-ж вона має бути в мене за помивачку? Най пильнує школи, а не шапликів. Я того не стерплю. Тям, що я буду мусіти Марійку дати знов на станцію і буду за неї платити, але тоді вимагати буду того, що вже тобі раз говорив...

Глікерця, видячи, що заносить ся між ними на таку бучу, якої ще не бачила, вийшла мерщій з хати.

— Добре, — каже Павця, — Глікерця виїде ще, сьогодні з Перемишля, але і твоя грандесса тут не сьміє бути... Та не думай, аби я на те дозволила, щоб ти хоч один крейцар видав на неї... Не позволю скривдити себе і своєї дитини... То собі запиши.

Олесь не чув іще такого опору від своєї покірної жінки.

— З моїми грішми вільно мені робити, що мені хочеть ся, і в тебе дозволу просити не буду. Марійка піде на станцію і я буду за неї на вдивоживу цілого міста платити.

— Так?! То я бачу, що й мені нічого тут робити... Коли так, то й я їду нині в сьвіт за очі.. Лиши ся з нею і господаруйте собі самі. Я ще маю де голову притулити, маю брата і він мені не пожалує ложки страви....

— Чи ти, жінко, здуріла? що ти говориш?

— Те, що чуєш, ось побачиш зараз.

Вона відчинила двері до кухні і покликала Глікерцю.

— Глікерцю, збирай ся, зараз їдемо до Ореста, нема нам тут що робити. До того дійшло, що хата наша стала ся пеклом.

Глікерця не знала, що робити. Павліна кинула ся до шафи одягати ся в дорогу.

— Так, в одній сорочці поїду, най усьо чорти візьмуть... Несторцю, бувай здоров, тато мене гонить геть...

Вона розплакала ся і стала цілувати хлопця. Несторцьо вчепив ся Павліни за шию і став ревіти:

— Не хоцу, не хоцу, щоб мама їхала, най собі їде тато...

В хаті зчинив ся галас і метушня. Глікерця побачивши, що то не жарти, стала шукати по кутах за своїм шматєм і звивати в клунок.

Олесь стояв серед хати, не знаючи, що говорити. Такого ще йому не трапило ся бачити. Він знав завзятість своєї жінки, що вона не завернеть ся. Буде сьміх на ціле місто, що жінка від него втікла. Та ще як на біду на порозі зявила ся послугачка і дивила ся на таку сварку. Тепер уже годі буде втаїти, чого жінка відіхала, бо ся баба як лише розповість по тих домах, де послугує, то ціле місто знати-ме зараз завтра.

— Жінко! Опамятай ся, що ти робиш? Та який дїтько тебе виганяє, ти хиба вдуріла?

— Не говорю більше ані слова, лише їду...

Олесь насамперед витрутив бабу послугачку і зачинив двері, потім узяв Павліну за плече і гримнув:

— Ані кроку мені не сьмієш рушити ся, розумієш? Досить тих комедій...

Павліна заверещала не своїм голосом, що її руку зломив. Олесь справді став лякати ся про її розум...

— Павліно, що тобі стало ся?

— То стало ся, що нема мені вже житя з тобою, шкода моєї праці, моїх літ молодих. Ти хочеш, аби я слухала твоєї сестри, а я того не стерплю, скорше в могилу піду...

За той час Марійка сиділа в кухні, що була через сїни. Вона чула крик і знала, за для чого він зчинив ся, та не знала, що аж до того дійшло. Тепер вийшла до кухні послугачка і сказала їй, що панство дуже сварять ся, пані збирає ся їхати геть...

Марійка задеревіла. Хиба-ж вона може допустити до того,

щоб через неї жінка покидала чоловіка і дитину? Ні, се не може бути..

Марійка станула в порозі саме тоді, як Павця з Глікерцею пакували клунок, а Несторко держав ся маминої спідниці і верещав немов із нього шкіру дерли... Ще Марійка не проговорила слова, а вже братова звернула ся до неї.

— Ось твоя справка, паннунцю, доказалась, чогось хотіла. Тепер будете собі господарувати обоє...

— Жінко, не плети дурниць, чого від неї хочеш?

— Та позволь же мені хоч в остатнє сказати її слово правди, більше нічо не скажу... То ти усьому винувата, своїми пльотками довела до розлуки жінку з чоловіком, затроїла спокій до машиній, най тобі Бог се відплатить.

Марійка стояла як нежива.

— Та що-ж я говорила, чого чіпаєш ся мене? Мене де виженіть, лише покажіть дорогу, де мені діти ся, я зараз піду в світ за очі.

Вона стала страшенно плакати.

— Мамо, моя мамо, чи ти бачиш, як я тяжко терплю...

Той плач, здаєть ся, отямив трохи і лють братової. Може обізвала ся в її душі крихітка совісти, що так кривдить сироту. Вона не виходила з хати і ждала, коли її чоловік скаже бодай одно слово: остань... Олесь узяв себе обіруч за голову і став ходити по хаті. Попробував іще раз уговорити жінку...

— Павліна, не роби стиду нашому домови і не доводи мене до божевіля, бо я тоді ні за що не ручу...

Павліна того лише ждала.

— Не для тебе се роблю, лише для тої дитини, з якою мені тяжко було би розлучити ся... але заповідаю тобі, що коли мене не перестанеш мучити, те серед ночі втечу, але й дитину з собою заберу...

Вона здіймила з голови капелюх, здіймила футро і стала голубити Несторця.

— Бідне моє пташенятко, цісьо, цісьо, тихенько, тихенько, мама тебе не лишить, хоч би прийшло ся й загинати. А як би мама мусіла їхати, то й Несторця з собою везме... Поїдемо до вуйця на село, там нам буде добре, будемо санкувати ся, бігати... а якже, — но, цісьо, цісьо...

Вона стала отирати його сльози і цілувала його в голову, в лице, по руках.

Олесь, дивлячи ся на ту нову комедію з дитиною, не міг втерпіти, плюнув і вийшов до другої кімнати. Марійка вийшла з плачем до кухні. Остала ся сама Павліна з Глікерцею.

— Ти, Глікерцю, таки мусиш на якийсь час виїхати, мені того конечно потреба. Зараз нині їдь до Ореста, я мушу мати цілком свобідну руку, потому знов тебе сюди спроваджу. О другій відходить поїзд, а там собі найдеш яку тарадайку. Або ні, я зателєграфую до Ореста, аби вислав коні і бараницю. Заки ти доїдеш до Судової Вишні, то вже коні будуть. Коли-б не було, то зайди до пароха, а він тебе відішле. Але нині мусиш відїхати.

Глікерця не протестувала. Вона знала, що коли Павліні того треба, то так мусить бути...

Олесь ходив довго по кімнаті, не можучи мислий до купи зібрати. Такого завзятя від своєї жінки не надіяв ся, такою ніколи її ще не бачив. Здавало ся, що все йому улягає, що все чинить його волю. Що тепер діяти? Марійка тут не видержить. Дати її на станцію? Треба платити. То ще би нічого. На 10 зл. місячно спроможе ся, але жінка йому за те спокою не дасть, а коли зачне такі авантури виробляти, то хіба здуріє. А може його і покинути, а тоді вийде скандал на ціле місто, будуть на нього пальцями показувати... Та ще готова зробити йому процес о розвід, тоді би ще гірше було. Всі будуть держати її сторону, бо всі її знають як статочну жінку. Один іще ратунок загрозити їй, що не буде удержувати Глікерці. Вона не має де подїти ся, а Орест сам біду клепле, бо парохія лиха і дітий пов на копиця...

Марійка, виплакавши ся в кухні, взяла ся за свою роботу. Стала ладити до обїду, якого по такій бучі ніхто крім Глікерці не хотїв їсти.

— О котрій годині їдеш? — питає ся Павліна Глікерці.

— Одругій треба бути на стації.

— А куди-ж вона має їхати? — питає Олесь.

— До Ореста їде нині. Гдї, щоб нас дальше обїдала, — каже Павліна.

— Хіба-ж я її вимовляю їду? — каже Олесь. Він не рад був із того, бо тепер не бачив дошки ратунку для бідної Марійки. Тепер Павліна не дасть її дихати.

— Вона сама се знає, не треба її аж нагадувати і вимовляти... Вона знає, що стільки осіб удержувати з одної пенсії про-

фесорської, то за багато...

Олесь догадав ся, що сеї пать ся до Марійки, те саме зміркувала й Марійка.

По обіді Глікерця справді поїхала. Марійка пішла до школи, не ївши нічого. Павліна пішла до своєї приятельки Радецької, Олесь лишив ся сам дома. Не міг іще заспокоїти ся по нинішній афері. Що тепер робити? Коли Павліна і Глікерцю вправила з хати, то на те, аби бути незалежною від нікого, а тим певнійше атакувати і гнобити бідну дівчину.

Олесь був безрадний. Хиба її видати замож? Ось і Пташок прийшов йому на гадку. Чи буде Марійка з Пташком щаслива? То правда, що то чоловік статочний, але не має освіти, і з лица не дуже то гарний. Але иньшого вибору нема... Се одинокий для неї вихід. Уступить ся з хати, тай відітхне свободнійше. Та гадка що раз більше подобала ся Олесеви. Треба на розум поговорити з Марійкою...

Він іще довго обдумував сю тему, ходячи по хаті.

Тимчасом Павліна зайшла до Радецької пожалувати ся на свою недолю і на упертість Марійки.

— Мої ви кохані, коли ви мені не допоможете уговорити ту дурну козу, то хиба не дам сама ради. А, то все ті книжки завернули її голову...

— І таки не хоче йти за Пташка? Та скажіть мені, чи він її осьвідчив ся вже, чи ні, бо від нього нічого не можна довідати ся. Лише пікає і соромить ся, як дівчина...

— Він легейда, кажу вам. Колись то лишила я їх самих на цілий вечір, та він її замість осьвідчити ся як слід, плів небиліці про якісь карти табулярні, та по просту осьмішив ся в її очах... Де-ж так можна?...

— То то й є, що він такий несьмілий до дівчат, я знаю. Але який він добрий, який добрий, мої ви кохані, то пошукати. А який господар, як на всім розуміє ся... Приложить вам ніс до масла, то зараз пізнає не то, чи воно старе, але навіть, кілько йому тижнів. На всім розуміє ся. Так візьме горнятко масла з рук баби і вгадає, кілко важить. Він на чоловіка як сотворений.

— Та я то всьо знаю, мої ви кохані, і я вам за вашу доброту дуже вдячна, але що тут зробити, що тут зробити? Дурна дівка, сама відпихає щастє від себе...

— Пождіть, я сама з нею поговорю, а тоді змию Пташкови порядно голову і таки його змушу осьвідчити ся.

— Ой то, то, допоможіть мені, дуже буду вдячна. Та мені час іти підвечірок ладити... Бувайте здоровенькі, мої ви кохані.

Павця вийшла, не сказавши й слова про авантуру, яку сьогодні дома виправила. Її самій стидно стало того. Але се вважала конечним, щоб довести справу до кінця, "для добра самої сироти".

Як лише Поницька замкнула двері за собою, Радецька проговорила в голос:

— Моя-ж ти добріточко, тебе не доля дівчини так пече, як той хліб, що вона їсть. Ми на тім розуміємо ся. Але нехай! Сказала, щоб поможу, то поможу, а Пташок заслужив собі вже на те, щоб не лише зістав канцелістом, але щоб і жіночку гарну дістав.

XX.

Марійка скорше вернула зі школи, як прийшла Павліна. Вона застала лиш Олесья самого. Він був пригноблений і сумний. Марійка немов відгадала його думки. Вона дивила ся на нього зі співчутєм. Вона знала, що Олесь терпить за для неї, а не має способу на те порадити. Вона приступила до нього і обняла його за шию. Олесь погладив її по голові і поцілував у чоло як малу дитину...

— Бідна моя Марійко, як ти терпиш. А я на се безрадний.

— Ти може більше терпиш через мене... Чи нема способу, щоб я уступила ся? Подумай над тим брате. Я бачу, що так дальше не може бути. Ти мав би вічне пекло, а знов годі, і я мала-б гріх за те, як би ти через мене мав із жінкою розійти ся.

Я повинна уступити ся її з очий, і то чим скорше... Тільки ти мені порадь, як? Може-б я могла сама на себе запрацювати, лекціями то що.

— Моє ти біднятко! Я сам бачу, що так мусить бути.. Павліна страшенно завзята і мстива. Я щоб неznать що робив, її упору не зломаю і тебе не охороню. Про лекції нічого думати, бо то тяжко, тут стілько бідних студентів, що з лекцій живють...

— То може-б із тих гроший, що для мене зложені, дещо взяти на докінченє семінарії?...

— На се не позволить опікунський суд. Я найбільше можу взяти процент від капіталу.

— Ну, то нема жадної ради?

— Э рада, моя Марійко, одна, одинока: ти мусиш вийти

замуж...

— Замуж? А хіба-ж так можна зараз вийти замуж?

— Можна і треба конечно... о тебе старає ся Пташок...

Марійка заломила руки і поблідла як стіна.

— Він старший і негарний, я се знаю, він мало просьвічений і тому тобі не сподобав ся...

Марійка не відповіла нічого.

— Але він чоловік добрий, — продовжав Олесь, і тобі буде з ним добре, з часом полюбиш його...

— Не люблю його ніколи...

— Хіба-ж твоє серце вже не свобідне? Скажи мені правду.

— Так... Я вже ніколи не люблю, бо одному дала слово...

— Знаю, ти говориш про Копача; та де-ж він? чого ні разу не навідав ся?

— Він не з тих, щоб слова не додержав, він звідаєть ся до мене певно, коли лише осягне свою ціль, коли мати-ме стане вище.

Вони так забалакали ся, що й не зчули ся, як скрипнули двері в першій кімнаті, де прийшла Павця. Вона тихенько підійшла до дверей і саме дослухала ся, як говорили за Копача.

— Чекай гриби, поки тебе хто здибле, — заговорила через поріг і переступила його.

Олесь і Марійка збентежили ся. Марійці було се вже не по нутру, що Павця підслухала її тайну...

— Чекай собі на Копача, поки не посивієш. За ним уже і слід пропав...

— Що се значить? — питає Олесь, бо Марійка аж задеревіла від того слова.

— Уже його в Самборі нема, знаю се на певно, писала мені се моя знайома приятелька. Десь його кинули далеко, а може й прогнали з суду. Чи мало мають авскультантів... Як не вірите, то розпитайте самі, коли вам не соромно за кавалэрами допитувати ся.

З тим словом вона вийшла до першої кімнати роздягати ся, і відтам іще заговорила:

— Коли-б він думав про тебе на серійо, то був би хоч дав знати, куди пішов.

Павліна навмисно не згадувала за Вишнівчик, аби не показувати їм дороги, де його шукати.

Олесь і Марійка стояли як укопані. Особливо Марійка не

могла звести гадок до купи. Хиба-ж тому правда, що він її покинув, він, одинока її надія, єдина провідна зірка в тій темряві?... Так, вона кругла сирота, покинена на розбурхані філії світового моря. Берега не видно, треба потапати...

З тої задуми вирвала її Павліна. Вона закликала її лагодити підвечірок. Взяла ся за роботу автоматично, не думаючи, що робить, як чоловік, якому прочитала присуд смерти. Бо від тепер вона цілком на ласці братової. Павліна може зробити з нею, що загадає, а Олесь супротив неї безсильний. Можна би ще відпекати ся від того проклятушого Пташка, можна оперти ся йому, адже-ж ніхто її силоміць під вінець не поведе, але тоді братова замучить її. Вона витерпіла би все, та за що-ж по при неї має терпіти бідний Олесь? Чи вона має право його супокій домашній, його пожитє з жінкою посвятивати для свого добра? Про те, щоб удержувати ся самій, власними силами, і мови нема. Олесь яснив її се, а він як професор розуміє се добре. Отже прийде ся звязати ся на віки вічні з чоловіком ненависним, дурним, неотесаним. Се таке страшне, що Марійку аж у дрозж кинуло. Се тяжше від татарської неволі...

Господи! що їй робити? Піддати ся судьбі, коли душа, ціле її єство бунтує ся против такої погані?... Ще одного способу задумала ужити: буде просити, благати, хоч би на вколішках, аби її не мучили. Але кого? Братову? Се надармо. Се жінка без серця, без крихітки совісти, вона не дасть ся нічим ублагати, коли вже раз завзяла ся на те... Скорше просити самого Пташка, щоб її не брав. Він, здаєть ся, чоловік добрий, то чейже буде мати Бога в серці і не схоче її смерти. Марійці блиснув промінь надії. Як лише прийде Пташок, вона буде його поти просити, поки її не послухає.

І справді зараз по підвечірку, коли Олесь вийшов із хати, надійшов Пташок. Павліна переказала йому через Радецьку, що може прийти. Він прибрав ся як на празник, бо Радецька наговорила йому, що мусить сьогодні осьвідчити ся.

Марійка, почувши його голос, не могла запанувати над своїм зворушенєм. За кілька хвиль мала рішити ся її доля.

Павліна вийшла до кухні.

— Прийшов твій суджений, вийди по нього, і май розум і не фиркай ся, бо як іще нині нічого з того не буде, то тобі голову зірву. Ти знаєш, що у мене нема жартів.

Марійка, не кажучи нічого, вийшла до покою. Вона була

блїда, а серце у неї так було ся, як у спійманої пташки. Входячи до покою, вона прижмурила очи. Йї здавало ся, що не може подивити ся на того чоловіка.

Пташок усміхнений, виперфумований, у фраку і білій краватці прискочив до неї в лянсадах і став цілувати її в руку та питати про здоровлє. Марійка усміхнула ся болючо і просила його сїдати. Сама сїла на кріслі. Та Пташок не гадав сїдати, приблизив ся до Марійки з шапокляком у обох руках і проговорив торжественно:

— Панно Маріє! маю з вами поговорити про дуже важні річи... Ото...

— Позвольте, пане Пташок, я вже знаю. чоґо ви прийшли. Прошу дуже, сядьте і поговоримо на розум.

Пташок дуже збентежив ся.

Марійка перебила йому орацію, яку собі виробив і так старанно вивчив ся на память. Він сїв при другім кінці стола і ждав, що скаже Марійка.

— Річ дуже проста, — говорила дївчина збираючи всі свої сили, щоб із тої боротьби вийти побїдно. — Родина хоче мене чим скорше позбути ся, хоче насильно, против моєї волї видати мене за вас, пане Пташок. Повторяю, що се дїє ся насильно, бѣ я вас шаную, але любити вас не люблю. Я в такім страшнім положеню, що опираючи ся родині не лишає ся мені нічоґо, як хиба скочити в воду. Я сирота, я на ласці родини, я безпомічна. Коли опру ся тому, то хиба прийдець ся втекти. Зрозумійте моє становище. Одиноке спасенє моє в тїм, коли ви самі не схочете. Тодї родина не буде мати причини колоти мене. Ви чоловік чесний, ви зрозумієте мене і вислухаєте моїх слів... Прошу вас на всьо в сьвітї, що вам найсьвятїйше, покиньте мене, лишть мене, а зробіте таке добре дїло, що вас Бог буде весь ваш вік благословити, а моя вдячність до смерти...

Марійка зложила руки як до молитви і дивила ся Пташкови в очи.

— Пі! Пані дзїко, коли я панну Марію дуже люблю, я жити без неї не можу...

— Не говоріть так, пане Пташок! Любов без взаїмної любови не має вартости. Я-ж кажу, що вас не люблю, а щоб бути з вами зовсім щирою, щоб вас переконати, що се не для вашої особи, то вам скажу, що ще далеко поки я вас побачила, я полюбила иньшого і з тою любовю я вже й умру. Що-ж вам

із такої жінки прийде, що буде для вас як зимний камінь? Розважте се добре, що собі і мені сьвіт зав'язуєте...

— А я гадаю, що моїм добрим поведенєм я вас наклоню до того, що мене полюбите...

— Ніколи, пане Пташок, ніколи сього не буде...

— Я буду щасливий, коли вас зможу назвати своєю жінкою...

— Пане Пташок, змилуйте ся, лишть мене, не губить мене, на вколішках вас прошу.

Вона розплакалась.

— Ніхто наді мною не має милосердя, змилуйте ся хоч ви один!

Пташок завагав ся. Він став пильно приглядати ся Марійці Ї гарна стать, її личенько замуряне від плачу збудили всі пристрасти старого Донжуана. Отся гарна, невинна дівчина може бути його, коли лише руку простягне. Яка вона гарна, принадна! І вона цілком у його власти і то легальній. Цілий сьвіт йому позавидує такої жіночки. Як її до лиця з тим плачем, із тими сльозами. Він знав уже не одну дівчину, та жадна так не плакала, не просила ся, як та... Що робити? Послухати її, послухати голосу совісти, що йому говорила: "Не руш сеї невинної цьвітки твоїми поганими руками, шукай собі иньшої, знайдеш таку, що піде за тебе в підскоках"? І вже була хвиля, коли Пташок мав її подати руку на згоду і кинути з честю ту авантуру. Та ось нагадав собі, що Радецька вибрала йому саму таку жінку, тай казала женити ся, що вона і всі знайомі будуть із нього сьміяти ся, що Радецька готова погнівати ся і наклонити чоловіка, щоб постарав ся про те, аби його не іменували..

Все те перейшло миттю мозок Пташка. Він знов завагав ся. А тут стояла перед ним така гарна краля, що була призначена для другого. Чи-ж се не потягало також? Пташок не знав, хто сей другий, але він буде казати ся, коли дізнає ся, що якийсь там Пташок ухопив йому дівчину з перде носа.

А та горда дівчина, що дерла носа в гору за для своєї вчестности, що не зважала на нього, що не хотіла з ним весело поговорити, тепер мусить бути його, його на віки! У Пташка запалали очи пристрастю. Він хотів узяти Марійку за стан і пригорнути до себе як свою здобичу... Вона відступила ся. В тій хвилі вона зміркувала, що даремні були її просьби, даремні благаня. Се такий самий буденний чоловік без серця, як і її

братова...

Пташок довго ще дивив ся на неї, не кажучи ані слова. Те, що Марійка не дала йому обіймити себе, ще більше подразнило його...

— Пі! Пані дзіко! Я сього зробити не можу. Коли повинчаємо ся, побачите, що я не такий старий, ані такий недобрий, як собі може зображаєте. Що сказала би мені впрочім радникова, як би я скинув ся з того? Висьміяли би мене всі.

Марійка випростувала ся. Її взяла розпука.

— Пане Пташок, знайте, що по тім, що стало ся між нами, я вас ненавиджу, гиджу ся вами як ропухою. Коли-б мене й затягнули до престола, то і я там скажу, що мене силують вийти за вас, що я ніколи на те не позволю, а тоді нароблю вам сорому на ціле місто...

Пташок справді налякав ся того. Таж то жінки так не можна брати на аркані з дому родини до себе. Треба до церкви, до шлюбу, там її випитувати-муть, а коли не схоче, то її не при-силує...

— Панно Маріє! Не маєте причини ненавидіти мене! Я-ж вас не годен всилувати, але не годен також добровільно від того відступити...

В тій хвилі застукав хтось до дверей і ввійшла радникова Радецька. Вона знала, в чім річ, та лише незвичайною видала ся її ситуація. Наречений сидить на кріслі, а біля нього стоїть наречена в якімось ворожим, гнівним успособленю.

— Напевно гарбуз, — подумала радникова. — Треба мені самій брати ся за діло.

Вона стала роздягати ся. Зняла капелюх і футро, та стала в зеркалі поправляти волосє. Пташок узяв футро і повісив обережно на кілок. Марійка станула біля вікна і дивила ся на замерзлу шибу. Її пригадало ся, як то ворожать із ліній на долоні. Вона вдивляла ся в цвіти і фігури, які мороз повиписував на шибі. Її здавало ся, що з тих цвітів, із тих крутих ліній вичитає свою долю...

Радецька звернула ся до неї:

— Братової нема?

— Э, в кухні, зараз її покличу...

— О ні, не треба. Пташок! побіжіть до чоловіка до бюро і скажіть йому, що на підвечірку я не буду. Так за годину прий-діть сюди і відпровадите мене...

Пташок, не говорячи слова, одяг ся і вийшов. Радецька остала ся з Марійкою. Вона вишла до другої кімнати. Марійка подалась за нею.

Радецька сіла на канапі, взяла Марійку за руку і посадила біля себе.

— Моя дорога, я ще з вами навіть не звитала ся, — вона обняла її і поцілувала. — От так сядемо і побалакаємо.

Марійка присіла біля неї на софі. Вона прочувала в Радецькій свого ворога.

— Ви плакали, моє ангелятко? — промовила до Марійки цілуючи її знов. — Боже мій, як ви терпите, а то всьо за для простого непорозуміння. Я знаю, як то тяжко сироті дівчині. Не ма матери, то нема кому щиро заговорити, порадити. Ви ма-ете що правда братову, але куди її бути мамою, та ще щирою! Я її добре знаю, і вірте мені, щоб не приязнь мого мужа з вашим братом, я не станула бї тут ногою. То страшенно злюща і мстива жінка. А при тїм, ніде правди діти, та вибачте мені за щирість, хоч то ваша братова і не годить ся перед вами обмовляти її, але саме для того, бо перед чужим я не сказала би того — вона не має оглади, жадної осьвіти, от собі проста людина, а при тїм злюча. Особливо ненавидить тих, що стоять висше неї осьвітою... То все так,усе.. Вона й вас ненавидить за для вашої висшости...

Марійка мусїла в душі признати правду Радецькій.

— Вона вас кривдить, докучає, мучить, шматка хлїба вам жалує...

— Я на те перед ніким не жалую ся.

— Я се знаю, бо у вас добре серце, шляхотне, але проте люди всьо знають і дуже вас жалують. Одинокий спосіб для вас уступити ся її з очий...

— Де-ж я нещаслива дїну ся?

— Ей Боже мій, сьвіт великий! Та я не кажу, щоб ви пускали ся на бистру воду... Вам належить ся безпечний захист... Та ви вже знаєте, до чого я зміряю... Так, я вас хочу висватати. Ось Пташок мусїв із вами сььогодні говорити про се, я се завважала... Ну, ну, не затикайте собі ух, лише вислухайте мене терпеливо... Він не такий молодий, і не дуже гарний, але ручу вам, що на чоловіка він як сотворений. Кажу вам, що з нього буде такий пантофель, якого в книжках пошукати. Він вас страшенно любить, він вас буде на! руках носити, бо без вас йому

життя нема. Коби ви знали, як він про се мріє, як він приладжував ся до тих осьвідчин, як ними тішив ся, а zarazом і їх бояв ся. Ну, і осьвідчив ся нині, правда?

— Я його закликала і просила, аби дав мені спокій і лишив мене, бо я його не люблю і не полюблю ніколи...

— Зле робите. Передовсім що до любови. Гадаєте, що до щасливого подружя потрібна любов? Де-ж там! Звичайно буває так, що перше люблять, а потому чублять ся. До подружя треба взаємної пошани, ось що! Повірте мені, я вже не нинішня, я все те досьвідчила на собі, перейшовши всі ті почуваня, що ви їх тепер переходите. З моім чоловіком живемо вже 25 літ. Я його ніколи не любила так, як любов розуміє ся. Я й не хотіла за нього вийти, та небіжка моя мама вмовила мене тими самими словами, що я тепер вас. Я послухала і добре на тім вийшла. Живемо собі гарненько, і ще ані разу між нами не було су перечки. Дай Боже так кожній дівчині... Братова завзялась позбути ся вас із хати, а не видати за Пташка. Се сватанє то лише спосіб щоб виконати тамтой плян, повірте мені... Я вас розумію: ви думали собі так: коли самі відмовите Пташкови, то братова буде над вами знущати ся, і буде виправляти такі комедії, як тоді, коли Глікерця відїздила... Го, го, я все знаю докладно — а коли він сам уступить ся, тоді братова не буде вам мати що закинути... Отже се неправда. Вона все буде однакова, все буде рада позбути ся вас, усе так само буде мучити вас голодом, посилками і ординарною роботою, поки з хати її не вступити ся.. Відійде Пташок, то вона сама вишукає вам на жєниха першого лїпшого гольтіпаку і таки вас змусить до того... Я її знаю як лихий шеляг. Ви будете мусіли для вашого супокою, для домашнього супокою вашого брата вступити ся і вийти замуж за першого лїпшого з краю. А в такім разі не лїпшеж вийти за того чоловіка, якого знаєте вже кілька літ? Я його не від нині знаю, і зможу вам заручити, що добрячий хлопчисько.

Марійка слухала тої намови і мусіла признати, що аргументація була розумна. Не тепер, то в четвер. Вона як та придорожна цвїтка не встереже ся, щоб її, хто не зірвав. Вона не сьміє мати вибору, кому в руки попадеть ся. Чи-ж може змінити те, що доля заставила її рости при дорозі? Всі злі сили змовили ся на те, аби її бідну заморити... Нехай же буде що хоче, коли не може виплисти!...

Такі мисли вертіли її мозок, коли Радецька на хвилю за-

мовкла, вижидаючи, яке вражінє зроблять її слова.

— Ну, що-ж Марієчко? Як гадаєте? Послухайте моєї ради, бо вона щира.

Марійка зітхнула тяженько і проговорила ледво чутним голосом:

— Нехай діється воля божа, коли таку мені послав долю.. Нема для мене иньшої ради.

— От видите, от видите, я знала, що ви мене послухаєте, бо ви розумна людина. Ото бідний Пташок утішить ся! Він так нудьгує за вами, що аж помарнів...

Радецька встала і вийшла до кухні, щоб звістити радісну новину своїй приятельці Поницькій. Павліна сиділа весь час у кухні і придержувала при собі Несторка, щоб не перешкаджав.

— Ну і як же? — питає Радецької.

— Всього гаразд. З разу дала Пташкови гарбуза, та як я її стала річ викладати і намовляти, то послухала і згодила ся.

— Слава-ж тобі Господи! — каже Павліна. — Буде мати сирота забезпечену долю...

— І я дякую Богови, що мені допоміг уговорити її. Лагідністю всьо з нею можна зробити. Тепер буде вам уже лекше.

Павліна подумала: "Чорта би ти зіла, чи вона тебе послухала би, як би не бояла ся мене", а в голос проговорила:

— Та я вам, мої ви кохані, дуже вдячна за те, що мені допомогли. Але помиляєте ся думаючи, буцім то я для того, щоб не держати її... Ой Боже! та! то для її добра...

— Та так говорить ся, мої ви кохані, а все така дівчина коштує, а ви таки не богачі — ніде діти, тай у вас своя дитина, і сестра беззахисна.

Пташок прийшов за годину з точністю хронометра. Він почув у кухні голос пань і зайшов сюди.

— Ну, Пташку, дякуй мені, що я за тебе осьвідчила ся і гарбуза не спіймала....

— Пі! пі! пані дзіко, не вже-ж справді?

— Пі! пі! пані дзіко, не вже-ж справді? Панна Марія згодила ся? О, який я щасливий, а який я вам вдячний!

Він став цілувати обі пані по руках.

Потім побіг до покоїв. Марійка сиділа ще на канапі, заломивши руки.. Вона вся задеревіла. Пташок скинув із себе пальто і влетів сюди як бомба.

— Пі! моя Марійко дорога, я твій на віки! Які ви добрі...

Він прикляк біля неї і став її цілувати по руках. Те, що він тепер говорив, годі було зрозуміти. Були се уривані слова, подібні до воркотання голуба. Його убивало зворушенє, кров набігала йому до голови і давила горло. Пристрасть затемнювала йому очи. Іншої любови він ніколи не почував, як ту пристрастну, звір'ячу, любов тіла. А Марійка виглядала в тім своїм розпучнім смутку чарівно... І Пташок тим більше любив її, тим більше ся любов затоплювала його з природи недотепний розум...

Аж Марійка отямила ся з того задубіня. Вона встала і сказала до нього:

— Те, що я казала, повторяю вам іще раз: я вас, пане, не люблю і не можу полюбити, бо люблю другого. Судьба змусила мене належати до вас тілом, моя душа при иньшій. Розважте се добре, аби відтак не розчарували ся... Розважте, і коли хочете, можете ще цофнути ся. Я була би вам навіть за се дуже вдячна.

— Пі! ніколи, ніколи! Я тепер такий щасливий, я вас хочу мати своєю!

Він став знов цілувати Марійку по руках.

**НАИБІЛЬША УКРАЇНСЬКА КНИГАРНЯ СХІДНОЇ КАНАДИ,
В МОНТРЕАЛІ.**

"ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЕМ" чудове
представленэ в трох діях з життя козаків.
Се представленэ коротке гарне і на часі
— — — — — 25-цт.

"УКР. АНГ. КУХАР" або як варити і печи
по тутейшому і старокраэвому — \$ 1.00

"ВЕТЕРИНАР", або як лічити і плекати
ходобу, коні, і всю иньшу домашню ско-
тину — — — — — 0.60

"ДОМАШНИЙ ЛІКАР" або як лічити себе
і других до машними ліками без помочи
лікаря — — — — — 0.75

Український сьпіванник 176 сторін 40

Січовий сьпіванник — — — — — 25

Нові пісні з старим кінцем — — — — 25

Сокілський Сьпіванник — — — — — 60

Робітничі пісні старокраэві — — — — 25

Народні дівочі пісні — — — — — 25

Українські пісні — — — — — 25

Микита Хрунь — — — — — 05

Веселі вірші Ст. Руданського — — — — 55

Перша ластівка Українських пісень 30

Збірка поезій І. Франка — — — — — 15

Під прапором свободи — — — — — 30

Вибір поезій І. Франка — — — — — 35

Кобзар Т. Шевченка — — — — — 1.00

Промови деклямації і желаня на хрис-
тинах заручинах і весілю — — — — 10

ЖАДАЙТЕ НАШОГО ЦІННИКА.

На складі маємо всілякі книжки, які тільки де вийшли
Замовлення разом з грішми шліть на адресу:—

Ukrainska Knyharnia

241 CRAIG ST. W. MONTREAL QUE.

Найбільша Українська Книгарня Західної Канади в Едмонтоні.

МАЄ ВЕЛИКИЙ ВИБІР
Українських Книжок

ВЕЛИКИЙ СКЛАД ГРАМОФОНІВ І УКР. РЕКОРДІВ.
Продаємо по найменшій ціні.

ТУТ ПОДАЄМО НАЧЕРК ЛИШЕ ДЕЯКИХ
КНИЖОК.

ІВАН ГУС — — — — —	10ц.
ДОМАШНИЙ ЛІКАР — — — — —	75
"ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЕМ" — — — — —	0.25
ФІЛЬСОФІЯ ШТУКИ — — — — —	50
ПАПА ЧИ ХРИСТОС — — — — —	65
ВІЛЬНА УКРАЇНА — — — — —	25
СОРОК ТИСЯЧ МИЛЬ ПІД ВОДОЮ — — —	1.00
В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЯ КОПАЛА — — —	75
УКРАЇНСЬКО—АНГЛІЙСЬКИЙ КУХАР ..	1.00
ВЕТЕРИНАР — — — — —	0.60
СТРАШНІ ТАЙНИ МОНАСТИРСКИХ МУРІВ	0.50
МАРУСЯ, ДУЖЕ ГАРНЕ ОПОВІДАНЭ ..	0.50
НАШЕ ЖИТЭ І ЭГО КІНЕЦЬ	0.25

І всякі иньші книжки як історії, повісти,
новелі, оповіданя, казки, байки, сьміхованки,
пісні, поезії, колядники, біблії, молитвенники
в красних оправах, тлумачі, календарі, образи і т. д.
Замовленя залагуджуємо скоро.

ПИШІТЬ ПО КАТАЛЬОГ

UKRAINSKA KNYHARNIA

350. KINISTINO AVE.

EDMONTON,

ALBERTA